БІБЛІОТЕКА
3191

Перед конф.
870

Українська хата

Рад. 159-4/IV 52

Липень і Серпень
Київ—1911

Зміст:

Гр. Чупринка. Тихая надмогильная 269
„ „ Варта 270
Юр. Сірий. De amore 271
М. Рильський. Знову царство весни . . . . . „ 272
М. Чернявський. Комета (елегія) 272
Олена Журлива. На селі 275
Ол. Неприцький-Грановський. Дзвонять дзвони 276
Віт. Самійленко. Слава (казка) 277
Крижан-паша. Пісня, дівчина і ніч 281
П. Богацький. Сонечко (оповдіанне) 282
Спомини А. М. Куліш. 298
М. Євшан. Тарас Шевченко 318
М. Шаповал. Ганна Барвінок 328
В. Грищинський. Децентралізація сучасної держави 331
М. Сріблянський. Один з піонерів 340
Мих. Гаврилко. В справі конкурсу проектів памятника Т. Г. Шевченкові 354
Сем. Воропай. Елегія 363
М. Євшан. Стефан Ковалів 364
Бібліографія 369

Увага! Ласкаво просим **шановних передплатників**, які внесли **тільки 2, 50 і 3 карб.**, поновити передплату завчасу, щоб не було задержки з розсилкою журнала.

При зміні адреси просимо зазначати свою **стару адресу** і надсилати 30 коп. марками. Листуватися редакція і контора буде тільки **при оплаті** листів завчасу.

DE AMORE;

Я люблю тебе...

Люблю твої рухи заковані в тісні умовности життя, як хвилі в берегове каміння. Я люблю тебе, рухи ті розібють окови і затоплять мене в обіймах своїх...

Я люблю тебе...

Люблю твої очи, що містять в собі мир зо всіма відтінками його і пють безустанно красу. В безодні очей твоїх лежить нерозгадана таємниця. Буря і тиша, ласка і гнів, радість і смуток чергуються в них і грають на струнах душі моєї відповідні мелодії. Я люблю тебе... бо в глибині очей твоїх тоне душа моя і квітчається синіми квітками...

— Я люблю тебе...

Люблю уста твої, — дарунок Посейдона. Він зумів винайти найкращі коралі в володіннях своїх і оздобити ними береги уст твоїх. Коли росквітне усмішка на устах твоїх, — я бачу як схиляються богині і дивляться на тебе, щоб пізнати в тобі себе. Я люблю уста твої, бо вони одкриваються для того, щоб заколисати мене потоком слів своїх.

— ...Слова твої, сі зірвані квітки з цвітника душі твоєї, ріжнофарбні, ріжнотонні, як спів природи. Я чую їх, то легкими, як подих ранку, то щасливими, як пісня соловя, то повними загадкової туги і бажання... Я люблю слова твої, бо в них чую заклик до відваги і забуття...

Я люблю тебе...

Люблю бачити тебе поруч з собою. Струнка постать твоя закриває весь світ; я забуваю тоді всі слова, щоб говорити з тобою поглядами; я чую тоді тільки тебе і бачу твою довгу русяву косу, що говорить про дівочу красу твою і лоскоче мене ніжною втомою. Я люблю тебе поруч з собою, бо забуваю про дійсність і вірю, що життя — то краса...

Я люблю почувати, як гаснуть пориви творчости моєї в присутности твоїй, — бо ідеал творчости моєї — то Ти.

Я люблю тебе...

ІН. № 85719

Люблю, коли ти далеко від мене. Вся природа, все що окружає мене, заповнено тобою. В тобі природа і ти оповиваєш мене разом з нею невидимо. Я почуваю, як думка моя лине назустріч обіймам твоїм і росправляє крила творчости душі моєї. І муки душі моєї розлягаються тремтіням в той час коли ти далеко від мене. Я вірю, що луна заклику мого відбивається в той час в грудях твоїх і ти кидаєш погляд свій як квітку в той бік, звідкіля чується голос заклику.

Я люблю тебе...

Люблю зустрічати образ твій в рожевих квітках ранкової зорі, бо ним починається день мій і перша молитва моя; молитва до богині, що сидить на троні дівочої невинности. Я люблю зустрічати тобою ранок, бо він початок дня, що веде мене через південь до заходу любови моєї...

Юр. Сірий.

* * *

Знову царство весни і рожевії сни
І коханнє;
Знову зустрічі тихі — й без краю сумні
Розставання.

Погляд тихих очей, ніжний плескіт річей
Твоїх, мила —
І я хочу співать, як в саду соловей...
Ах, несила!

Максим Рильський.

КОМЕТА.

ЕЛЕГІЯ.

Вона горіла перед нами фантастичним туманно-срібним знаком, а ми йшли. Ішли і часом розмовляли, а більше мовчали. І після довгої мовчанки він знов заговорив, і говорив тихо, спиняючись і прислухаючись до своїх слів, мов зважуючи кожне з їх:

— Огнистою плямою палає в небі комета й летить, летить в незнані простори. Уся вона огонь і сяєво, енергія й невпинний рух. Мільони очей стежать за нею з планети нашої. Мільони запитанів — звідки й куди — несуться слід за нею, а вона летить, летить — ясна й безвідмовна, заворожена чудовою силою, що живе в їй.

Вона зараз горить. Вона сяє. Але колись, десь у недосяжній для мого розуму далечі часу, вона погасне.

І мені, ефемериді, що тільки якусь хвилину живе і грає в повітрі, жалко її, її — величнього світила.

Моя душа лине до неї, і коли вона счезне з очей моїх, то покине в моєму серці краплину жалю за нею — ота ясна, ота таємна красуня небесних просторів.

— Коли я думаю про людський рід, то він уявляється мені кометою, що летить у світовій пустині до невидомої мети. Сама вона горить і сяє, і плине все далі й далі від передвічного хаосу, з якого взялась вона, а хвіст губиться далеко-далеко, десь у пітьмі, куди вже недосягає моя думка, але куди вона незмінно й невідступно вертається.

Бо я більше люблю в людях їх минуле, ніж їхню будучину.

Бо перше ми знаємо, а другого — ні.

Бо все, що було, йде за нами у ділах наших і споминах, у нашій крові і псіхиці, а все, що буде, клубочиться

перед нами пливким туманом, роспливається абстрактною безмежністю. Минуле — це ми, а будучина — то хтось. А себе ми всетаки знаємо й любимо більше, ніж когось иншого.

— Летить комета, горить и сяє...

Я дивуюсь їй, милуюсь з її льоту, але мені в той саме час і жалко її: рано чи пізно — вона має погаснути, загинути. Як усе, що живе, як усе, що горить.

Того мені жалко не тільки людей, а всього живого.

Того я люблю людей, котрі мають жаль до всього живого, до всіх творінь.

Бо все колись загине, усе забудеться. Над усім царює непереможний фатум — смерть...

— Я уклоняюсь перед генієм людського роду, що вивів його з меж несвідомого істнування й підіймає на верхи життя духу.

Схиляю голову перед людьми, що гордо несуть над головами братів своїх прометеєвський світич і кличуть їх до світу.

То — сильні й сміливі люде.

То люде вродливі. А я так люблю вроду.

Але більше я люблю людей щирих, з вільною широкою душею і сміливим, але ніжним і чулим серцем.

Люблю людей упевнених в собі, але таких, що шанують других, хоч пересвідчення їх чужі для їх і навіть ворожі.

Те означа, що вони поважають у своєму ближньому л ю д и н у. Поважаючи ближнього, вони поважають самих себе, а самоповага завжди застереже їх од діл недостойних.

Люблю людей сильних, люблю людей сміливих і непохитних, але здатних на те, щоб, коли їм підскаже серце, і коли подасть свою царську згоду розум, — прощати все.

І людям. І долі.

Прощати й забувати.

Бо тільки той, хто не держить в душі злої памяти, може бути вільним.

— Але душа моя не лежить до людей, що замісто живого Духу мають якусь мертву програму, суху теорію.

Раби тієї програми, вони сіють усюди насильство й рабство. Вони убивають Духа і в собі і в тих, з ким мають жити. Тільки себе вони вважають за справжніх людей, людей, що знають истину, і їм здається, що вони ходять не по землі, а вище її — по-над головами звичайних, простих серцем і духом людей. Навіть всіх инших людей не їхньої віри, не їхньої теорії. Забуваючи, що скільки тих вір і теорій було і зникло, і скільки ще буде і згине, й забудеться... без сліду, без спогаду.

І вони не чують, як своєю погордою ображають братів своїх, як гасять світ їхніх душ. І тому моя душа не лежить до їх.

Але в серці моєму живе й не вмірає повсякчасний жаль і до їх, і хочеться сказати їм, благати їх: — „Брати! Не будемо рабами! Розібємо свої пута і будемо вільними й сильними людьми — з широкою ясною душею й сміливим серцем. Не будемо одгорожуватись од братів своїх, а приймемо їх, і коли ми вільні й сильні, і їх зробимо такими ж, коли ми ясні й сміливі, зробимо і їх ясними і вдихнемо в серце їх сміливість.

Маймо жаль до братів своїх!

Бо все хвилинне. Бо прийде час — всі ми однаково загинемо. Усі погаснемо!“

Летить комета до мети невідомої і, мов у вихорі, тремтять і крутяться в їй незліченні хвилинні атоми. Єднаються і розділяються. Борються й зливаються в злагоді. Миготять, вилискують, горять і гаснуть. І знов горять...

Гей, комето, куди твій льот, куди твоє стремлінне?!..

Так казав він, мій Alter Ego, коли ми важкою, й довгою дорогою піднімалися все ще вгору і вгору, і так гукнув він, коли ми вибрались на шпиль.

Пройдено першу половину шляху. Вона зосталась за нами з усім, що зустрілось на їй, що було пережито й передумано, коли ми продирались крізь нетрі, збірались на бескети й сиділи, й тужили над темними безоднями, через які, здавалось, не було переходу.

Ніч туманом повивала перед нами нові незнані долини й гори, куди лежав наш шлях, а вгорі таємним знаком палала комета.

Микола Чернявський.

На селі.

Над вечір. Тихо. Сонце ясне
Уже прощається з землею,
Останній промінь в небі гасне
І сипле злото понад нею.
Ще чути діти десь голосять,
Хозяїн клуню зачиняє —
Баби вечеряти виносять,
І кожна з них дітей гукає.
А там пролине ще година,
Сповиє землю нічка тиха,
Нагнеться вквітчана калина
І скаже травам казку зтиха.
І буде сонними квітками
Краплисті роси з них спивати.
А я? Чи буду ж я з думками
Спокійним сном в часи ті спати?
Ні, довго-довго серце власне
Труїти стану я сльозами,
Бо все одно — воно не засне
І сими тихими ночами...

Олена Журлива.

Дзвонять дзвони.

Дзвонять дзвони...
Сумно ллються тихі звуки,
Мов в віночки в'ються муки —
Звуки дзвони
Роскотилися в повітрі
Журно-жалібно привітні —
Дзвонять дзвони...

Не прокльони —
Срібний поклик в мідні груди
Серце креше — „Чуйте люде!"
Й полем гоне
В надвечірньому тумані
В легко-радісній омані
Дзвонять дзвони...

Дзвонять дзвони...
Скільки смутку, щастя, втіхи
Лине з да́лека під стріхи?!
Ментом тоне
Голос велетнів меж квітів
І молитвою привітів
Дзвонять дзвони...

До ікони
Ниць бабуся нахилилась —
Очі слізоньками вкрились...
В ніжні тони
З сяйва лямпочки узори
Розсипаються прозорі —
Дзвонять дзвони...

Передзвони
Пролітають смуги жита...
Чи не тут журба прижита?
Не одзвоне
Дзвін вечірній сум пекучий —
Переливами плачучі
Дзвонять дзвони...

Ол. Неприцький-Грановський.

СЛАВА.

(КИРГИЗСЬКА КАЗКА).

Там, де протікає Голодним Степом пісчана річка Сари-Су, в давно минулому столітті жили й наші люди, справжні ординці-кайсаки. Не боялися вони російських козаків, водили цілі табуни білогривих коней з довгими косами-хвостами, що аж по землі тягалися, а що вже відважні були — то, здавалося весь рід їх вийшов від тридцяти жінок нашого Чінгіз-Хана... Було колись, в старовину, та... згадувати сумно. Недоля спіткала наш край Аллахом благословенний, — і з того часу ми приневолений народ; бо орда — розпалася на маленькі князівства, а кайсаки-ординці себе киргизами назвали... Забули правнуки заповіти прадідів, щоб шанували свій край, благословенний степ; забули про Тамер-ілана, про Чінгіз-Хана, і — навіть — розмовляти стали не так, як їх діди розмовляли. А колись, ще за часів мого прадіда по-на Сари-Су, по-над низовими берегами солоного Чу, — і — взагалі — від Яйка до озера степового, що зараз зветься Бала-Хашу, — скрізь було чутно мову нашу рідну, дзвінку, кайсацьку мову, на якій молилися Єдиному Богові — Аллахові і славили безмежний степ, по якому колись літав на коні — велетень наш Чінгіз-Хан... І співи, й музику знали наші люди. Не бринчали вони на балабайках, як зараз, а мали свої гуслі-дзвониці та цитри-співниці... Плаксиві струни на тих гуслях були, і вміли так ридати, що в кожного кайсака серце стискалося... Ех, коли б зараз ті гуслі-дзвониці, то не спав би наш степ ріднесенький, — давно б уже славив Аллаха за волю Орди... Та — ба! немає... Загинула пісня плакуча, кайсацька голосна пісня, що колись шелестіла по степах сумних, розлогих, роскішних, і збірала людей наших, єднала юрту до юрти і кожному кайсаку щиро казала: „Аман!“

Немає привіту коханнь, немає любови до рідного краю, коли загинула музика, рідна, пісня народня... Коли-не-коли,

буває, де-де вчуєш рідні співанки, що дихають голосами журливих степів кайсацьких, розлого-широких...

І сумно стане, і сльози проймають... Мимоволі спогадаєш минувшину славну Орди-Батьківщини, про яку так часто мені мій дідусь оповідав... Спогадаєш юрти гаптовані сріблом, мечі злотосяйні, блискучі, а що головне — співців-гуслярів, що ходили від юрти до юрти й співали рідненькі пісні! Розказував дідусь: ...Молоді й старі приходили, особливо на святках — Чаар-Шеньбя та Пяндже-Шеньбя, коли місяці теплі стоять та степ, як море, зеленіє травою, рослинами, та хвилюється квіточками; і молоді й старі — приходили, або приїзжали пізднього часу вечірнього на верблюді дво-горбому, холодком привітним, — і співали про Славу минулого, про сльози сучасного... Плакали їх гуслі, плакали й вони... І за це їм честь і Слава була по всіх степах кайсацьких, по всіх юртах, князівствах...

Був один із таких співців Ахметко-Юнак, про якого мені дідусь оповідав... Молодий, із чорною бородою рідненькою, — красунь-співець... Кохали його і старі й малі, і дівчата й хлопці; а що вже він собі слави здобув, — та ще й слави якої, — то про це казати багато. Кажуть, що він вмер у золотій киреї Слави, з гуслями в руках. Так мені й дід оповідав, а Бог знає... Алахові видніше...

А я розкажу так як батько казав, про ту Славу-чарівницю Юнака-Ахметко, кайсацького співця.

...Народився Ахметко в юрті якогось сарта, що жив над річкою Чу і мав п'ять сот верблюдів і два табуни коней. І коли він став юнаком, то батько вивчив його грати на гуслі... От як він заграв якось на Свято-ночі Лайлят-Кадрі, коли стародавні кайсаки не спали, то сила народу зійшлося й похвалила його. З того часу він мріяв про славу. Що-ночі вона снилася йому Царицею Степів та Гаїв півдня і півночі, надзвичайною чарівницею-зорею сходу і заходу він бачив її, — принадливою снилася вона йому що-ночі, коли, у сні, надівала на його голову дорогоцінну кирею в жемчузі та алмазах, коли кликала з дзвінким, крилатим голосом до себе, благала бути товаришкою, і — співала йому свої пісні, що по голосу схожі були всіма пере-

ливами на пісень ал-тайських. Старі люди казали, що стежка до Слави — терниста, далека, — ярами та пісками пролягає, і рідко до кого вона посміхається лагідно, привітно. Мало хто попадає до неї в роскішні світлиці її краєвого палацу... бачить красу надзвичайну... Та Ахметко-Юнак порішив іти тією стежкою, все залишивши... І з ціпком та сокирою в руках, в убогій одежі, з гуслями за плечима, з піснею краси — він пішов шукати вічну чарівницю Велетня-Славу.

Тяжкий був його шлях — устланий колючками та тернами, — з негодою та страховиськами навколо... З його сміялися, взивали дурнем, мрійником, смішним, — глузували, реготали, а він — ішов наперед, хоча й обережно, але — зазнаючи муки тяжкі і рани криваві... І крізь тумани і хмари, як Зоря-Поводатирь, здалеку блищало злотосяйне обличчє Цариці-чарівниці Великої Слави... Вона кликала, гукала, прохала, а він з великим напружіннєм йшов їй на зустріч... І так багацько років ішов. Терни і дерева затуляли під час від його її світле лице, але — дарма! Воно гасло на хвилину, а потім горіло ще ясніше, ще краще... І коли муки і рани стали нестерпимі — він зупинився серед тернів степових, біля струмочку й побачив її тінь у водиці. Як зоря вечірня, так його замислене лице одбивалося в-воді. Він хотів спогадати, куди і чого він йшов; де мета його подорожі. Та... забув... А треба було йти далі, шляхами-тернами, стежками тернистими, болотами, трясовиною, по луках чудових, зелених, гаях і полях, і лісах непрохідних...

І він знов пішов. Ні бажання, ні мети, тихо, з напружінням він ніс своє тіло й співав свою пісню журливу, кайсацьку пісню про вічну дівчину-Красу...

Раптом побачив її...

Чудова, самотня, вона йшла йому на зустріч... — Вітала співом Юнака-Ахметку, а в неї в руках блищала кирея комусь наготові.

Кому?

За нею йшла юрба людей, що зазирала на чудову кирею, і її чарівну постать, постать Всесильної Слави. І коли Ахметка порівнявся, то Цариця-Слава поцілувала

юнака-співця і наділа на його голову дорогоцінну кирею, що сияла й блищала при місяшнім світлі. А юрба, радо ляскала в долоні й кричала:

— „Слава! Великому Співцеві Юнаку-Ахметці, слава... Йому здоровлє!..“

Багато де-чого кричали.

Він був, здавалося, щасливий, бо гордо тримав голову з дорогоцінною киреєю, та — на мент замислився...

Довго думав він.

Та кирея Слави була остільки тяжка, що пригадала за себе. Він озирнувся і побачив як юрба зменшалася, крики притихали, і всі люди, по одинці, росходились, доки не розійшлися...

Всі розійшлися, а співець, Юнак-Ахметка, лишився один, у тяжкій, дорогоцінній Кирєї Слави, здобутій і потом, і кровю, і ранами в праці тяжкій, на тернистому шляху...

Кирея надто хилила його вже старечу голову, — і він зняв її, ясну, чудову... Ясно заблищали на сонці дорогоцінні нікчемні камінці та засяяло золото коліром крови... І це все здалося йому остільки знайомим, наче він його бачив раніше, колись.

— „...Ха-ха-ха!! — Та то ж твої сльози та кров, що вилилися з очей твоїх та ран, — то ж твої муки, страждання, плоть твоя!...“

Сказала Слава на його думки.

І перед очима Ахметки-дідуся, кайсацького гусляра-співця, повстало все його життє, повите терновими вінками, перелите сльозами; і він, — молодий юнак, красивий, у ранах на молодому тілі... І він — бачe чудовий Сон, як Цариця-Слава іде за ним і надівае дорогоцінну кирею...

А ось і вона... У його в руках...

Як смішно!..

Він і ще раз подивився на неї, спогадав пройдений шлях, тернистий, у вінках крівавих сліз і праці, і... схиливши старечу голову з померклими очима — самотньо заридав, сидючи серед журливого степу...

І стогін його ридання — полинув далеко, в безкрає, кажучи всім про дивовижний вінок слави...

Чи так воно було, чи не так, — про це вам роскаже наш рідний Голодний Степ, бо окрім його та Аллаха — ніхто тепер не знає про співців-гуслярів, що колись ходили від сонного Яйку до роговитого Бала-Хашу й співали рідні кайсацькі пісні про давню минувшину рідного степу...

Така моя казка.

Инших казок не навчив мене батьківський степ, як є — то, знов таки, схожі на неї...

Віталій Самійленко.

Пісня, дівчина і ніч.

Місяць сховався за хмари,
Тихо вітрець подиха',
Плинуть чарівнії мари,
Душу таємність страха'.

Біжить струмок за горою;
Долі вербонька стоїть,
Сумно хита' головою,
Листям чуйним шепотить.

Ось і хатинка біліє,
В зіллі садки порина';
Вогник в віконці зоріє,
Пісня дівоча луна'.

Місяцю, місяцю ясний,
Швидче з-за хмари блисни, —
Дівчину любу, мій красний,
Перлами ти зодягни!

Тихо вітрець повіває,
Хмара одсунулась пріч, —
Місяць дівча осяває...
Пісня, дівчина і ніч...

Крижан-паша.

СОНЕЧКО.

Оповіданнє.

В маленьку кімнатку, так зо смаком вбраную килимами, плахтами та гравюрами, з такою білою і невинно-акуратною постілю, як біла була та ясна душа тої, котра одпочивала на ній, з пишною квіткою азалії та білої лілеї на єдинім вікні і письменнім столі чоловіка, війшло щось чуже...

Якийсь наче холодок, наче страх повівав на душу, якесь зловіще передчуття горя та нещастя наче стояло за плечима та пильно, не мигаючи дивилось в спину. Не поколишньому вільно й легко почувало себе молоде подружжа — хазяїни цієї кімнати...

Не хотілось признаватись одне одному, що страх порою боляче стискає серце, що путаються думки в постійному шуканні причини невеселощів, в загляданню в очі тому невідомому, що стало серед хати й мовчить...

І тільки порою наболіле серце обізветься глибоким зітханнєм, знесилена думка вирветься з уст пустим словом, а спрагла знання правди душа радісно, поквапно вхопиться за його, але... дарма!.. Знову все мовчазне, темне, нерозгадане і важке, важке лежить, мов чорна скиба землі...

Він сидить біля робочого стола над товстою книгою „Гармонії“ і з помітним напруженнєм розрішає свої музичні задачі. Олівцем в правій руці мірно постукує по столі і голосно мовить про себе:

— Секундакорд... секстакорд, секстакорд другої степені... каденція перервана...

Змовк. Через хвилиночку знову проривається слово, друге, і знову мовчанка, важка, задушлива мовчанка.

Вона сидить поблизу на канапі. Руки її спочивають на поручні круглого крісла, в котрому сидить чоловік, а на них то ляже її русява, кучерява голівка, то сама вона підій-

меться непокійна, стурбована. В очах, які здаються такими далекими і такими од муки хорошими, зорить глибока думка... На личкові — незадоволення і сподіванка чогось...

Навпроти, в кутку сидить гість і мовчки читає книжку. Чорні літери заголовка її різко кидаються в очі. Наче й спокійне лице його порою виявляє нервозність його натури: з її словами воно міниться різко од блідого до червонястого, болїє якоюсь потайною, глибокою мукою душі...

Він, так вдало схований роскішною кроною азалії од очей сторонніх, сидить там з книжкою в руках і пекельні страждання клекочуть, не жалуючи його, в грудях і голові. Він ясно і твердо знає, що йому тут не варто б бути. Що з його присутністю згущується атмосфера, насовуються суворі хмари, щось нависає в повітрі і боляче давить груди, але... на це у його наче-б є своє право, своє оправданнє...

— Ну, Вася, що ж мені далі й гадати... Дав сам обіцянку, що підеш зо мною на проходку, а тут вже й вечір, а ти все сидиш над своїми септакордами, — крізь сльози жалілась маленька жінка та піднеслась, щоб підойти до чоловіка.

Але він протяг ліву руку в бік її підступу, наче б загороджуючи нею свій спокій духа од її претензій.

— Це накінец неможливо!.. Сидить, сидить... вічно сидить, а я що хочеш роби...

І підлещуючись в тоні балачки, запобігаючи у його, вона підробляла плач та молила його:

— Та ти ж бо дав мені обіцянку... Доня хоче йти з тобою на проходку...

— Чекай-но, чекай, Доню, ти ж бачиш, що я занятий, що мені необхідно скінчить роботу, щоб йти до професора...

— А я ж бо як?!..

Вона тихенько наблизилась до його, несподівано обвила своїми заголеними рученятами його шию, а головку лукаво склонила до лівого уха та шептала:

— Васюня, мій милий... Доня хоче йти з тобою на проходку...

Але він в роздратованню перервав її слова і доволі резонно доказував їй, як пестощі її завжди невчасні і як вони заважають йому працювати.

Бреніла нотка обурення в його голосі і через щось думалось, що корінь зла не в тому, що вона заважає йому в роботі, але в самому впертому бажанні йти на проходку. Щось більше, більш важливе турбувало його і хвилювало, розбивало його думки та заважало в роботі, а не звичайні претензії жінки.

— Багато краще було б, коли б ти замість того, щоб заважати мені та дратувати — вгостила нас з Петриком чаєм... з молочком.

Вона тихо, покійно і байдуже одійшла од його. Лице стало серйозне, серйозне... Губи конвульсивно здрігались скривлені стражданнєм. Ніздрі більш звичайного роздувались... Біль образи, біль такого суворого поводження з нею виступала на очах чистою, великою сльозою.

Вона почала клопотатись біля шклянок та самовара. Помалу, не квапячись, наливала чай, доливала шклянки молоком й розставляла їх на краєчку стола.

— Тобі невідома, — почав він, наче з бажанням трохи полекшити враження попереднього, — та тяжка мука, яку переносить душа творця, коли йому розбивають настрій, розсівають захоплення і увагу до роботи... Розвіється натхнення і тоді праця тратить в швидкости, а головне в силі й красі її виконання... Тоді краще зовсім кидай та чекай потрібного моменту, моменту настрою душі на старий лад...

— Ну, ну... ніколи більше в житті своїм не осмілюсь я, я така чужа священному огню творчости, вийти заміж за композітора, чи... поета.

Промовила вона іронично та кинула красномовний погляд в бік гостя-поета. І тут вже було забуто все недобре. Вже знову її дитяча, проста й щира душа звернулась з усмішкою до чоловіка й гостя. Вона би знову по дитячому припала своїм личком до його лиця і робила йому так, „як робить кішка, або мишка"...

Вона, мов невинно-чиста дівчинка не знала ні глибокої образи, ні чорного гніву, знала лише тільки, що їй скучно тут, що нудно сидіти в мовчанці серед неживих людей, а мов якихось манекенів безголосих, нечутливих.

— Петрику, йдіт пити чай, — промовила вона.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ П. 85719

Гість перейшов до столу. Сів і з подвійною силою почував, як не гаразд, що він має присутність тут. Нащо він буває тут так часто, нащо сидить з ними довгі години...

Він більш ніж певен, що його присутність хвилює господаря, що не будь він тут, тоді б вони вільно й легко порозумілись між собою без зайвих турбот і непотрібного нервування.

Був він також певен, що хвилюється і нервується її чоловік тільки тому, що серце його гложе потайне чуття ревнощів. Здавалось, що чоловік, добре розуміє її чуття і помисли, що бачить, як вона силкується в претензіях і жалощах своїх заховати потайне бажанне йти тільки з гостем; а під впертістю почуває глибоке бажанне, непереможне і дуже, котре може забути все, або багато де-чого, і досягти свого завжди...

В сотий раз проклинав він свою слабку волю, свою неможливість побороти тайні чуття до цієї маленької, такої милої женщини, яка з кожною хвилькою ставала все більше і більше необхідною, здавалось, для щастя, для життя його.

Вспоминав він скільки вже разів давав собі обіцянку не бути тут так часто, не виявляти переживання своєї душі і тим не вабити її за собою, не кликати на можливе горе, і кострубаті непорозуміння.

Порою йому здавалось, що грішить він проти щирих, товаришських відношень її чоловіка, що позорить своїми таємними, неспізнаними намірами їх милу сердечність і сердечну гостинність.

А в пориві самокритики вже називав себе нечестним, нещирим товаришем і другом, свої відношення потайні — за притворство і обман гидкий, завдяки якому скористувався чужим благородством та ограбив їх...

Але тоді ж таки виникало холодне, жорстоке запитанне: де ж ті наміри і які вони?.. Де участь в них його волі, його розсудка? Чим він винен, що вона — ця маленька женщина з кучерявою головкою, з маленькими білими і ніжними наче пелюстки туберози руками, з натурою кольористого метелика, з оченятами сине-блакітними, як море,

як небо, як майовий ранок — зачарувала його, замутила спокій його духа, засліпила його розум, спутала його волю?..

Чим він винен, що втратив сон ночі і вгледів сни здивування, сни щастя обладати кучером її волосся, її маленьким пальчиком, а в мент особливого зухвальства і щастя володіти всією її істотою... Чи винен, що згубив думку про все, що зачарованнє нею непомітно росло і ширилось та стало безграничним морем, стало без дна глибоке і без берегів широке. Що буря і штіль, хвиля і мілка зиб рівно бездонні в своїй красі, рівно чарівні в її істоті...

Чи винен, що тоскує за нею, що здвигаються в душі його неможливо-потворні гори гадок, коли не бачить він її. І лише тільки вгляне світ очей її, тоді розсипаються чорні гори в безодню і ясний простір та зачарованнє блакітною далечиною радує його вимучене серце...

І чи не тим винен, що колись в хвилину тяжкого непорозуміння, в пору соромливого ранку їх перших побачень, проти його волі вирвалось слово, мов моторний щиглик з рук ґави-хлопчика, слово несподіваної ласки: моє, ти, ясне сонечко!.. І з того менту стала вона бажанна, мов ясне сонечко, мила, як чарівний промінь його, ніжна, як теплота його для оксамитних квіток саду...

Ні, не винен він ні в чому!.. Як же винен, то карайте його, то чиніть над ним, над його істотою все те, що потрібує ваша мораль, ваші закони. На все згоден, все радісно приймає, тому єдино, що рахує себе не винним перед собою ні в якім разі, а за-для її спокою, її можливого щастя легко, з радою душею зробить багато, багато...

— Ах, коли б тільки знав її чоловік, як я од неї, як його жінки нічого не бажаю, нічого не шукаю!.. А коли беру, то беру тільки од глибини її бездонних очей, від яскравости її сміха, од дивної зміни її настроїв, од душі її маленької, як у дівчатки, широкої, як у жінки, і мінливої, мов окреслення моря. Я беру од істоти вільної від ланцюгів самої ріжноманітної ковки і взора... Я беру не од жінки його, не од друга, матері, а від женщини, мов відокремленого від усього світа, незлитого, незалежного і самостійного...

— Вона мене своїми таємними чарами пянить, мене вабить, мене кличе; вона нікому окремому не належить, вона є власність всіх хто може її одшукати і зрозуміти... І коли я її знайшов в цім маленькім тілі, побачив небесний колір радости в цих очах, її чарівну всмішку на устах, так хто має право одібрати від мене те, що чую, що беру не руками, а очами лише та душою?..

— Здається по законам вашим я не єсть злодій і провинник. А то й правда, — вам про це краще знати...

Підхоплений буйною течією своїх думок не знав вже він де сидить і що повинен був робить...

— Петрику, та пийте ж бо ви чай!..— мимоходом звернулась вона до його та пішла далі в своїх мовчазних думках.

— Боже ж мій, вже так пізно... швидко вже треба буде й думку закинути про проходку, а ти не рахуєшся з тим, — благала вона. — Раніше ти таким холодним, байдужим до мене не був... Тепер і обізваться не хочеш на мої слова...

— Та замовчи бо ти!.. перестань нудити... — різко, як ніколи того не бувало, обізвався чоловік.

— Наче я не знаю чого тобі хочеться!.. Сидить отак без роботи і скиглить, і нудить... Раніше бувало маєш якусь роботу — чи шиєш, чи вишиваєш і це забавляло тебе, давало якийсь інтерес твоєму життю, а з ним спокій і мені й тобі... А тепер щось сталось з тобою... Наче тобі й справді моєї компанії хочеться... Таа... я знаю, що це...

— Василю, Василю, на що ти натякаєш? — кинулась вона до його з великими очима, але він в той же мент піднісся од роботи.

Нервово, роздратованим рухом закрив книгу, а її одвів од себе рукою...

— Сидиш без роботи... безглузде, мале і нудиш, і отруюєш мені життє...

Останнє вже було через край. Вона не по-дитячому рішучо хитнулась з кута в кут, одяглась та вийшла з кімнати. Чоловік заклопотався, збіраючись йти до свого професора, а гість почував себе, як нікому непотрібна мітла, яка все попадалась під ноги...

Бути свідком таких сцен, сцен, які, здавалось йому були вперше в цім домі, це теж саме, що попасти у якийсь вирій понять, в хаос непорозумінь. Тяжко, боляче і занадто неприємно почувалось. Особливо боляче через те, що він можливо своєю мовчанкою добавив жару до його і так в останній час непокійного серця. А що він грав тут ролю і ролю не останню було тисяча здогадок:

— По-первих, йому здається, що вона своєю настирливістю хоче, щоб йшла вона тільки зо мною, а він щоб зоставався дома працювати. Це бувало так завжди раніше і після цього ми завжди зоставались самі. Друге, щоби такими дозволами і проханням гарантувати себе од ріжних немилих думок...

— Я певен в цьому... Бо раніше він говорив: „бачиш що я не можу, я сижу за роботою... Йдіть вкупі з Петриком, погуляєте хорошенько і без мене“... Але тепер, з тої хвилі, як взнав, що ми перестали бути байдужими одне до другого, то почав замовкати, хвилюватись, коли щось подібне траплялось. Я, звичайно, дуже добре його розумію!..

Через віконце було видно, що пішла вона довгою вулицею до своїх знайомих.

— Оце б так давно зробила... Пішла б туди, сюди і розвіялась... — промимрів чоловік, наче вже заспокоєний таким кінцем справи.

Хозяїн збірався виходить. Допивав свою шклянку чаю та лаштував речі. Це все одібрало у його хвилин зо двадцять. А тим часом повернула й вона. Мовчки, з холодним розгніваним лицем роздягала вона паліто. Не те, не її лице було тепер в неї... Коли раніше воно наче б дихало мягкістю, лагідністю і вабило своєю соняшною привітністю, так тепер навпаки, відтручувало своєю холодністю, лякало суворим і хмурим виглядом. Особливо виразні були лінії її ніздрів: звачайна проста лінія гнулась тепер серпом, вони роздувались, здіймались у гору і, я гововий сперечатись, що пашіли вогнем лютости...

Він скоса глянув і цього, здається, було доволі, щоб знати йому хто вона і яка зараз. Але дарма чоловіки впевняють, чи ладні впевняти, що знають своїх жінок, як...

тут вже кожний робить порівнаннє, яке йому більше подобається!.. Він, здавалось йому, теж знав свою і попрощався з гостем, а жінці не сказав а ні словечка, пішов...

Вона несподіванно повільною і знеможеною ходою підійшла до канапи та прилягла на неї. Гість чуйно прислухався до найменшого шамотиння і, стоячи біля вікна та дивлячись у його наче на вулицю, бачив і помічав кожний її рух. Мовчанка стала в кімнаті і наче вдушливий пах почала розходиться по всіх кутках та закутинках і нервувати та трівожити душу.

Душа ж дійсно була непокійна і кидалась як слабе дитя у своїй постельці. Слова були тепер не до речі, а мовчанка знову таки не давала світу, спокою та відомости. Вичікувати зручної хвилини, але де сили набрати для цього?.. Зоставатись у цій кімнаті та узяти на себе обовязок втішити її, роз'ясувати непорозуміннє і таке инше, здавалось, було банальним і тоді тільки можна було досягти того, що вона скаже: дайте мені покій!..

Вирішив, що найкращим буде вийти з хати. Покійно, лагідно підійти, попрощатись з нею та вийти. Вийти, але більше не вертатись сюди. Так, не вертатись, щоб... ну, в найкращому — щоб не бачити того, чого не бажається бачити... щоб не бачити, як лагідні, благородні, чисті натури псуються на базарі життєвому...

— Бувайте здорові!.. — підійшов до неї. — Я йду до дому...

Вона, не підіймаючи голови, щось прошепотіла та протягла йому свою руку.

Вирішив було кріпко — йти. Але протягти свою руку та потиснути її, а потім повернутись та вийти з кімнати отако, ні з чим... вийти сиротою, нічого втішного не почути, не одержати і крихітки надії... було боляче, неможливо боляче і образливо...

Сказати б, сказати їй хоч одно єдине слово... ні, наче можна словом сказати то багате, то безмежне, то яскраве і велике... Ні!.. Оце так би в цей мент розсипатись біля її ніг, наче зерна намиста, і нехай тоді збірає по зерняткові

його душу в пригоршню свою і силяє на нитку своєї уваги і розуміння... Ах, але й розсипатись... теж немає одваги!..

Простяг руку, потиснув її маленьку та подумав: осмілиться б мені та поцілувати її!.. але не поцілував і пішов приголомшений до дверей... Вже розчинив широко двері, ще один мент і все б сховалось од його і може на завжди, але... вухо його піймало гострий, проймаючий душу звук. Здрігнув він та швидко обернувся...

Вона впала лицем в подушку канапи та ридала. Вся її маленька постать дріжала густо і безперестанку...

Хвилиночку прислухався, здрігнув і наче б той звук впився в саме серце, кинувся до неї:

— Доню!.. Доню, Доню!.. — торкнувся він її плеча. — Бога ради, що з тобою?..

І став навколішки перед нею та настирливо, з перестрахом просив її заспокоїтись та оповісти йому про своє горе, про свою печаль. Ніжно, з осторогою торкався її маленького тіла, щоб не осквернити її душі, легко і бережно колисав її руку, котра ховала її личко, щоб розвіяти чорну тугу духа; шептав її ясні, тихі слова, щоб заспокоїти та загасити ті пекельні і страшні, котрі довели до сліз ридання...

А вона ридала, невтішно ридала. Не слухала його і не вважала на його...

І тоді стояв він перед нею охоплений страхом невідомости, наче сама наймізерніша сила стала перед могучим законом натури. Тремтіла перестрашена душа його і відчай вже подібно хвилям прибою лизав берега його серця, все з більшою злістю набігав та заливав його, а оце дивись вже й покриє своєю скаженою піною і шаром мілких камінчиків...

— Донечко, що з тобою?.. Скажи мені, скажи, моя люба...

А вона наче у віхорі образи, в злості та ненависти вскочила та пішла у кутик, де висів рушник вимережаний її митецькою рукою і там закутала ним свою голову, наче захищаючи свій спокій од допитів і слів співчуття...

І знову мовчанка... Тягуча, нудна мовчанка... Душа його наче розтягалась цими безкраю довгими хвилинами, які помалу, з насолодою ката витягали по одному нерву і

рівночасно оплітали ними чорні цифри циферблята. А кожний зойк її раненого серця наче б одколював скибу його душі та вкидав у чорну прирву одчаю... Тоді тільки він спізнав всю безкрайю слабість свою, свою мізерність, щоб допомогти їй, чи собі.

І тепер, наче кров б'є джерелом з дорогого серця, так ці сльози з її очей свідчили про сташне злочинство, про великий гріх когось одного з них двох: його чи її чоловіка. Один з них своєю важкою кримезною рукою стиснув боляче її серденько і так боляче, що бризнули в-гору сльози з її блакітних, дитяче-веселих завжди очей...

— О, Боже... скажи хоч слово!.. Одно єдине слово, яке б воно не було...

І тоді заломила вона пальчики свої, сплела їх міцно, а руки свої піднесла колом над головкою кучерявою і не то у вінку з маргаріток білих, не то в авреолі останніх промінів заходящого сонця, ходила по кімнаті...

Ходила моторно, чутно. Личко і вії мокрі од сліз. Маленькі, наче дівчинки-підростка груди її швидко зносились у гору од глибоких зітханнів, а маленьке підборіддя, як гострий кінець яєчка, в корчах тремтів.

Без слів, без єдиного слова і звука підійшла вона знову до канапи і важко присіла. Ступив і він туди та зо страхом присів опліч неї. Голова його горіла в огні. У віски наче гримали важенні молоти. Віддих сперало. І тільки час од часу глибокі зітхання виривалися з грудей, як чорні пасма диму з труби машини.

— Петрику!.. — протягла вона свою руку і торкнулась його руки.

Здрігнув він од радости, од несподіванности і ожила зразу його душа, ожила прекрасна, чарівна надія і ясно стало в темній кімнаті. В тій хвилі од одного її слова, наче чародійного слова: сезам! розчинились широко світлі двері рая, радости і замилования... Не було спромоги в першу хвилю й повірить цьому, ні обхопити своїм серцем велич та красу щастя його... Сидів неймовірний і не рухався, щоб не розвіявся милий звук її поклику...

— Петрику, милий... Нащо оце все і до чого воно? Нащо зустрілись ми з тобою та довірились одне одному? Не було б тоді цього страждання важкого, не знала б я тоді сліз оцих гірких...

Він поквапно схопив її руку, стиснув по медвежому і мовчки слухав її. А вона, здавалось, розкрила перед ним нові невідомі простори, вабила його душу новими перспективами, розпалювала і роздмухувала в йому цікавість та зачаровувала. Красива, до цеї пори незнана ставала вона перед ним в виблискуючих чарах любови і кликала його без слів, але голосно і красномовно. А слова були другі:

— Васяня мій розгнівався, пішов і не попрощався зо мною... А такого ще ніколи не бувало... Не бувало, щоб він так суворо обходився зо мною, щоб говорив мені такі прикрости... Хвилюється чогось, дратується... Я його таким ще не знаю... Це ти винен в цім... Ти, ти...

— Мовчи, прошу тебе! — скрикнув захищаючись він. — Я знаю, я давно почуваю це, але не маю одваги зірвати найкращу квітку саду моєї душі, пахучу, ароматну, хоч вона і лякає мене своєю зловістно-огненою грою фарб, отруйну і смертельно-страшну квітку...

— Не можу я не бувати у вас, хоч і давно вже хочу цього моїм розумом... Душа не дозволяє, серце тужить за тобою і твердий, непорушний рішенець моєї волі розсипається часами од нікчемного твого бажання... Я безсилий боротися з могучою стихією — господаркою моєю...

— Ото сьогодня!.. я бачив, я чуяв серцем, передчував душою грозу, але чи міг я своєю безсилою рукою стримать пориви буйного вітру, словом своїм втихомирити свист та шум великого лісу непорозумінь та розірвати важку, болотяно-сіру хмару недоговореного, щоб всі ми побачили блакітне небо спокою та любови...

— Я не міг вчасно вийти з кімнати і дати вам можливість побалакати одверто, зрозуміти, роз'ясувати в собі... розібратись. Я не міг... і зостався, зостався, щоб бачити муку твою, першу жіночу муку твою і перші жіночі сльози твої... О, лихо мені!..

Обірвалась мова і голова його важко клонилась долу, наче тяжкого провинника біля чорної клітки сповідальної падала вона на холодний, камяний діл, в самозабутті билась об мармурові плити рівноваги та байдужности і молила простити, помилувати...

Схилившись на руки, нерухомою глибою, сидів він поруч з нею і злісне безсилле та позор малодушности клювали його серце... Думки вились, як галаслива зграя морських чайок, такі ж одноманітні і крикливі, а розібратись в них неможливо було.

Бажалось то виправдати себе в цьому несподіваному гріхові, або можливо лютіше покарати себе, а на прикінці найти який-небудь вихід, який-небудь кінець, щоб подібне більше неможливим було та не висисало і без того спраглу його душу...

— І чого це я отак зразу, в першу зустріч, в першу хвилину довірилась Петрикові? Чого протягла йому свою руку, як давно знайомому, рідному, близькому мені?.. Не знала я, не хотіла й знать хто він, що він і відкілля прийшов, а душа моя зразу сплелась з його душою в кріпкі обійми і пішли ми... Тепер я не хочу цього!.. Хочу розірвати оці хмільні обійми, хочу поставити перегороду між нами, огородити себе од могучого провалля, яке тягне мене і тягне до себе... Я боюсь її, я боюсь тебе... Ой, спаси мене, Петрику!.. Спаси мене, я не хочу, не хочу я цього...

Вона перелякано схопила його за руку і на перекір словам і бажанням пригорнулась до його своїм дріжачим тілом. Вся вона тремтіла, пригорталась сміло, а красивими ручками затуляла личко, наче з тим, щоб заховать свої очі од страху, од чорної глибини тої безодні, котру вона вже почувала біля ніг своїх... Вона молила його захистити, тому що бачила непереможну силу спокусів, тому що знала своє безсилле перед тим новонародженим, чарівним та таким небезпешним...

А він тоді, наче пишаючись, могуче і радісно взяв її в свої обійми та просив заспокоїтись, просив не наливати своє серце горем через край, не губити чистих сліз своїх і не палити ними свого серця. Притискав її до себе, витирав хусточкою її сльози і казав наче не їй:

— Ну доволі, доволі!.. Не плач же, не плач, моє сонечко ясне... Прийде Вася і все буде гаразд... Ти знову пригорнешся до його могучої, люблячої душі і будеш по-давньому сильна і покійна. А за його провини не суди суворо... Він любить тебе не менше, але душа у його болить і тужить... Він зоставляє тебе саму, не через те, що не любить тебе, а через те, що занадто любить...

— Він працює, не буває з тобою, не веселить тебе своєю увагою, але він тим хоче завоювати спокій і щастя твого життя... Він хоче, щоб ти була панею над дрібними, позорними обставинами твого життя і жила б тоді ти радісно і весело...

— Таак... але тоді він пропустить того, для кого так турбується, — заперечила вона вже всміхаючись і так наче б шуткувала тими словами.

— А це вже його помилка... Правда, неможна казати, що він цього не знає і не бачить... Вже згуба спокою та байдужости підпирає це... Він багато де-чого бачить, багато знає... знає нас і наші відносини... Байдужість його роблена і спокій часами неправдивий... Знову таки я його розумію і не заздрю йому...

— Так кому ж це все потрібне? — її питаннє.

— Кому? це нам невідомо... Якась то велика, могуча, невидима нам сила стоїть у нас за плечима і тручає все вперед і вперед... на радість, на горе, в безодню і на вершечок гори... Одно тільки я зараз знаю, що не треба отих твоїх сліз... Ти ж сонечко!.. Могуче, радісне, золоте сонечко, а сонечко повинно бути ясне, веселе і вічно сіяти і веселити наші душі... Що ж буде, коли сонечко погасне?.. О, ні, ні... неможна, неможна...

Підніс він голову і замислено дивився далеко попереду... Тиша царювала навкруги. Про що думав, чим був захоплений сам того не відав, але всетаки було легче на душі і приємніше навкруги. Вона вже не гнівалась на його, не плакала і не гнала його од себе...

— Ну-ну-ну-ну... — защебетала вона несподіванно і замахала руками близько, близько перед очами його, бажаючи ними прогнати важкі думи його.

— Ото вже і нема дощику, сонечко сміється і хоче щоб в Петрика оченята теж сміялись і сам щоб він був веселий, веселий... Та ж Доня твоє сонечко... Сонечко?.. Так мій милий?.. Скажи мені... — і тулилась личком до його лиця.

Як вкритий росою, ароматний пучечок квітів торкнувсь його лиця і освіжив, і опянив його, такою ж росою і таким же ароматом було для його її змочене слізьми личко, яке пригорнулось так несподіванно.

І бризнуло щастє багатим снопом світу в його груди і зрадів він мов божевільний... Буйне, молоде й пахуче воно поросило всю його істоту і, здавалось, він переродився в один цей мент.

І де ділася чорна замисленність, де ті хмари, що раніше закривали проміні сонця і накликали важкі думи і неможливі почування? Все згинуло, все провалилось в безодню в мент... Вона вже раділа і забула все... Бавилась його волоссєм, перепутувала його, чесала, бурила і гладила...

— Ось у Петрика можна і волоссєм побавиться, а в Васяні і не рушай, зараз гнівається, зараз як лихий индюк: гур-гур-рур!..

Слухав він її і думав: яка дійсно у неї дитяча, сояшноясна, чиста душа. Як в її товаристві завжди легко і радісно, як віддихає його наболіла душа, як відживають, зранені в лихій боротьбі життя, його груди раз тільки торкнеться її здорової, ще непопсованої, свіже-молодої, мов у лісової квіточки.

І радів він тому, що зустрів її таку маленьку, таку хорошу з душою дівчини — женщину. Що вона така весела, така моторна і співуча, а головне, що не носить з собою того важкого, задумливого настрою перевтоми життєм, розчарування і нудоти... Навпаки, жива і рухлива вона заражала його своїм молодим запалом життєвим, відновляла його душу, серце, давала радість, бажаннє і зачарованнє...

В захопленню, в божевільному пориві розкрив він свої обійми, мов хижий шулик свої широкі крила і стиснув її маленьку кріпко, міцно... А уста самі своєю власною силою складались і шептали в екстазі:

— Ах, моє ти сонечко!.. моє ти, щастячко маленьке...

— Не твоє, не твоє!.. — лякала вона зовсім нестрашна.

І ніжно тоді, як вітер листка, торкнувся він устами її личка... Зашарілось воно, як далекий край неба перед сходом сонця. Схвильована, розгнівана властно розірвала вона його обійми і встала з канапи та пішла. Ходила по кімнаті і грізні погляди кидала, мов стріли на всі боки.

І знову здавалось згубленим те щастє хвильового царювання, та втіха, то тихе, чисте задовольнення, яке посіяла вона в його грудях своєю ласкою.

І не розумів він: чого вона запалилась і за що... Що злочиного і що образливого є в його поцілунку!.. Здавалось, коли богиня любови возложила на їх голови вінки зо своїх чарівних трав і вони виявили свою таємничу силу, то що спроможні зробить ми мізерні, безсилі, темні люди?.. Чи поможуть тоді наші одмовлення, замовчування, наша захованність і страх? Ні!.. безсилі ми сховати аромат кохання і протистояти його чарам... А коли так, то нащо гнів, незадоволення?.. І запитав він у неї:

— Донечко, чого гніваєшься... на кого підіймаєш караючу руку свою?.. Що зробив я такого злочиного, скажи...

Мовчала і ходила... А тоді не скоро одмовила йому суворо:

— Не забувай, що називаєш мене сонечком своїм... Коли ж сонечко, то не руш його руками, щоб не забруднити його, І перестане тоді воно бути сонечком, а зробиться забавкою, дурницею...

— Сонечко світить і гріє, але тільки здалека, то ж не підходь до його близько, щоб не спалило воно тебе і не пожалував би ти тоді, коли буде запізно... Так?..

Мовчав...

— Чи правду говорю я, Петрику? — підійшла до його і мягко та з лагідністю вже допитувала.

— Правду, правду!.. — радісно одмовив, наче приємність їй зробив.

Вона простягла йому свої обидві руки, а він міцно, гордо потиснув їх... Що ж було й робить?..

Павло Богацький.

Спомини А. М. Куліш (Ганна Барвінок)[1]).

IV. Прощальний „дівич-вечір“.

За кілька днів до од'їзду за границю після весілля була у нас прощальна вечірка, або „дівич-вечір“. Покоївки і инші дівчата співали багато весільних пісень на прощанне в дальній залі. Куліш завжди виходив та давав дівчатам багато грошей.

Чимало моїх подруг зібралося з міста і з села. Були й такі, що сердилися на мене, хоч і не було защо, без всяких підвалин... За те, напр., що я одмовилась бути їх невісткою, але ж бо я вже тоді давно зналась з Кулішем. А я ж їм ніяких обіцянок недавала, нікому.

— „А по-сусідстві, як рукою подати — і добре б було... да не мені...“ — докоряла одна з сестер за свого брата, дуже іретуючись, аж плакала. — „Він голову свою поніс на Кавказ, щоб заслужити чин, бо мама твоя казала: — „Як не за майора, то свою дочку й не отдам!..“

— „То ж мама!..“

— „А він ще й більший т о б і заслужив...“

— „Не докоряй так прикро... Не мені, а нашим мамам, котрі в дружній бесіді про се шуткуючи розмовляли і може порішили мене не питаючи“.

— „А ти?“

— „А я!.. не заслужила докорів, бо одного гледіла, а не „десять пятниць на неділю“... І кажу тобі: обіцянок нікому не роздавала. Серцю розкажеш! Воно з пятнадцяти літ, мов заворожене...“

Так ото з'їхались гості. Понавозили мені на спомин гостинців, свої праці. Закладочки в книгу, браслетки дуже гарні на серветку, бісером повишивані. Се на один жаль, бо я була в дуже нервовому настрою.

---

[1]) Поч. див. „Укр. Хата“ кн. № 5—6.

...Негайно треба було виїздити за границю... Боже мій! і матусю одну зоставляти у такому великому будинку... Діти, мов пташенята з гнізда порозлітались — хто в науці, хто на службі. І в такому збудженому стані була душа моя. Я остання, і я, я кидаю її... а серце ще більше стислось...

...А я ж докоряла сестру свою, ридаючи, що вона для чужого чоловіка кидала маму й сестру свою, що було одно ціле. А оце й сама на се налагодилася...

...А пісні весільні мою душу роздирають, доводять мене до одчаю. Усе долітають до ушей, як двері рипнуть... А тут під'їхав наш художник, сусід Горонович. Його прохала мама моя змалювати мій портрет на останній дорозі нашого зобачення, на спогад щасливого часу й горенька... Портрет йому дуже вдався і зостався любимим Куліша.

...Попереду ввижається веселка яскрава, — будучина кольористого нашого життя. Академія Наук вибрала Куліша для вивчення славянських мов на два годи з половиною і посилає за границю, в Германію і инші сторони, і брат Василь з нами їде. Бо Куліш переконав маму одпустити й Василя з нами для просвіти. Він був тоді учителем у Полтавському корпусі. Бере його Куліш на свій власний кошт вкупі з Шевченком. У Варшаві мали дожидать мого паспорта заграничного од Плетньова, а тут вже за одним заходом і для Шевченка. Він казав, що свої рукописі позбірає до купи по знайомих та прибуде у Варшаву до нас. Усе гаразд склалось. Ми повінчані, всі задоволені, а сльози всетаки, як градина у мене часом котяться, — а часом ковтаєш їх... Маму жаль...

...А весільні голоси долітають до мене і сумом огортають мою душу:

Ой на морі та на камені
Пило воду та два соколи,
Напившися, говорили
Летім братця на заручени!

Там Олександрочка заручається,
Од матінки одлучається,
До свекорка прилучається.

Боже мій! як огнем печуть... А пісня мені звісна на слова, вона в уші так і влучає, мов гострий ніж у серце. І спогади наче птахи в'ються і бентежать мою душу. Я і пісні слухаю і своє думаю...

Видаєш мене, матінко
То й сама знаєш,
Що не раз не два ти за мною
Та й заплачеш.
Як вишеньки, черешеньки
Та й цвістимуть,
Як дівоньки та віночки
Та плестимуть,
Біля твоїх ворітечок
Та нестимуть.
Та не будуть кватирочки
Відсувати,
Та не будуть Олександрочки
Викликати.

...Але за щастє молодих мати не журилася. Вона добре вже се вивірила, то змагаючись, то не раз стоячи та дослухаючись під ширмами, як її доня хлипала од сліз. Та і те розуміла як вони було з Василем од'їзжаючи на канікули у Київ, нераз вертаються, проїхавши з версту, що мов ключі Куліш забув. Але деньок і прогаються. Виїдуть знову через день, знову вертаються. Звісно і я, і мама радісно їх стрічаємо. На серці у мене багато речей, та й не вимовлю, тільки щоки мої росцвітуть в доказ мого хвилювання... Знову квіти, красні речі струмочком поллються. Теми на розмову не переводились... Знов наші неоцінні гості виїздять, а через півгодини вертаються. Куліш забув, мовляв, листи якісь пописати і сидить цілі сутки, а не пише. А Василь і сам „до цього торгу й пішки". Мамі ж й не вдогад. А коханим до загину приємно. Доля тихцем про їх дбає, пеклується та до купи їх поетично-тревалою ниткою у вінок вяже.

...Хоч і важко було сидіти, коли вкруг такий гомін гостей, але це в останній час побачення і згадуєш багато пережитого... Воєнщини бувало в нас доволі. Се все прихильники нашого дому. Один день на тиждень був для їх призначений. Одного браковало — саме поїхав за благословенням у Київ, щоб уже швидче з коханою на рушник стати... Забарився, хоч і швидкий був. Та й справді за Куліша мабуть не було проворніщого. Він завжди назирцем за мною, та з очей мене не спускає. А молоді гості, що до нас було завітають, иноді його не на жарт турбують, бо й мав рацію...

...Не один за голову вхопився, як почув, що заручена... А про що раньше думали? Уже білети весільні на завітанне розіслані були, а вони ще міряються. Дівчина й на висадки переросла б, а вони й не подумали б: усе — „нехай"...

...Один з таких млявих земляків по дорозі заїхав до однієї родички нашої і тут взнав, що вже опізнився. Білет весільний на столі. „Засватана дівка всім хороша“. Він дуже зтурбувався — з'охмався...

— „Да що ж, — каже пані, — „суженого конем не об'їдеш“, чого журитися — негайтесь. Може матимите перевагу. Ще може одхилите, одіб'єте. „Журбою поля не переїдешь“. Їдьте — їдьте!..“

— „Ні, — каже, — се не такий жених, щоб його посилити... Двох Кулішів таких не буває...“

...Ще й дядько мій, Віктор Забіла, поет, теж за старосту був. Про змовини наші з Кулішем ще не знав, то на одному балі мене прохав на кадріль і танцював, що здивувало знайомих його й мене, бо уже до танців не встрявав. Так і він скільки не старався мене умовити, нахиляти, щоб я згодилася з його знайомим капитаном Л. одружитися, але звісно одгуку не було... Я кажу: — „ганьби йому не даю. А не піду ні за кого“. Куліш тоді був у Петербурзі, а для мене уже нікого не було під стать. Я собі раз одміряла й мамі сказала, що слова не зміню.

А пісні своє:

Зашуміли води, броди, зеленепькі гаї,
Вилетіла зозуленька у далекі краї...
Перестаньте води, броди на той час шуміти,
Та як буде зозуленька до дому летіти.

Але що мене тоді тільки не збуджувало. Хоч я вже собі й в голові не покладала, що він буде мій, одними сльозами та мріями жила, і ні з ким було погомоніти. Сестра у Київі у великому світі, а я у темному куточку з журбою, хоч обвіяною иноді світлими споминами щастя... Але ба! от все і засіяло. Ми вже одбуваємо останній „дівич-вечір“...

V. Ми виїхали за границю.

Через тиждень по шлюбі, ми виїхали за границю.

Описувати не буду яке прощаннє було з мамою, з родиною, з дворнею. Покинути своє гніздечко, де я опріч

пестощей, радостей, ніякої хмаринки не бачила. А почот, а угода во всьому!.. Що задумай то і є. Ідеш у третій хаті, а покоївки як не прядуть, то вже всі і привстали. Се було за кріпацтва.

Проїзжаєм хутором, крізь сльози бачу як біжать дерева дубового лісу, тут ми з мамою як говіли проїзжали, — потім виїхали на поле, а тут колись жита були колосисті, золоті пісні бреніли—„женці молодії, серпи золотії“... Тут мама яблука дітям роздавала. Внезабарі ми вискочили на шлях, Кондрашка чогось дуже коней гнав, повернув у ліво в село Оленівку... біжать хатки, такі мені знайомі, очі запливають слізьми. Ой, як тяжко! серце моє не привикло до таких вражінь! а дружина й брат мовчали, мов боялися перебить мої почування святі, мою молитву — тишь така!.. Летить Кондрашка і коні фиркнули, — що воно за знак, і се мені знайоме... Опинились уже напроти церкви Вознесення, де нас отець Петро вінчав... Гарно благоговійно все зробив. Я хлипала, а то мов єлеєм по серцю полив, я пригадала й пісню, яка трохи мені прояснила світ:

Чи всі ж тії сади цвітуть — Половина садів цвіте,
Що весною розвиваються, — Половина осипається,
Чи всі ж тії вінчаються, — Одна пара вінчається,
Що вірненько та кохаються. — А другая розлучається...

Ах!.. я аж задихаюсь од щастя і трохи опамяталась та пришла більше у нормальний стан. І якось прозористо стала дивитись на брата, на дружину й дознавать що се. А то була в тяжкому не нормальному становиську.

Горячі сльози подяки полились і я полегчила себе. Дружина припала до мене і стала одогрівати мою душу од печалі...

Промчались ми 6 верстов, покинувши любе місто с. Оленівку... та в'їхали в с. Берестовець. Тут багато споминів: з мамою частою гостювали і все мене в невістки єднали добрі наші сусідки і друзі. Се вже була пізня година. Тут тоді знаходилась моя тезка Александра, що гостювала при Шевченку, вона єдина, з котрою я була на ти. Вона було мені все турчить, що брат приїде з Кавказу та буде мене сватать. Він з семи літ за мною як ненька ходив і на ви-

воріт капор було мені надіває. Та не те доля призначала. А тоді я рада була, да ще коли цукерків привезе. Було тоді мені літ 13 — того то я так і раділа. За це ж мене його старша сестра на дівочому вечері й вилаяла. Та чим же я винувата, що на нашому небосхилі Куліш появився, й не то я, а і мама і тітка й весь рід наш преклонився. Брат Василь казав: „хто раз бачив Куліша, то ніколи його забути не зможе". Стільки вабливости, стільки чарування в мові, в обхідливости з людьми.

Ми, приїхавши в село Брестовець та покинувши екипаж за воротьми моєї подруги-друга, пішли через двір до будинка. Дивно місяць світив, осявав будівлю, дерева і в вікна їй заглядав. Може яке й марево їй снилося... Ми постугоніли у вікно, жаль було проїхати та не попрощатись з нею. Може й на віки — й не побачимось... Збудили її, постояли хвилин з десять і попрощались горяче. Тяжко було прощатись. Моя душа була переповнена невимовними почуваннями. Вона бігла до воріт за нами і нервово хлипала — кричала. А місяць світив, зірки спокійно грали, мигали, глядячи на чисту дружбу... Ми сіли в коляску і дзвоник залився тужливо... Що в моєму серці робиться... я тільки знала досі пісні, жарти, впивалась материними пестощами... Чи витримає душа моя такий високий тон журби? Вже отдаляємося од Мотронівки. Але годі! Далі-далі... зо мною той, для котрого я покинула і маму і всі свої розваги. Весь світ мені був зайвий... Я ж казала, що люблю його більш усього на світі. Чого ж ремствую!..

VI. Приїзд до Київа на перепуті до Варшави.

Приїхавши у Київ, ми коней і кучера та лакея вернули до дому, до мами з листами, покропленими моїми сльозами та осипаними тисячами цілунків. Але я готова була й кучера та лакея обняти. Куліш, як завжди, їх щедро наградив.

В Київі Куліш зробив вечірку. Згуртував увесь цвіт України. Тут були: Костомарів, Шевченко, брат Василь, Гулак, Опанас Маркович, Навроцький та багато инших, не менше 25 чоловік. Я була зачарована. Було ще гостей осіб

з десять — сторонніх непричастних до сього діла ідейно. Куліш безперестанно підводив до мене з гуртка нових знайомих і знайомив мене зо всіма. Були любі щирі вітання, віншування...

Вся громада од ентузіязма мов несамовита стояла. Ніхто не сидів. І я здається встала та стояла з якогось благоговійного чуття. Голос дружини премирував і покривав инших. Річ лилась. „В ролі оратора, як казав брат Василь, Куліш найлучше себе виявляв".

Боже мій! Куди я попала! що за лиця розумні, очі освітленні високою ідеєю, палали огнем енергії.

Гомін балачки мені здався божественною музикою. Я почувала себе в храмі Божім. Хотілось щось робить, говорить, бігти, летіть, помагать й собі, слухаючи гимн і не сміла сісти; вбачаючи сі достойні лиця, я збуджена до краю, а ще й добре самої ідеї і не знаю.

Всі фібри моєї душі, як струни напружені, заграли в мені ще невідомими згуками... Мені здається, що само божество негайно спуститься до їх і не сміла сісти. От хуторянку, боязку, майже безперу, кинуло в осередок ідейної борні.

Я стала мов дріжать, серце втроє швидче битись, чого мені й самій хочеться з такою жадобою неутомно щось робити? чим сей гомін, мені уявляється?..

Сей вечір закінчився тим, що товариство „Кирила і Мефодія": Костомаров, Василь Білозерський, Гулак, котрі були найвидатнішими членами сказали: що Куліш та Шевченко, не повинні брать участь в цьому товаристві „Кирила і Мефодія", що вони й так незалежну силу мають, і будуть своє діло літературне провадити з поспіхом — що воно і без їх підмоги воно істнуватиме. А вони заповідну ідею самі будуть провадити... При цьому Куліш заявив, що він їде заграницю і бере на свій кошт Шевченка. Всі по-братерськи роспрощались і загули, як бжоли в улії весіннім гудіннєм. Та ще їм Куліш на зобаченнє сказав, щоб каблучки чугуні імени цього братства, котрі вони собі заготовили, знищили. Бо з цієї святої искри братства, вийде з грубих

поглядів недорозум-безумний. Вони в один голос обіцали повкидати в Дніпро.

Душа моя була наповнена якимсь святим, величним чуттям. Грудь моя підіймалась високо, а серце билось прискореним темпом. Я у той вечір мов виросла.

В 1847 році виїхали ми з Київа у саму повідь. Коляска наша коливалася на всі боки, часто бурхала, заскакувала в зажори і четверо коней ледве її витягали.

Я не звикла їздити по таких дорогах та без комфорту, бувши під крилом у матері. Ся подорож мені здавалась неприємними стосунками зо злою мачухою. Як тільки ми виїхали із Київа, дав мені Куліш зшиток і олівець в руки і умовляв, щоб я записувала — що побачу, чи почую. Се мені було дуже прикро. Не маючи довірря в собі, і не розуміючи, що власне треба записувати і що не уважно кидати. Нова течія мого життя і нова праця. Як тут ще найти натхненнє і річ котра б ватра була пера! Хоч яка поезія з прозою та вилетять з голови од штовхання під боки. Ще велике щастє, що мама дала нам ресорний екіпаж, пожалівши мене.

О, люба моя, Мамуня... „Нема більше роскошоньки, як у своєї мами“... І праця гнітила мене. Не берусь я за олівець! Але ж надужити увагу і прихильність до мене Куліша, неуважити таке неухильне проханнє, і уперте, тверде слово його, того чоловіка перед котрим я завжди бажала б бути найлучшою, як найяскравішою, поважнішою, мучило мене. Перемогти у собі гонор самолюбства та йти під впливом дужчого треба було, хоч і бувши дуже скромною, невпевненною в собі, не признаваючи за собою ні літературних здібностей, ніяких знаній освіти, а головне те, що я нічого і невбачала перед собою такого, щоб мене особисто вразило. А до того ще й в той час і дума моя була пригнічена, покинувши маму та святу Україну...

По дорозі з Новоград-Волинська важка коляска при переїзді через болото провалилась і лягла на один бік. Я в привелику силу викарабкалась з коляски та тим часом

сіла на копицю сіна, що тут побіля стояла. Се вже було під вечір, у вечірньому упрузі. Дожидаючи, поки її виряжують. А їх всього троє: ямщик, брат та Куліш і не чуть нікого, щоб покликати.

А краса природи свій орбіт робила. Зійшов місяць в маленькому тумані, мов легким серпанком покритий і од того був вабливий, крізь матовий його світ. Зірки мигали; неустанно котились, падали, искрилися в глубокому божественому небосхилі; миріадами виднілись та озаряли мені дорогих моїх працьовників, котрі турботно ходили округи екіпажа і підважували затонувших два колеса.

Недалечко біля річки жевріли огоньки по хатах, миготіли тіні людей, то в хатах мелькали в оконцях, а собаки підіймали лемент, дзявулінне, на всі голоси, й що їх так турбувало?.. мабуть сей дикий гук-гам кучера, який кричав найбільше, і уживав напружену силу. При таких важких обставинах вся істота моя, прониклася поетичним чуттєм, і я під сим напливом стала мріяти й скорбіти. Думки мої залетіли вдалеч. Серце моє стало неймовірно тужливе і слова пісні йшли на уста: „Ой не жур мене моя мати, я й сама журбу знаю"... Гавкали собаки — луна д' їх аж до мене доходила... миготіннє огників, будівлі рядочком — перенесли мої мрії в домівку на наш хутір Мотронівку щасливого дитинства. Я щаслива, але мама, мама!.. Тепер одинока, в великому будинку, одна осиротіла й розпрощалась з останньою своєю дитиною, ніжно, гаряче закоханною одно 'дного...

Од радости, до крайньої туги, перейшла в мою душу печаль...

Але в незабарі було все улаштовано, як слід, і ми через якийсь час рушили далі. Погода змінилась і вона змінила наш замір їхати далі; ми зупинились в жидівській корчмі на обриві гори, котрій бракувало й одного дерева, в оборону од стужі скотині. Будівлє хистке, диряве, як решето стояло і здавалось при поривчастій бурі, з свистом й тріскотнею з усіх боків похитнеться воно, грюкне й покотиться в-низ.

Ми раптом видряпались на гору та зупинились у постоялого єврейського двора. У кімнату до нас, серед сього урагану, з'являється тихая, як голубка, замучена постать, хоч і зброя у неї мужествена. З боку висів на ремні великій у ножнах ніж, як у гайдамаки: сам коренастий, середнього зросту. Його убраннє зовсім не стосується до першого мого враження. При сьому на йому свитина внизу та постоли, з котрих стирчить солома і чвякають вони з якимсь свистом та зоставляють болотяні калюжі сліду.

Се душу мою зражає. Я таких ще по хуторах в крепацтві не вбачала і убогих; і душа моя загорілась особливим жалем спочування і нахилила мене до його. Я хочу сю голубицю принадить до себе та втягнути її в дружні розмови зо мною. В сьому, мов тихому кволому серці, таївся цілий ад, який зібрався з ріжних джерел — кривд людських людожерів та жовчи. Нещаслива його доля! Мені вдалось зробити де-що для його, полегчити його убогу душу горячим співчуваннєм...

От коли перо моє вперше гірку долю намалювало; відкіль я її зрозуміла? Бо до того часу я такої на людях не виділа й не чувала. Може того вперше й не квапилась писати, ще дуже молода була. А се сама доля моя, мабуть, про мене пекловалась і підготовляла мене ще й до гіршого в моїм житті — несподіванного. Я вичерпала все з душі своєї голубиці і показала вперше записане своїй дружині, а се його привело в неописану радість. Йому дуже вподобалось й засмутило, чоло його покрилось тіню... може й йому таких нещасних недоводилось спотикати і їздивши по Вкра'ні. Дружина й брат вмовляли мене не кидати пера[1]).

---

[1]) Ну, що ж тут схожого на оповідання Марка Вовчка, котра ще сидить за ширмами у тітки і Оп. Маркович її не бачив, та про шлюб не думав? Оце ж ми тільки їдемо, да місяць у Варшаві проживемо, тут нас ще арештують, та буде вестись діло, тоді й його арештують та зашлють у Орел — потім його простять. Він побуває ще нежонатим у Мотронівці, йому розкаже про М. Ол. Василь. І як би я оце вчилась у неї, коли я недоїхавши ще до Варшави зробилась письменницею, а Куліш мене похвалив за „Жидівського крепака".

А. К.

Приїхали ми в Острог. Куліш малював руїни в Острозі. Ми якийсь час там забарились бо він малював і руїни палацу кн. Острожських. Я од його не одхилялась, стежила за всяким штрихом його руки. І се для мене нові вражіння, усміх життя і я чую його подих. Ох, Боже, скільки ти даєш його людям! Та не всі його уміють так скористать, як я. Я так думаю, бо й тепер пишучи, я мов наново переживаю хвилі того щастя. І то ще утішно, що й йому так одзивалось в його судбині. Він каже: шо я йому так потрібна для натхнення, як Форнарина для Рафаєля... Я сама сього не сознавала, недавала наче підстави так о собі думати. А щаслива була його щастєм.

Ми приїхали в Варшаву та прожили там цілий місяць. Чекаючи паспорта од Плетньова, грошей од мами та Шевченка, котрий за сей час об'їздив всю Полтавщину та зібрав всі свої твори в одно. А там приїде до нас у Варшаву і далі поїдемо в Германію, для обновлення духа та щоб освіжити себе новими поетичними враженнями. Я всю дорогу од Київа до Варшави упивалася поезіями Шевченка і багато віршів на память заучувала. Душа моя розпиналася од ріжних вражінь та насолоди. А часто й серце училося замірати, бо воно ще життя не знало.

Прибувши у Варшаву, дружина поїхала у гусарський, Принца Оранськаго, полк, щоб забрати до себе мого хворого брата Помпея, которого за одну доброту, здається, терпіли на службі. У його були припадки, иноді в час смотра він з коня так і зсунеться. Але се терпіло начальство. От Куліш і забрав його, щоб на прощаннє ми побачились. А в нас всього два покої. Але так се все якось робилось уважливо, що як йому зле, то я й не бачила того. То брат, то дружина завжди уміли секретно одвернути од мене неприємности. Мама не обманулась, коли мене отдала під їх ніжну опіку.

Я опріч віршів Шевченка почала вчить мову німецьку, бо у пансіоні, хоч і вчила та занехаяла, бо не любила її, а тепер вона потрібна буде. Ото як сядемо за обід, то дружина або брат Василь мене й питають слова. Врешті то се, то те і перебивало моє горе, що тисло серце, згадуючи про самітність мами.

До брата Помпея ходило два товариша і один з них тішив нас тим, що не одкриваючи рота цілі концерти завдавав. Вперше я ввійшла у хату, чую дуже гарну музику і зрозуміти не можу відкіль сі згуки, а то він так вигравав. До нас же раніше приходив тільки професор Маціевський, поляк, дуже освічена людина і вони частенько вели між собою учену бесіду; часто проф. Маціевський, під впливом гарячих своїх речей показував за спину рукою, на якісь матеріяли, що у його в бібліотеці в шафі знаходяться. „Otu on mnie!“ Думає, що він дома, а нас се дуже тішило.

Так ми прожили цілий місяць приємно. Получали листи од мами, од Шевченка, він писав, що в незабарі прибуде вже до нас. Ми день за днем його сподівались, а також і мого паспорта од Плетньова.

Намісником у Варшаві тоді був Паскевич. Відомо, що він дуже любив українців і знав де-кого з поступових людей. З ними поводився дружелюбно, особливо з Стороженком, дуже талановитим українським письменником, знайомим Куліша, котрий при йому служив. Паскевич любив його розмови про Україну, про її літературу і т. и., а то просто сказать, любив сю націю за її юмор, розум і деякі звичаї хороші, бував і сам на Вкраїні.

І нас люде знали і поводились з нами надзвичайно поважно, от приміром з Кулішем у Плетньова, Аксакова, Грабовського, Роле і инших, в гр. Студинського, де він теж проживав по дві неділі і користувався його бібліотекою. Там Куліш вперше почав писати „Чорну Раду“, а в 1845 р. [1]). ще по його проханню посилали і Костомарову у Саратов, як він був в засланю.

От одного часу в інтимній бесіді з Паскевичем Стороженко і говорить:

— Я вам такого ще представлю земляка, що ви мені й не віддячитесь... він оце тільки сими днями приїхав до Варшави.

Ну, се йому, як бальзамом по серцю. Нетреба ні спектаклів, ні балетів, мазурок дивних. Так він чарувався всім нашим.

---

[1]) Хронологичні дати ми зоставляемо так, як помічено їх рукою автора. *Ред.*

— Ну, ну! поскорѣй!.. Кто ж это?!

— Це Куліш.

— А-а! От тебя я не разъ слышалъ. Это пріятный случай. Ну, очень радъ! покажи своихъ земляковъ... я люблю ихъ слушать и тебя. Это цвѣтъ вашей націи...

В ту мить підійшов жандарм та подав його сіятельству Паскевічу пакет. Той узяв і... У його зразу обличчя змінилось.

— Хорошъ ты и твой Кулішъ!.. Вели-ка его арестовать...

Помертвів і сам Стороженко. Що се? такий благонадійний. У його тільки одна наука... Одна правда — добро для всього світа...

А се з Петербурга донос Петрова про братство „Кирила і Мефодія“... Щó ж тут і для кого ганебне, або соромливе, а особливо як я знаю... Він стоїть на чолі правди й науки...

Петров у Київі як була вечірка у Куліша, і збіралось т-во „Кирила і Мефодія“, то він за стіною все вислухав, а чого не зрозумів то свого додав та думав сим прославитись. Зробив з мухи слона і стільки загубив цвіту українського. А ті, що перші місця займають на високих східцях не розібравши діла, зараз — арештувать! За що? про що? Все лучше, добромисляще, розумне — нищать. Сі ж самі люде: Куліш і Василь потім їм же знадобились у Варшаві і по распорядженню адміністрації стрічали у Варшаві Славян... Що було за ними преступного? Що брата свого по науці честили? А Куліша та инших і в кріпость засадили. Куліша власне за сепаратизм, котрого з роду не було, бо він стояв за людські права. Він — „гетьман правди і науки“. Його судили за „Повѣсть объ Украинскомъ народѣ“, що була написана для п. Ішимової, по її проханню „для дѣтей“ в журнал „Лучи“, що вона видавала, котрою Плетньов і вона так чарувались. А де ж цензор був, що пропустив? І він не був розумніщий од Плетньова, котрий був наставником у Його Величности Олександра II-го, та Ішимової — наставницею у великої княгині Олександри Йосиповни. За се запроторили Куліша в кріпость, а як я спитала Дубельта за що карають Куліша, то він одмовив:

— А какъ же, недостаетъ искры только, чтобы вспыхнуть.
— А цензоръ же былъ и зачѣмъ пропустилъ?..
— Тогда ничего подобнаго там не было.

А потім Милютін просив Куліша їхать у Варшаву і 500 р. дали на підйом. Также і Василя прохали.

Петров думав використать людське нещастє, але не спожив його. Господи, як ним нехтували і лаяли люде! А в Третьому Отділенії, чуть було в очі не плювали показуючи на мене й матір Костомарова, що була „чорніще чорної землі"...

Ну, після того пакета, що жандарм подав Паскевічу, з'явились до нас на кватиру жандарми. Зараз забрали по ящиках папери Куліша і каблучку чугуну, про яку Куліш й не знав. Василеві жалко було у Дніпро кинути таку память. А душа Куліша, мов чуяла коли казав: повикидайте, і се може б і для инших було б лучше. А так як Куліша голос чутніше всіх був на вечірці у Київі, то його вже Петров, чи самі власті, і в гетьмани занотували.

Такий грабіж паперів мене дуже здивував. Як се прийти у чуже помешканнє і нишпорить по ящиках без хазяїна!.. Я про таке безчинство нелюдове ще й не чула. У нас у просту хату ніхто не ввійде не постукавши у вікно, чи є хто в хаті, а тоді і вступить. Оце і цівілізація! Ще й до мене жандарм обернувся та питає, вказуючи на мене пальцем: — „а это что за женщина?" Звісно, сказали хто. І мене се нишпореннє так роздратувало, що я уже розлютилась і почала над ними кепкувати... „Ще, кажу, на грубі не дивились" — вони й туди полізли; „Ще, кажу, й тут" — на хутро своє вказала. І його залюбки стали облапувать, вони й іронії не зрозуміли — претуплене серце, без сорома... А дружини немає. Він би так не дозволив господарювати... Брати тільки засумували, а я в страшному нервовому стані... Жду, не діждусь дружини, щоб полегшити біль, наругу, бо й справді, як вони сміли таке над'уживаннє над людьми робити! Було б досить уже неприємностей для мене, у спітканню „тихої голубки", а тут й ще... Розійшлись вони, а нам покинули великий сум. Нема дружини!.. Чекаю... не дочекаюсь. А вони його стріли й забрали...

Не памятаю, якусь записочку Куліш прислав, кілька слів написав, оповістив, що завтра їде в Петербург. На другий день я їду вже з Василем, щоб попрощатись з дружиною.

Прийшла до жандармського полковника. Прошу дозволу у його попрощатись з дружиною. Мовчить...

— Щó ж?

— Что тебѣ надо?

— Дозвольте попрощатись з дружиною?... — а сама од гніву як не впаду; кров до ушей прилила.. Образа, глум!.. От тобі, думаю, Сашуню, пестощі мамині!.. Та й Миколай Данилович величав було „цяцею“, Шевченко при прощанні на весіллі княгинею назвав. Ще цілунки материні гарячі почуваються на щоках, а тут на тобі... Се тобі не хутір Мотронівка, що на всякого віяло ніжністю, святі усміхи сентіментальности. Ось тобі — не згірш поличника!.. то по ящиках безправно лазили й останніх три рублі загарбали. Де їх узяти тепер — у кого?... хоч з гори та у воду... Ще проживеш до завтра, а далі як?.. Тепер й Стороженко може не дасть, та де його шукати! Ну, аби вже дозволив хоч попрощатись... Спасибі й за „ти“.

Погано як на душі. Се не звичка. На хуторі темнота, простота, сентіментальність і ухо там не звикло до подібних згуків... Се не хутір Мотронівка де все казали: „благословенное семейство“. А як дім будовав ще тато й в-ночі хто вийде, то все бачать: по фундаменті, після закладин, усе свічки горіли й люде пророкували щастє — Божим людям. Які ж се Божі?.. в таможні в чемодані і в скрині все перемяли, перерили — усе говядини шукали. А у мене дома ніяка Ѳедоська, Варька, Пазька не сміла на столі й книжку переложити, або моє гаптованнє, не попитавшись. Може чи не забули попитатись?..

Як мені все противно, моторошно чогось... Де ж той культурний світ, що мені деякі так завидовали... Яка у мене широка голова стала, мов хлів... ніякі особисті думки не лізли, а тепер тиснуться натовпом, і все таке огидне, мовляв, наче я влізла в помийну, вонючу яму. А може се така

моя амбиція?.. Звісно на балу офіцери до мене так грубо не казали, та й генерали ж бували, так і од них не чувала.

Одно гаразд, що хоч „ти“, а дозволив попрощатись...

— „Иди!“ — каже.

Ну, й провели; я дорогу коляску побачила, познала, якось потепліло й на душі. Вже й коні запряжені були... Може б він й мені дозволив разом їхати, однаково ж і гроші забрали...

Але тільки що ми порівнялись з коляскою — от й руку б подати, а коні сіп і рушили... Куряво мене тільки вкрило... я без чуття так і гримнула. Василь з горя й собі чуть не впав... Потім мене підняв, як я опамяталась, посадив на візника й ми поїхали на кватиру.

Помпей бідненький страждалець... Він же обожає Куліша... блідий, любящий, сльози на очах та якийсь папір Василеві подає. Дивимось, мама посилає 1000 руб. О, спасибі Богові, хоч не голодною смертю повміраємо. Мамочко, хоч ти не журись нами! Дружина ж й Васюня по твоєму проханню мене, як дитину доглядають... Добре хоч ти спокійна за свою Сашуню...

Години через чотири прийшли жандарми та брата Василя арештували... Боже мій! а мене й не беруть... Василь спитав дозволу у жандарма та написав мені скілька адресів.

Це, мабуть, щоб ще хвилину з нами побути, нещасними, бо я всі адреси знала добре на память.

Прийшла ніч, треба осиротілим спати. Полягали ми спати. Коло мене покоївка полька, вона мені котка співає.

— У нас що дня аби кого жандарми хапають і так зашлють, що й вісти нема. Ні вісти, ні гуку... Скоро страшний суд буде...

А як мені здалося, то се вже й настає. „Культура“ мені увиджалась „страшним судом“. Я дуже горювала й нарікала, що мені про неї ніколи не казали й люде й в образі „чортів“ не показували. Для мого спокою голову мою все засівали другими думками, про „зелені садки, про пахучі квітки“...

А тепер сей примар дошкульно мені допік, так що й навіяв ось які вірші на молоду страждущу голову:

Коли прийде той час,
Що подасть правди глас
І зруйнує лукаву споруду,
До тієї пори
Ти нам, кобзо, дзвони,
Та приближуй день Божого суду!..

Великеє горе... Ухо моє і очі до того — не призвичаїлися.

В годині 11-ті чи 12-ті ночі в двері моєї спальні хтось постукав. Ах, як ніжно... гармонично... серце затрепетало. Се дружина так було стукає стиха. Покоївка спала. Я накинула ковдру, чи плащ і босоніг побігла до дверей. Аж увійшов пан Мацієвський. Що за душа! Єсть люде!..

В ночі пішов по чорних східцях нарочито, бо на парадних буває людно; так якось про се почув, то щоб мене заспокоїти й себе не пожалував. Я не знаю якими очима я на його дивилася. Я думала, що я одна на всю Варшаву, та брат недужий... Замісць того, щоб мене оберегати як „зеницю“ ока — як мама казала, а мене завезли між чужі люде й покинули...

Д. Мацієвський заспокоює мене, щось питає, а я уже не тямлю. Як він по польські до мене звернеться з речами, то я по французські. Тоді й він починає по французські, а я тоді по руські; він по руські, то я по польські. Добре що усі мови знала, хоч і не гаразд. Він помічає, що плоха справа. Усяк мене заспокоював і як я сказала йому, що їду в Петербург, то він втішився. Ми розійшлись. Він каже: се часто у нас буває.

На другий день я дала частину грошей брату Помпею. Ми розстались слізно. Згодом прийшов чиновник з одділу жандармів, з хрещиком на грудях. Питає мене, куди мені завгодно їхати чи до матері, чи до Петербургу. Кажу — до Петербургу. Сим й прогони казенні одхилила від себе.

Було і в Оленівку без мами манівця не знайду, а тепер хоч у столицю, або й в прирву...

Тоді желізниці не було, а діліжанси ходили, про котрі я й не чула. Та лакей брата досвідчений і з братом мене провели, а я взяла білет і при них сіла в діліжанс разом з трьома мущинами. Був він чотирох-містний. Не звикла я до сього, і лячно мені було та ніяково. Инше вихованнє тоді було... і в одній хаті з мущиною оставатись якось ніяково, а тут босоніг та в ковдрі приймаю гостей. А то ще й з трьома треба їхати, та й не близько. Усе разом... По-прощалась ще раз з дорогим братом, увійшла в діліжанс, аж світ мені затмився. Темно стало, а потім кров прилила в лице. А в серці... туга необмежна. Може мене й в Сібір завезуть!.. Безсловесна... Пройшло четверть години, трохи кров отхлинула, роздивилась я своїх сусід. Дідок поляк дуже симпатичний і чемний, як усі поляки, та два італянці-скульптори.

Поляк став розмовляти, познайомились, приємний і те ж каже, що плохі часи настали: часто завезуть і не знаєш куди... Ні слуху, ні вісти. І з італьянцями довелось кілька слів сказати. Взнала, що вони їдуть до Петербургу.

Проїхали кілька станцій і на одній затримались. Вони собі обід запитали, а я собі нічого. Сіла собі окремо на канапку та віддалася своїм гірким мріям. Дума думу пошибає. Їду з огня, та в полумя. Може й там мене сувора доля жде... А тут панна носить та й носить на стіл ріжні закуски — ніде вже й ставить. Вона ще щось запитала, чи подать, а я думаю: се я чуже місто зайняла, видно ще гостей сподіваються. Де б його в осторонь сісти. А тут панна звернулась до мене.

— Я, кажу, нічого у вас не питала.

А вона одповідає:

— Се для вас приказали подать — і показала на моїх пасажирів та побігла.

Я вслід за нею, достала гроші і несу.

— Скільки слід? — питаю.

— Не веліли, каже, брать грошей.

Скільки я не добивалась, вона не взяла грошей.

А я не ївши сижу та їх дякую. Сижу сама собі засмучена і з другого покою двері одчинені напроти мене.

І одна пані вже разів пять постоїть на порозі, тільки подивиться на мене й зникне, і знову стоїть, і знову зникає. Я подумала: піду душу одведу, а то з мущинами мені якось усе ніяково, і мов соромно, а тут сердешне горе. Я нічого цілий день не їла, смага на зубах. Серце, як голубка гуде... Об землю б билась, як би не оці пани. Та вони й прихильні до мене й поштиві. Я посиділа, та рушила до тієї пані.

Вона ж мене зараз питає:

— Куди їдете?

— У Петербург.

— Як! сама?.. Така молода пані й сама їздить?..

Я почуваю, що у мене щоки так і жевріють. Я із такими дотклівими й паннями не умію говорити.

— Щó ж тут, кажу, дивного. Адже-ж і в Америку самі панії їздять.

— Як ваше призвіще?

— Куліш.

— Куліш?!

І в ту мить з бокової хати вискочила молода панночка з роспущенним волоссям та ухопила мене в обійми й повисла на шиї. Тут ми вже розговорились і заридали, порозумівшись... Се була нареченна Костомарова. Їде вона на вздогін за женихом, що його з під вінця забрали. Він вже в білому галстуку приїхав вінчатись, а вона ще шуткуючи за двері сховалась, а тут жандарми й арештували. Тут й друга бабуня, рідна мати Костомарова, теж разом на перекладних їдуть. Тоді нас горе з Аліною на довго звязало. Я їду в діліжансі, вони на перекладних. Разом приїзжаємо до станції. Та такими друзями мов з дитинства одно друго знаємо, та не наговоримось.

А тим часом я більше ознайомились з своїми пасажирами. Дідок каже, що тут близько його дочка замужем, вийде його стрічати, й онуки. Так і сталось. Люба семя його стріла на станції, а він й про мене не забув — підійшов та мені чимало апельсин накидав у діліжанс. Ми подружньому попрощались. Зосталась я з двома скульпторами. Мені приємно було з дідком. Але і з ними прийшлось вести бесіду. Старший прохав, як приїдемо у Петербург,

щоб я дозволила зробить з мене бюст. Казав, що в італянок такого росту нема.

Проїхали скілька станцій, дуже мені любо з Аліною вбачатись, дихати одним духом любови. Досадно мені стало, як наш діліжанс змінили на подвійний тільки. І мені знову знайомиться, і знову мущини; не попадаються женщини.

Тепер вже попавсь пасажир молодий, красивий поляк, в жалобі. Ми дуже мало говорили. Він, як усі поляки, дуже чемний і вихований. На станції подають нам двом самовар. Я за ним не поспішусь — він чай заварить і самовар закриє папером, щоб не чаділо. Я ж виїхала з Варшави не ївши, можна сказати, й не спавши, так вже на другую ніч знемоглась, заснула. Він шторки на вікнах поспускав. Сказано клопочеться мов нянька добра біля дитяти і нагодує і приспить. П'ємо ми чай у-купі, все він і наливає.

Вбачаюсь я з Аліною і се мене розважує в моєму горі; їх же троє, і мама її, а я сама!.. Зітхається мені не так як їй... А тільки свого горя на її щастя я не проміняла б. Я хоч повінчана, а вона...

Упустила долю, упустила щастє,
А тепер не піймає.

Поїхали ми далі. Зморив й мого сусіда сон. Я вже рахувала неучтивим не одвічати на його прихильність — та собі тихесенько опустила шторки. То вже, мабуть, я перейшла міру світського такту. Він як пробудився, прочумався то й собі попав не в такт... Став передо мною на коліна. Тут я розтерялась. Чи плакать, чи сміятись... І тоді мене така журба охватила... мало горя, а тут ще й з світом боротись треба... [1]).

---

[1]) На цьому, зі смертю авторки, уриваються спомини. *Ред.*

ТАРАС ШЕВЧЕНКО[1]).

IV.

Чим есть для талантів в звичайному того слова значінню творчість? Яке їх відношенне до плодів свого духа і яке віддаленнє? Для звичайного таланту його поезія — це площина рівнолегла до тої, серед якої він сам живе; це світ, який він собі будує понад своїм життєм, якийсь скінчений ідеал, який він воплочує в формі мрій. Для його фантазії життє стає кожної хвилі чимсь скінченим, минулим, чимсь, що являється для його внутрішнього ока конкретним образом, завершеною картиною. Кожної хвилі він в повній гармонії з самим собою і може спокійно приймати певні життєві факти минулого. З тих фактів і подій власного свого життя і життя ближнього він вичаровує певні укриті, потенціяльні моменти та сили і перетворює їх в своїй уяві в чарівні, поетичні картини. Пластика та можливо більша повнота тих картин — це головна точка його творчих змагань.

Нічого подібного не можемо ми замітити у Шевченка. Не можемо не тільки сконстатувати тої творчої гармонії та супокою, але навіть не можемо сказати, щоб самому поетові з'являвся його власний творчий ідеал в конкретних, пластичних і готових вже формах. Сила його творчого генія на все лишилася несубординованою, поет на все лишився до певної міри — щоб так сказати — дикуном. Він ніколи з нічим не міг погодитися, природа його не давала йому ніколи спочити духом в певних образах, а все викликувала в його душі струю нових почувань, які й уносили поета що-раз то далі. Таким чином Шевченко ніколи не був а ні епіком а ні драматургом у властивому того слова значінню, — а був весь час л і р и к о м.

І це зовсім зрозуміло:

---

[1]) Див. „Укр. Хата" кн. №№ 2, 3, 4, 5—6.

Вся творчість Шевченка вповні зрозумілою стає для нас тільки тоді, коли ми дивимося на неї під кутом власного поетового життя. Вона не єсть сферою, окремою для себе, замкненою в самій собі, а вся опирається, виростає і тісно вяжеться з долею та характером самого поета. Тим самим вона тратить à priori свого певного рода простолінійність, — а стає принагідною, в тому значінню, як це розумів Ґете. „Всі мої поезії, — говорив він до Екермана, — це принагідні поезії, вони викликані дійсністю і там мають свою причину та підставу. Про поезії, ловлені з повітря, я зовсім не високої думки". Так міг сказати про себе Шевченко. Що не було найглибшим внутрішнім переживанням, те не знаходило в його творчости ніякого виразу. Тому його поезія така сильна, така гаряча, повна темпераменту та пристрасти, ще не притупленої, не заглушеної холодом рефлексії. Вона вся чуттє: ми бачимо його народженнє та вибух. Вона — теперішній момент. А теперішній момент — це лірика. Вона не дає готових образів минулого, як епіка, вона не дає також боротьби пристрасти, які становлять основу драми. Те все вимагало б від поета, щоб він вийшов по-за себе, об'єктивував в ліриці життє чуже,—а не своє. А діється противно: поет сам за собою шукає в ліриці і сам себе тільки знаходить. Рух відбувається тут центріпетальний, а сам процес того руху стає головним моментом тої творчости. Отже коли хочемо дійти до самих основ творчости поодиноких письменників — мусимо брати перше всього на увагу ті моменти, які можна б назвати ліричними; мусимо шукати за творцем там, де він виповідає себе зовсім, де сам перед собою сповідається. Тим більше зробити це треба у Шевченка, який в ліриці тільки доходить до найбільшої висоти і в ліриці дає безсмертні твори. Таким чином, пересуваючи на лірику Шевченка центр його творчости взагалі ми будемо найближче цілої правди про Шевченка і зможемо схарактеризувати його бодай загально.

Як кожному творцеві, так і Шевченкові не бракувало ніколи меньше або більше широких плянів. І задуми творчі поета йшли все в тому напрямі, щоб служити людям, простати шлях всьому ідеальному та прекрасному в житті. Тут повторилася та сама історія, яку ми бачимо в творчих змаганнях

инших великих поетів. Вони х о ч у т ь служити громаді, хочуть бути користними своїм даром божим. І власне тому по більшій части придавлюють свій талант, придавлюють ту несвідому, природну струю, яка й єсть їх натхненнєм. То звичайно й не вдаються ті пляни їх і виходять у виконанню незначними схибленими. Кажемо тоді, що твори їх, хоч і виявляють руку велику, але стоять все ж таки нижче їх таланту і їх ґенія. З другого боку майже несвідомо вони творять річи великі і безсмертні, коли не думають про ніякі дальші цілі і слухають тільки свого внутрішнього голосу. А правда з того виходить така, що дійсна вартість творця починається там, де він перестає говорити, або радше, що все найважніше у всякій творчости лишається не висказаним. Конкретно виявити творець свого задуму не може, і мусить лишити його все недосконалим, тільки зачненим, в початковій стадії. І ми міримо велич твору відповідно до його, щоб так сказати, т у г и. Бо та туга все ж таки єсть в кожному творі — вона становить його динаміку, його потенціяльну силу, його внутрішній ритм. Вона єднає нас з твором, з душею самого поета, відкриває нам його світ. І як радо ми лишаємо на боці всі инші композиції Шевченка, де він мозолиться над вишукуваннєм доріг та ідеалів, де він старається показати вихід людині з багна та нетрів сучасного життя, — і переходимо до тої частини його поезії, де він пише посланія сам тільки до себе, де позбувається всякої ролі, вирікається всякого провідництва і сповідається сам тільки перед своєю душею! Він всю правду сказав про себе, коли писав в одному листі:

Н е д л я л ю д е й, і не для слави,
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я, —
Д л я с е б е, братія моя!

Так, ні для кого, тільки для себе він віршував. Що не було для його душі тільки, те не було і для нікого иншого, як не має нікому пожитку з російських його повістей а ні не було б його з великої поеми, яку проектував написати в загальнославянській мові. Могли вдесятеро менші поети від Шевченка реалізувати в творчости всякі ідеали, могло їм удатися консеквентно провести в своїй поезії якусь філософічну систему

та світогляд, — Шевченко на щастє ніяких „ідеалів“ не мав, а коли виступав в ролі пропагатора певних кличів, — то не умів їх сформулувати навіть так, як би був зробив це пересічний партійний аґітатор. І ніякого „світогляду“ в звичайному значінню того слова ми з поезії Шевченка не витиснемо. Знайдемо тільки одно змаганнє його творче, його ідеал: двигнутися на вищий ступінь духової досконалости, знайти для себе в творчости момент рівноваги, якої не дало життє. Все, що говорить поет — це тільки вияв настрою, це тільки хвилинний клич, хвилинна „філософія“, хвилинна правда; бо друга хвиля, другий настрій подиктують йому що инше, скажуть йому ламати копія за що инше! І на що поет те все говорить, змагається, протестує, плаче, бичує іронією та сарказмом обставини життя? Не на те, щоб проповідувати, не на те, щоб вчити других і показувати їм програми, — а на те, щоб улекшити свому серцю та своїй душі. Тут з настроїв тільки можемо вичитати правдивого поета, а не з його слів; тільки неґативною стороною його змагань можемо руководитися при шуканню за дорогами його духа. І остаточно те все нам на ніщо не здасться, не дасть нам ніяких ниток в лябіринти його творчости. Які б ми не старалися робити конклюзії для себе, робити практичні виводи з тої поезії, — всі будуть фальшиві. Бо тут маємо до діла з кождоразовим висловом настрою поетової душі, з вічним ферментом, з стремліннєм самого поета — вийти з зачарованого колеса життя та знайти гармонію для себе. Тут творчість — це тільки постійне реаґуваннє на впливи життя, постійне змагання з самим собою, постійний неспокій... Ґрунтом для такої поезії — будуть очевидно тільки найглибші особисті переживання, — а ніколи елемент розумовий; вона все буде виливом назбираної, розпираючої грудь енергії, творчостю в повнім того слова значінню емоціональною, де метою творчого процеса не може бути — як каже Овсянико-Куліковський — „сотвореннє ідей, а висшої гармонії духа“[1]). І тут нам стає

[1]) Д. Овсянико-Куликовскій: „Лирика, какъ особый видъ творчества“ (див. „Вопросы теоріи и психологіи творчества“. С.-Пет., 1910. Том II, 2 ст., 182—226).

ясним те вічне повертанне Шевченка від естетики до етики, яке я в иншому місці зазначив, те вічне переходженне від образів прекрасного до настроїв більше чи менше релігійних. Пластика картин не могла дати йому заспокоєння та заколисати його ніжну душу — він все шукав і віднаходив по-за картинами настрої, переймався ними, запалювався, доходив до екстазу, замість скупитися в контемпляції та спостеріганню образу. І таким чином опинювався нечайно „по тамтому боці" і спостерігався доперва тоді, коли вся духова енергія вилилася, виладувалася. Але тоді він був вже безсильний, щоб повертати назад і назад починати дорогу з того самого місця: шлях пройдений, інтензивність чуття та внутрішніх переживань поета пройшла. Лишається порожне місце; лишається бажанне спокою, душевного мира. Шевченко зачіпає тут несвідомо за ідеал релігійний, за одиноку в данім випадку силу, яка може двигнути знов поета, дати йому почуттє власної сили в покорі перед вищою, таємною силою, дати спрагненій душі новий зміст та примирити її з життєм. Сей момент називається в мові сучасних дуже „строгих" та твердих людей, які взяли на себе самозванну ролю іронізувати з всякого захвату та ставати на ноги всякій неясній для них правді — отже називається Fahnen-flucht, називається утечею з-під прапора. Тим не менше тут нема ніякої утечі і нічого негідного для творця. Навпаки — це конечний для кожного того типу, що Шевченко, творця етап, єдина можлива форма найвищого самоусвідомлення та двигнення себе, момент, в якому знаходять своє оправданнє та об'єднанне всі disiecta membra його переживань та настроїв... Це надаванне мети самому собі, ратованне усього духового майна, яке частинами вкладає поет в кожноразовий настрій, це найвище скупленне сил і переживанне в одну хвилину того, що може становити зміст і вартість цілого життя...

Зазначені тут моменти рішаючі в характері творчому Шевченка, — і вони установлюють те, що називає Рібо типом творчим.

Перше всього, як наслідок вище зазначених моментів являється у Шевченка те, що естетичне чуття знаходиться в діспропорції з тим степенем, в якому виявляються

його чуття. Сила ліризму Шевченкового росте в супротивности до почуття естетичної міри. Часом здається, що нашому поетові було просто чужим те, що ми любимо називати у поетів мишленнєм образами. Його мисленнє зовсім по своєму характері не було і не могло бути художнім. І не в художніх образах та картинах вся суть Шевченкової творчости. Він перше всього був б е с і д н и к о м. Картини розпливалися йому перед очима, він ловив за те їх музику, їх гомін і висловлював їх по своєму: в формі менше виразній та означеній для ока але с и л ь н і й для ушей слухача. Його ліризм можна б скорше назвати слуховим, музикальним; і тільки власними силами міг би читач перетворити ті враження на враження більше образові, видні для ока. Переважаючою в поезії Шевченка єсть л і р и ч н а е м о ц і я як така: і фантазія, уява поета не додержує їй кроку. Що більше: чим дужчий стає його голос, чим більше досадно почне говорити поетова пристрасть, чим горячійшою лявою почне добуватися його патос, мова його афектів, — тим більше поетичні образи тратять свою конкретну форму, розпливаються, щоб так сказати: інтензивність творчого процесу розбиває всю пластику. Одним словом — коли прийняти термінологію Рібо [1]) — то можна тип творчости Шевченка назвати — р о з л и в н и м. І відповідно до того мусять достроюватися очевидно і з а с о б и т в о р ч і Шевченка, ті прійоми і способи, яких мусить уживати, щоб викликати відповідне вражіннє. Отже не можучи ділати пластикою образів, їх безпосередною наглядністю — він мусить ділати більше їх пристрастністю та силою, с у ґ ґ е с т и в н о. І цього поет вповні досягає. Навіть там, де цінність твору як такого — наприклад в посланіях — загрожена через надмірну хаотичність — Шевченко силою вислову на стільки уміє об'єднати всі розбіжні моменти та настрої, що досягає результатів просто несподівано сильних! Це й чинить його поезію такою бадьорою, такою наскрізь життєвою, орґаном такої проречистости та сили, яким відзивалися хіба тільки єврейські пророки. Тут суджено було вийти ліриці Шевченка на ширшу арену

---

[1]) Т. Рибо: „Творческое воображеніе". С.-Петербургъ, 1901, стр. 157—183.

національних інтересів та залунати могучим голосом обличителя неправди і зла життя. Тут міг Шевченко, не даючи нам національної епопеї, не даючи нічого ґрандіозного по формі, як инші національні поети, станути пречінь найбільшим нашим національним поетом.

І насувається досить цікаве спостереження що до цілої нашої поезії, якої найвищим пунктом була таки поезія Шевченка. Вона не виходить і до найновійшого часу із тої стадії переважно суґґестивної, — із стану певного рода пасивности. Вона не змістом своїм весь час була сильна, а настроєм. Вона з під впливу певних настроїв і досі не може видобутися, не може вийти дальше того, що дає їй від довшого часу побут, етноґрафія і всі їх спеціфічні додатки. Скрізь людина ще у власти первістних почувань, не визволилася від своєї природи. Навіть там, де почав з часом примішуватися елемент новий, чисто вже культурний, — і там вона не утратила тих первістних своїх рис грубих, гострих, неотесаних. Куліш [1]) по смерти Шевченка перший вийшов був на ширшу арену, показав українській поезії ширший виднокруг. Із сповіді серця, з кождоразового настрою він намагався зробити її висловом духа, що стремить в далеку будучність, откриваючи нові горизонти культурні. Він зрезиґнував навіть з тої дрібної, принадної лірики, в якій такої висоти дійшов Шевченко, щоб тільки дати тим більше ліричного полету своїм ґрандіозним картинам. І як без відгомону лишилися ті дійсно великі та високо-поетичні його замисли, якими ізольованими стали вони в українській поезії, яка не хоче виходити по-за лірику! Куліш старався очистити неначе поезію нашу з елементу інстинктовного, хотів її двигнути на ту ступінь, де поезія перестає бути самим імпульсом, самим тільки висловом елементарної природи людини, — а починає бути гармонійним згуком ідеалу; хотів дати їй більшу внутрішню силу, могучість та трівкість, щоб вона не хилилася від вітру життя. А пречінь силу більшу виявила на верха поезія Шевченка — і поезія Шевченка стала типом поезії національної.

---

[1]) Див. статю: „Шевченко і Куліш".

Що це значить? — Значить тільки те, що той етап, який пережив в своїй творчости Шевченко, більше відповідав українській — щоб так сказати — дійсности, більше гармоніював з тим етапом, на якому в данний момент знаходилася українська поезія. Проба Куліша могла бути передвчасною, випереджувала весь розвій тої поезії, а навіть вносила новий тип, який власне тому мусів являтися до певної міри „абстрактним". Треба доперва значної культури духа, щоб відкрити в поезії Куліша всі її цінности. А поезію Шевченка *чує* кожне серце, кожна душа. Під тим зглядом, власне під зглядом популярности та *приступности* вона, можна сказати, не має собі рівної. В цім випадку вона стоїть майже на одному рівені з поезією простонародною, людовою. Кожний має тут неначе готову форму, в яку може вкладати за кожним разом свій зміст, свої переживання. Але не тільки те: вона в зверхній своїй формі має щось, що можна б назвати *змисловістю*, а що улекшує страшенно приступ кожному. Вона може ділати в деяких партіях просто на змисли, неначе пахуча квітка. І ділає вона не зверхньою своєю мальовничістю, ані богатством форм та средствами вислову — бо вони дуже скупі та прості. Але власне тому, власне через простоту та економію слово Шевченка набирає тим більшої сили. „*Ліричні цінности*" — як називає це Овсяніко-Куліковський — внутрішня сила поезії тим більше ярко виступають на верх і дають враження повніші, — так само як зовсім проста та убога по формі колядка дасть нам більше і сильніших естетичних емоцій, як складана та оправлена в пишні реторичні фрази колядка Твердохліба. Це зовсім стара правда. І Шевченко без тої артистичної культури, яку має пересічний творець нашого часу — міг мати і дійсно мав силу над мілійонами української нації. Чого инші досягли пластикою та гармонійністю своїх поетичніх візій — того досягнув він силою слова та ритмом своїх дум; що другим давало естетичне чувство, продукт довгих віків історії та артистична культура, те Шевченкові дала *естетика слова*: орудуваннє тими красотами його, які зближають поезію Шевченка до народної пісні. І дійсно, вищого та прозорливого духа треба було, щоб постиг серцем ту

велику могучість слова, як постиг його Шевченко, коли писав прочитавши XI псалом:

„...Воскресну нині, ради їх,
Людей закованих моїх —
Убогих-нищих... Возвеличу
Малих оттих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю с л о в о..."

Чи можна одначе, беручи те все під увагу, зазначивши ту, щоб так назвати н а ц і о н а л ь н у е с т е т и к у в поезії Шевченка, сказати про його те, що сказав про його Костомаров [1]), і що стало неначе загальною у нас доґмою? — Я думаю що ні! Шевченко взяв, правда, кебету народніх співців, але їх роботи він вже не продовжав. Він виріс серед традицій того народнього світа, взяв його зверхні форми до своєї поезії, — але зміст був вже новий. Змістом тим була с а м о с в і д о м і с т ь т в о р ч а. Шевченко не був тільки тим кобзарем старого типу, який був неначе виразником маси, а сам був схований зовсім: тут будиться індівідуальність, отже родяться чисто особисті болі та горе. І особиста доля настроювала все ліру Шевченка, від й о г о переживань внутрішніх був залежний характер усеї творчости. Зовнішні впливи життя і зовнішні переживання могли дати і дали матеріял, для поета, — але тільки внутрішні переживання його рішили про характер і були дійсним джерелом поезії Шевченка. В тому й уся ріжниця його від другого народного поета: Кольцова. У тамтого не має ще того внутрішнього конфлікту та трагічного роздвоєння, які у нашого поета збудили джерело отчаяної лірики.

Тут ми знов повертаємо до лінії, зазначеної в-горі, де я старався сформулувати тип творчий Шевченка. Я поборов уже деякі висновки з факту, що поетові у всій його творчости бракує елементу пластичного. І ясно, що на перший плян мусіли висунутися инші елементи, перше всього с и л а с л о в а; ясно, що настрої, виповідані поетом самі собою мусіли бути проречисті та глибокі, щоб своєю суґґестивністю впливати на слухачів. Але це обставини, які ознаючують більше з в е р х н і й

[1]) „Основа", 1861. Апріль, ст. 51. „Воспоминаніе о двухъ малярахъ".

характер Шевченкової поезії, говорять про творчі засоби її. Не меньше важні тут мусять бути одначе й наслідки характера більше індівідуального, наслідки в психиці самого поета. По характеру була творчість його — як я вже сказав — наскрізь емоціональна. Шевченко дав в ній упуст нагромадженій енергії, старався знайти спокій душевний. Але це власне не могло наступити в творчости самій: вся вона незрівноважена і неспокійна. Тому поет несвідомо шукав за точкою опори та рівноваги по-за творчістю своєю, знайти заспокоєннє хотів в покорі перед невідомою силою. І тут щораз більше втискається в творчість його мрія. Він весь час непоправний фантаст; і навіть в найбільше сумні хвилини, в час найбільше траґічних переживань той нахил його до мрій його не опускає. Маємо нераз вражіннє, що йому вже нічого иншого не лишилося, як мріяти, гонити думкою і любуватися з далека прекрасним образом. В спостеріганню і за тою іділлею щастя поет неначе достигає гармонії, випогоджує своє чоло, неначе прислухується любим відгомонам далекої музики. Це одна перспектива тої творчости Шевченка, яка одкривається нам в його ліриці, перспектива конечна, яка випливає з усього характеру поета.

З тим лучиться тісно ще й инша властивість поетової психіки, яку можна б назвати нахилом до містицизму. Поет не бере нічого дослівно, а скрізь дошукується глибокого змислу. Знов не розумом він старається зглубити тайни та внутрішню льоґіку чужої душі, а більше уявою, більше старається її відчути серцем. І есть моменти, коли поет нараз неначе вгадує чужу душу: перед його уявою уноситься нараз образ чужої людини і чужого життя; він тоді неначе безпосередно чує ті фатальні сили, які кермують долею людини. І тоді знов Шевченко визволюється з надміру енерґії, емоціональний тип його творчости зникає. В довгих повістях та оповіданнях російських він не дає вже тої пристрасти та кипучости, що в українській поезії, — і тут починає малювати навіть картини. Це друга перспектива Шевченкової творчости: світ мрачний і понурений, як би накритий зверху важким склепіннєм, світ, в якому чуємо грізний хід долі людської та тягар фатальних випадків, що кладуть раз на все свою печать на життє та характер людини. А поміж тими двома бігунами

поетичної думки Шевченка — кипить вулкан його поезії, вибухає дійсна її сила. Я нарисував тільки її площину, простір і потягнув головні лінії; я зазначив тільки терен тої поезії, на якому вона ділає. Вся її глибина та розмах, весь патос та вимовність лишаться все в тих рамах, але їх сформулувати і сказати гідне їх слово буде все неможливо. Тут треба безпосередно відчувати на собі той вплив, щоб мати розуміннє їх повне і дійти до сумми тої естетичної насолоди, яку дає кожна велика, вагітна глибокими переживанями поезія.

М. Євшан.

Ганна Барвінок.

(замісць некролога).

Скінчилась життєва поема, що зветься Кулішами. Останній акт відбувся, чорна заслона впала і ми мусимо вийти на вулицю, пірнути в пітьму, застібнувшись на всі ґудзики.

Ніч буде довга і чи ми дочекаємось нової пєси, повної захопливого інтересу — хто знає. Так, уривається пєса за пєсою, виходить з нашого репертуару.

Не спиняється дзвін на нашому цвинтарі, б'є похоронний дзвін трівожно, аж чорна галич схоплюється в гору, кружляє над пожарищем, над запалахкотілим огнем.

З 1907 рокі пронеслась чорна вістка: вмер Карпенко-Карий, а потім пішло й пішло... Один за одним... Кілько могиканів ще упірається, але коли дзвін завзявся густи, то густиме аж до антракту, який мусить бути!..

Як не стане по кому густи...

З Ганною Барвінок обірвалось останнє кільце з того ланцюга, що простягався з джерела відродження. Життя потроху обривало той ланцюг перед нашими очима, одно кільце за другим, скорочувало його довжину, звело до останнього і обірвало.

Ми лишились самі, на свій риск вязати новий ланцюг, низати новий ряд років, особ, поем, драм, проходити новий круг життя.

Торік 29 липня, гарного соняшного ранку, ми прощались з Ганною Барвінок. Стояла на високому рундуку свого „музею", усміхалась білими очима, зівялими устами, щось говорила про нову зустріч і бажала всячини на дорогу. З особливим притиском бажалось вимовити „п р о щ а й т е!", бо так впевнено щось нашіптувало, що не побачимось більше. І справдилось.

Вмерла так, як годиться українському письменникові: безпритульна, ображена в найсвятіших чуттях своїх, в чужій хаті, проживши останні дні в хаті селянина, на соломі, як...

„Зозуля без гнізда" — називала сама себе і тішилась якось безвихідністю свого становища.

Стара, безпомічна, втопляла білі свої очі в глиб своєї душі і перебірала образи, що там одклались протягом довгих літ, перегортала сторінки великого твору, що писався там рукою життя, повторювала давно улюблені слова, пестила образ єдиної постаті, — а що світ ішов старими ногами по нових шляхах те їй байдуже, вона його не бачила, не могла бачити, задивившись, як зачарована в одну точку, на єдиний образ. І через те була така терпелива до нас, не кляла безжалісно, не помічала нас, хіба тоді тільки, як ми втручались в її сферу, накида́ли тінь на єдиний її образ — тоді одбивалась од нашої настирливости.

Говорила до останнього часу про єдине: як кохає українська жінка і що́ з того виходить. Ми казали, що це „етнографія" й по всьому. А то справді — поема української душі.

До останнього часу скаржилась, як її оббірано. Наслідде „ренеґата" здалось-таки, щоб ним покористувались „землячки", „великі книжники і разом фарисеї".

„Народе без пуття, без чести, без поваги!" Тепер ти можешь користуватись сміливо тими епітетами, якими тебе обдарував „ренеґат". Останнє око його на землі вже згасло і нікому пильно заглянути в твою „скарбницю".

Старенька Ганна Барвінок жила окремо од нас, українців, наслідників тієї творчої течії, яку породили великі безумці і подвижника. Наслідця своєї дружини нікому з наслідників не вручила, не знайшла між ними достойних: впорядкуванне творів Куліша довірила чужинцеві, бо:

Не так тії вороги — як добрії люде:
І окрадуть жалкуючи й плачучи осудять —

думалось їй. І що-ж, все таки чужинець — чужинцем... а між своїми свого не знайшла. Так ми одрізались од наслідства свого і через те поживуть його чужі, та чи й поживуть? В коморю до старих річей складуть.

Самотність примусила її так зробити. І дарма, що ми сполохнулись як смерть її спобігла, і прилетіли до труни і казали багато жалібних безумних слів: ніщо не зміниться. Ми теж чужинці для неї.

Ми згадали про самотницю, коли вже вона в останнє дихала на соломі. Нам здавалось, що вона вже і „знаменита" і „видатна" і „жаль прилучаємо"... А між тим... все таки... на соломі. Чи не звязується у вас слово „на соломі" з неминучим „як собака"? Я певен, що звязується — в думці, але боїтесь сказати. Так, ваші „знамениті", „видатні" не рідко вмирають на соломі, як собаки.

А ви прийшли, справили панахиду, знаючи всю безглуздість цього, носили вінки з биндами, знаючи, що це не дорого коштує (кілька рублів!), зварили кашу на могилі, поклялись що-року з'їздитись до могили Куліша і Кулішихи.

Ледві чи ще раз поїдете!

Так одійшов шмат історії в „землицю рідну"; сам собі, і, не вважаючи на це — ми не змінилися а ні трохи. Що з ким родилося, те з ним і вмре. З смертю Куліша і Ганни Барвінок навіки вмерла і поема їхнього життя.

І жаль і радощі наші зайві.

М. Шаповал.

Децентралізація сучасної держави.

Коли поглянемо на загальний розвиток держави, то побачимо, що вона, цей соціяльний орґанизм, подібна до орґанизму кожної живої істоти. Як тут, так і там, орґанизм цей не народжується одразу вже цілковито розвиненним, але переходить поволі щабель за щаблем від найнизшої, ембріональної фази до найвисшої.

Та держава-велетень, котра тепер проросла навскрізь капіталістичним устроєм, котра має такий грізний а величавий вигляд, котра користується такими чудесами техничного розвитку, про який давні люде не могли навіть і мріяти, — була колись маленьким гуртком людей, які не знали жадної орґанізації, а як що і з'являлися іноді якісь проблески орґанізації, то хіба тоді тільки, коли треба було спільними силами дати одсіч ворогам, або-ж — вирушити на полюваннє.

І от, від маленького неорґанізованного гуртка, держава переходить до такого ступня, коли на чолі цього гуртка стає вже орґанізатор-патріярх; далі влада патріярха-орґанізатора стає спадковою, вона міцніє і сама починає опиратися на своїх патронів-сюзеренів. Це доба, відома в історії під назвою „феодалізму". Але, розвиваючись економично, держава богато тратила від того штучного дробління, яке витворив феодалізм: границі великих і маленьких феодалів раз-у-раз мінялися, комунікація (обмін) була зовсім унеможливлена, бо бувало так, що купець проїде якихось гон кільки — знов кордон, знов плати мито, а то й так бувало, що зовсім того купця порабують, а самого його вб'ють.

Ото ж замісць дріблення з'являється сполученнє окремих невеликих земель під егідою великих обшарників, котрі то прибірають собі тітули королів, а потім — і імператорів. Замісць роздріблення і відокремлення іде крок за кроком кріпка централізація.

Цей процес скінчився в Західній Європі допіро в кінці минулого XIX століття; та тільки, видай, що до таких великих держав, як от Італія (Волохи), Австрія і Германія.

ясним те вічне повертанне Шевченка від естетики до етики, яке я в иншому місці зазначив, те вічне переходженне від образів прекрасного до настроїв більше чи менше релігійних. Пластика картин не могла дати йому заспокоєння та заколисати його ніжну душу — він все шукав і віднаходив по-за картинами настрої, переймався ними, запалювався, доходив до екстазу, замість скупитися в контемпляції та спостеріганню образу. І таким чином опинювався нечайно „по тамтому боці" і спостерігався доперва тоді, коли вся духова енергія вилилася, виладувалася. Але тоді він був вже безсильний, щоб повертати назад і назад починати дорогу з того самого місця: шлях пройдений, інтензивність чуття та внутрішніх переживань поета пройшла. Лишається порожне місце; лишається бажанне спокою, душевного мира. Шевченко зачіпає тут несвідомо за ідеал релігійний, за одиноку в данім випадку силу, яка може двигнути знов поета, дати йому почуттє власної сили в покорі перед вищою, таємною силою, дати спрагненій душі новий зміст та примирити її з життєм. Сей момент називається в мові сучасних дуже „строгих" та твердих людей, які взяли на себе самозванну ролю іронізувати з всякого захвату та ставати на ноги всякій неясній для них правді — отже називається Fahnen-flucht, називається утечею з-під прапора. Тим не менше тут нема ніякої утечі і нічого негідного для творця. Навпаки — це конечний для кожного того типу, що Шевченко, творця етап, єдина можлива форма найвищого самоусвідомлення та двигнення себе, момент, в якому знаходять своє оправданне та об'єднанне всі disiecta membra його переживань та настроїв... Це надаванне мети самому собі, ратованне усього духового майна, яке частинами вкладає поет в кожноразовий настрій, це найвище скупленне сил і переживанне в одну хвилину того, що може становити зміст і вартість цілого життя...

Зазначені тут моменти рішаючі в характері творчому Шевченка, — і вони установлюють те, що називає Рібо типом творчим.

Перше всього, як наслідок вище зазначених моментів являється у Шевченка те, що естетичне чуття знаходиться в діспропорції з тим степенем, в якому виявляються

його чуття. Сила ліризму Шевченкового росте в супротивности до почуття естетичної міри. Часом здається, що нашому поетові було просто чужим те, що ми любимо називати у поетів мишленнєм образами. Його мисленнє зовсім по своєму характері не було і не могло бути художнім. І не в художніх образах та картинах вся суть Шевченкової творчости. Він перше всього був б е с і д н и к о м. Картини розпливалися йому перед очима, він ловив за те їх музику, їх гомін і висловлював їх по своєму: в формі менше виразній та означеній для ока але с и л ь н і й для ушей слухача. Його ліризм можна б скорше назвати слуховим, музикальним; і тільки власними силами міг би читач перетворити ті вражіння на вражіння більше образові, видні для ока. Переважаючою в поезії Шевченка єсть л і р и ч н а е м о ц і я як така: і фантазія, уява поета не додержує їй кроку. Що більше: чим дужчий стає його голос, чим більше досадно почне говорити поетова пристрасть, чим горячійшою лявою почне добуватися його патос, мова його афектів, — тим більше поетичні образи тратять свою конкретну форму, розпливаються, щоб так сказати: інтензивність творчого процесу розбиває всю пластику. Одним словом — коли прийняти термінологію Рібо [1]) — то можна тип творчости Шевченка назвати — р о з л и в н и м. І відповідно до того мусять достроюватися очевидно і з а с о б и т в о р ч і Шевченка, ті прійоми і способи, яких мусить уживати, щоб викликати відповідне вражіннє. Отже не можучи ділати пластикою образів, їх безпосередною наглядністю — він мусить ділати більше їх пристрастністю та силою, с у ґ ґ е с т и в н о. І цього поет вповні досягає. Навіть там, де цінність твору як такого — наприклад в посланіях — загрожена через надмірну хаотичність — Шевченко силою вислову на стільки уміє об'єднати всі розбіжні моменти та настрої, що досягає результатів просто несподівано сильних! Це й чинить його поезію такою бадьорою, такою наскрізь життєвою, орґаном такої проречистости та сили, яким відзивалися хіба тільки єврейські пророки. Тут суджено було вийти ліриці Шевченка на ширшу арену

---

[1]) Т. Рибо: „Творческое воображеніе". С.-Петербургъ, 1901, стр. 157—183.

давня народність — романці, романського ж племені, які являються нащадками давніх латинців і говорять мовою, близькою до латинської. Треба зазначити, що Швейцарія являється єдиною країною в Європі, де зовсім нема ніякого національного гніту. Всі нації Швейцарії являються не тільки de jure рівноправними, але також і de facto.

Германія уявляє з себе федеративну конституційно-монархичну державу. Як і в Швейцарії зцентралізованим являється тут законодавство, напр. — цівільне та карне право, а разом з тим і судопроізводство, повинні бути однаковими по всій Германській Імперії; вся ж виконавча влада належить окремим федеративним одиницям, якими тут являються всі ті історично-складені королівства, герцогства, князівства і т. инш. Всі ці одиниці мають власні сойми, або ландтаги. Але не всі ці спілкові держави мають однакову владу: королівство Пруси відограває першу ролю в житті цілої імперії та й пруський король є разом з тим і імператором цілої Германії. Крім цього делегати Спілкової Ради являються тільки представниками своїх урядів і не мають власної, індівідуальної ініціативи, а тільки говорять там те, що їм доручив казати хній уряд.

З національного боку Германія теж не являється такою єдністю, як то спочатку здається. Передовсім всі сутонімецькі племена Германії не являються однаковими по мові і т. инш.; особливо ж різко розріжненими суть верхнєнімецькі племена (hochdeutsch) і нижнєнімецькі (plattdeutsch), які ледво зрозуміють одне одного. Крім німецьких племен в Альзації та Лотарингії мешкають французи. На північному сході Германії мешкають литвини (в Прусах). В Познані і Шлезку Германському є поляки. Є ще в Германії дуже стародавній славянський народець лужичане (верхні і нижчі), які являються фраґментами колишніх полабських словян (бодричів і лютичів), але вони рік за роком все німчаться, так що невідомо, чи вдасться їм затриматися, яко словянському народові, проти аґресивної германізаційної політики. Взагалі треба сказати, що в Германії провадиться „crescendo" германізація; про якесь рівноправ'є націй, бодай хоч по букві закону, неможна поки що навіть і мріяти.

Про Австрію багато говорити не доведеться, для того, що писалося й пишеться тепер про неї по всіх українських часописях. Передовсім Австрія є дуалістичною конституційною монархією, що складається з двох частин: властиво Австрії і Венгрії (Угорщини). Таке сполученнє цілком самостійних держав, без страти цеї самостійности при об'єднанні, називається унією. Австро-Угорщина уявляє з себе реальну унірованну державу, цеб-то крім одного для обох держав монарха (як що держави об'єднані суть тільки особою голови держави — монарха, президента, то така сполука називається особистою унією) суть ще й спільні інстітуції. Таких спільних інстітуцій там дві: перша — це Делеґації представників Австрійського і Угорського парляментів. Засідають ці дві делеґації окремо, але мають між собою листовні зносини. Для законної сили бюджетових та кредитових справ потрібна згода обох делеґацій. Постанови конфірмуються (ствердюються) цісарем. Другою являється інстітуція трьох спільних міністерств: закордонних, фінансових і військових справ. Незалежно від цього кожна держава має ще й власних військових і фінансових міністрів. По-за тим всім Австрія і Угорщина живуть цілком окремим життєм.

Обидві ці держави, Австрія й Венгрія, поділяються кожна з'осібна на автономно-теріторіяльні одиниці, але весь автономізм збудовано там на засаді історично-складенних „коронних земель", а не на засаді національній (національно-теріторіяльній), як того вимагають інтереси всіх націй. В Австрії такими автономними одиницями суть, напр., Галичина, Буковина, Богемія (Чехи) etc.; в Угорщині, напр., Кроація (Хорвати). Але через національно-територіяльну будову по всіх цих автономних одиницях звичайно буває, що одна нація панує над другою: в Буковині — румини, в Галичині — поляки над українцями.

Франція в очах широкого загалу читачів являється чимсь суцільним, одноманітним; в дійсности ж вона є децентралізованною почасти державою і національно-ріжнобарвною. Безперечно, що й Франція є автономною державою. Автономізм цей збудований, як в Австрії, на теріторіяльній засаді. Кожна автономна одиниця називається департа-

ментом. В кожному департаменті є і свій власний сойм, що зветься Генеральною Радою. До компетенції департаментів належать оплаткові (налогові) справи, залізничі дороги, добродійні заклади і т. инш. Недавно по газетах промайнула чутка, ніби Францію буде перебудовано зовсім на иншій засаді, ніж тепер. В основі нового французського автономного устрою лежатиме не територіяльна тільки засада, але разом з тим і національна. Ми заміщуємо тут кореспонденцію д. Теофраста Ренодо до газети „Одесскія Новости" (ч. 8112) з огляду на ту незвичайну цікавість, котру вона виявляє. Всякі пояснення і вступи до неї суть зовсім непотрібними і зайвими. Називається вона — „Децентралізація во Франції".

„Франція, яка дала богато гарних політичних прикладів культурному світові, тепер покаже, що вона отверто визнає неправдивість і шкодливість централізації і доброхітно повертає своїм кресам (окраїнам) бувшу там колись автономію". Уряд Бріана мав внести законопроект про децентралізацію Франції. „Бурбонська монархія заховала цілими поділенне всеї держави на провінції, яке залишилося від феодальних часів, і вона ж заховала їхні права й привілеї. Але революція, визнавши, що республіка мусить бути єдиною і нероздільною, скасувала місцеві парляменти й місцеві законодавства і завела цілком свавільний територіяльний перекрій (передѣлъ) держави. Тридцять три провінції, що жили більш-менш відрубним життєм, були поперекраєні на 80 департаментів (тепер їх аж 86)... Діячі революції хотіли винищити провінціональні змагання, расову відокремленність тубольців і для цього вони стреміли зкупчити в Парижі все керовництво державою... Сто літ централізації, безперечно, найшкідливіше вплинули на провінціональне життє, але колишні центри місцевої автономії все ж оказалися більш трівкими, ніж то думали діячі Великої Революції. У Ренні, Канні, Руані, Лілі, Бордо, Тулузі і Ексі культивувалися як і раніш місцеві традиції, діялекти, література і там не переставали добиватися повернення деякої частини колишньої провінціональної автономії... Гамбета, Габле, Вальдек-Русо були прихильниками децентралізації... Розуміється, республіканський уряд і республіканська більшість палати не мають на думці відбудованне давніх провінцій, які витворив феодалізм, але вони

хотять виправити занадто гострі помилки, зроблені Великою Революцією. Передовсім де тільки можна, після вікового існування департаментів, будуть виправлені занадто свавільні поділи адміністративних округ. Потім будуть об'єднані в краї (régions) окремі департаменти. Краєві сойми замінять теперішні Генеральні Ради департаментів і їм буде наддано незрівнанно більше компетенції, щоб таким чином увільнити центральний парлямент від всіляких дрібних законопроектів місцевої ваги (що тільки буде на користь центрального парляменту. *В. Г.*)... Мається на меті поділити Францію на 36 країн (областей). Ще поки невідомо, чи буде їм повернено давнішні історичні назви — Фландрія, Пікардія, Нормандія, Бретань etc чи ж залишаться назви теперішніх департаментів. Але це є річчю другорядною". Як нам відомо з газет, Бріан зі своїм міністерством подався до димісії (отставку), але мимо того цей законопроект показує, що подібна реформа є вже назрілою і пекучою. І очевидно, що вона поділяється не тільки міністерством Бріана, але — й громадянством взагалі! Це важно. Чи буде те міністерство, чи друге, але ж думка ця мусить бути доведена до свого розвязаня!

Франція теж не є країною з одною якою небудь людністю. І тут є теж кілька націй. В північно-східній провінції Нормандії живуть нормандці, нарід германсько-скандинавського племені. Західну піввиспу Бретонь заселяють бретонці, нарід цельтийського (кельтическаго) племені. Як показує назва племені — „бретонці" — вони прийшли з Великої Бретанії (Англії) і тому ж мова їхня споріднена з корнвалійською, уельською мовою. Мова бретонська, разом з корнвалійською, походить від кимврійської, або инакше — тевтонської, давньої цельтийської мови. Заселюють бретонці департаменти Морбіган, Фіністер, Кот-дю-Нор. Серед бретонців є і досить значний національний рух, на чолі якого стоять письменники Ріку, Брізе, Гоесбранд, Лауену, Ла-Вільмарке і Сувестр. Більшу ж частину „инородческой" Франції складають провансальці. Мешкають вони на півдні Франції в департаментах Нижніх Альп, низин Рони, Ворському, частині деп. Воклюз і приморських Альп. Територія їхня тягнеться, таким чином, аж до самого Середземного моря. Де що про Прованс український читач знайде в брошурі С.

Русової і Хв. Вовка „Середъ выноградаривъ пивденнои Франціи". В Провансі істнує національний рух, який по своїй формі дуже нагадує український рух в російському заборі: як і у нас на чолі цього руху стоїть нечисленна інтелігенція, а маса залишається зовсім інертною з національного боку, і вважає себе за найсправжніх французів; як щож і трапляється, що селяне називають себе „провансальцями", то розуміють вони під цим лише територіяльну назву, як от у нас — „полтавець". Мова провансальська належить до числа романських мов, як і італійська (волоська) і французська. Основоположеником сучасної літерацької провансальської мови є Жасмен, як у нас — Котляревський. Кажу „сучасної", бо в середньовіччі провансальська мова, мова трубадурів, була розповсюджена навіть по королівських дворах, але потім була геть зовсім витиснена латинською і французською мовами. На чолі відродження Провансу став Руманіль, котрий заснував з другими письменниками товариство і журнал „Armana provençau". Найбільш популярним являється поет з селян Фредерик Містраль і поет Боне. Їхні вірші, що написані чисто народньою мовою, залюбки читають провансальці. Нині в Провансі істнує чимало національних музеїв, вчених товариств, сельських товариств, наукових і популярних журналів та газет.

Великобританія теж збудована на автономичній засаді, власне — автономно-територіяльній. Автономною одиницею являється там графство, до компетенції котрого належать приблизно тіж справи, що і до французських департаментів.

З національного боку Великобританія складається з англійців, ірляндців (айришів), шотландців (шкотів) і уельців (валійців). Всі останні три нації вже настільки свідомі, що їхні депутати в англійському парляменті отверто виставляли домаганнє національно територіяльної автономії, або — Home Rule'я. Найстаршим гомрульським рухом є рух ірляндський. В українській пресі про це вже не раз писалося, а також і виддана окрема брошурка д. Д. Дорошенка. Тому ми обмежуємось найновішими відомостями, які досить яскраво малюють положеннє ірляндської національної справи. На запитаннє депутата Малькольма прем'єр Асквіт сказав наступне: „Єдиним шляхом до полагодження ірляндської квестії уряд вважає утвореннє в

Ірляндії 1) національного парляменту, рішаючого в законодатному порядку всі місцеві справи і — визнаючого верховність лише одного загальноімперського парляменту і 2) автономного уряда, що відповідатиме лише перед своїм національним парляментом". Така заява з великим інтузіазмом була прийнята ірляндськими депутатами, лідер яких Редмонд заявив, що весь ірляндський нарід приймає таку формулу. Формулу цю прийнято більшістю 326 гол. проти 213 („О. Н", ч. 8339, 1911). Таким чином ірляндську справу вирішено раз на завжди: Ірляндія матиме свою національно-територіяльну автономію. Слідом за ірляндцями пішли шотландці. Але справа ця ще не розрішиться так швидко: шотландський автономний рух допіро з'явився. Петіцію про Home Rule підписали не всі 72 депутати шотландські, а лише 21 („Рада" ч. 176, 1910 р.). За Шотландією пішов і Уельс. І там також почалася ширитись думка про Home Rule. Таким чином всі три англійські цельтийські нації виступили в оборону Home Rule'я для кожної з'окрема, мимо те, що вони й тепер вже користуються майже такими ж самими правами (національними), як і наші земляки в Галичині і Буковині.

Про инші європейські краї ми тепер не згадуємо, бо ще невідомо, чи істнують там національні рухи, а передовсім — свідомість національна. Знаємо лише, що в Бельгії істнує фламандська література, й досить велика, але рух фламандський з політичного боку ще невиразний. Перед нашими очима проходить національний албанський рух, який от-от закінчиться національно-теріторіяльною автономією. Чутно дещо про південно-італійську, або сицілійську літературу, але певного ще нічого не знаємо... Думки про національно-теріторіяльний розвиток, а не теріторіяльний лише з'явилися допіро в другій половині XIX ст. Спадкоємцем цих думок являється XX вік, в якому ці думки поширюються все далі й далі не тільки в ширину, але рівно ж і в глибину. З певністю можемо сказати, що XX вік несе з собою і національний розвиток всіх недержавних націй, принаймні в Європі. Початок цього ми бачимо й тепер, будучність же докінчить вщерть цей процес.

В. Грищинський.

ОДИН З ПІОНЕРІВ.

Олексій Плющ. Твори, т. І.

1907 року в-літку скінчив самогубно своє життє Олексій Плющ.

Це була перша самогубна смерть українця за той час, коли такі випадки траплялись не так часто, як тепер. І мене вразила ця звістка, хоч я й мало знав Плюща — читав лише 1—3 оповідань його.

Здавалось, що українські діячі, а найкращим типом їх були в моїй уяві письменники — такі велетні, могучі, бадьорі, світляні, що їх не можуть ламати „життєві обставини" та ще й у такому молодому віці, як це трапилось з Плющем.

Самогубство... Що́ це за сімптом, якої х в о р о б и? — з якого отруйного і згубного джерела пливе та с и л а, що змушує людину високої етичности, великої гуманности, людину, що й муху вбити не може байдужно, що не може бачити як когось б'ють, людину, що сама кинеться на першого самоправника, який піднімає руку на живу істоту, — що́ змушує таку людину в б и в а т и, одіймати життє насильством (хоч би й у себе)?

Та-ж самогубство — насильство над організмом, що живе, горить, творить! І, дивна річ — апостоли любови до життя, його поети і трібуни, тонкі гуманисти — всаджують залізо в живе тіло без вагання; забувають всі арґументи *за* життє, і з якоюсь болючою силою душать самі себе за горло, п'ють отруту, заганяють кулю в серце. І рука не тремтить, принадність смерти перемагає всі по́тяги до життя — свершається останній рахунок.

І мені уявляються два типи самогубців: г о р д и х, що не миряться з світом, з призирством одкидають той світ і його найкращий вираз — життє; топчуть закони космоса, з усмішкою умирають. Підносяться вище життя, вище його проблематичної святости, одкидають рішучо в собі, а не в инших. Не жаліти с в о г о життя — це значить бути еґоістом якогось

вищого ґатунку, значить — ставити себе в осередку всього світу, по-над світом, зводити себе на становище якоїсь дійсної над-людини. Вищий аристократизм, вища гордість! Індівідуалізм вищий свого життя. Це якась демонична гордість, що з огидою дивиться навіть на свої фізіологичні функції — дихання, кровобіг, процес їди, сна і т. п. І зарозумілий дух приказує руці вбивати тіло.

Таких самогубців мало. Трапляються тільки між вищими типами, над-людьми, а зате в житті поширений другий тип самогубців, — людей, що розчаровувались в житті, одкинули всі його цінности, не знайшовши в їх вартости, етичної і естетичної; людей, що злякались непереможних (тимчасово!) тенденцій його, що піддались їх невтримній силі, що почули незмогу стояти супроти противних течій. Цей тип самогубців належить те-ж до вищої категорії людей, в основі чистих і честних.

(Є ще самогубці: з жаху перед „двойкою", з фальшивого поняття чести — мундірної, шлюбної, службової, комерційної, — з ревности, то-що, — вбивають себе, але їх самогубства виникають з випадкових причин, не складають внутрішньої основи їх псіхології — і тому їх не можна причислити до трагічної категорії людей, що зводять рахунки з світом, з життєм, з космосом — так би сказати).

Я беру два основні типи: аристократів і калік.

До якого з їх причислити Плюща і на підставі чого можна знайти це означенне?

Документи, слідство над котрими поможе нам вияснити поставлене питанне, єсть його твори. І документи ці прекрасні, бо їх писала досить щира людинна, досить гарячий і честний українець, що не вагався сказати правду свого життя, хоч иноді й між рядками.

„Моя муза" — ця „передмова до всіх моїх творів", як каже Плющ — дає вказівку на ті тенденції, що разом розривали Плюща на дві половини, тягли його в два протилежні боки і з рештою розірвали його. Моя муза! кожна людина скаже, що це моя мрія, мій ідеал, моє „вірую" — моє життє. І Плющ малює її.

„ — се замислива дівчина чарівлива. Вона стала в захисті між вербами, що схилились над чистою водицею, і дивиться в задумі глибокій, споглядає своїм божественним оком на всю Україну"... „Вона стала в тім захисті, схилилась на вербу, підперши прекрасною, наче з мармуру виточеною, рукою своє чудововродливе обличчя, бліде, осяяне темними очима, прикритими довгими віями — ніччю, — божественне обличчя!.. і вдивляється в ніч, в українську ніч"...

Далі пише автор про красу української ночі, як про оточеннє його богині. Богиня чарівна, місяць її так гарно освітлює. Потім „раптом" богиня зітхнула, „болізно зтислись риси роскішно-вродливого личенька", пройшла „тяжкая думка"... „Се богиня згадує день, згадує болі людські за день, згадує всі денні кривди, всі ті кривди, що в день катують Україну, а ніччю вона, вбога щастям, вбога долею веселою, жадібна на радість, зітхає від денних болів, та хоч і розважає її мельодія ночі, утихомируюча, гоючая мельодія, але цілком загоїти віковічні денні рани не може".

От вам вже зарисовуються два елементи душі: коли „Муза" уявляється йому як дівчина в красивій, граціозній позі, при сантіментально-лірічній обстановці, то „раптом" відкільсь вриваються в цю красочну сімфонію „людські болі", „віковічні денні рани", „катована Україна" і т. п. Плющ, який мислить свою музу і життє естетично, має ще й виховану в собі етичну істоту, що завше „раптом" з'являється і псує йому настрій навіть в ночі, навіть тоді, коли він, кажучи щиро, фантазує про мрію-дівчину, обдивляє її чудові форми і т. п.

Ця богиня сумувала.

„Ні місяць, ні вітрець не могли дізнатись, чого сумувала богиня". Цілком натурально! Мертво-жива природа, як з'явище аморальне, без-етичне, зовсім не відчуває тієї культивованої людьми сили — етики, яка роз'їдає Плющеве серце. Природа не звертає уваги на сум богині. „А мені вона (богиня), прилітаючи до мене в найкращі часи мого життя, маючи невидимо своїм чароносним, чаробогатим покровом наді мною, співала мені пісні про ті свої суми".

„і плаче акорд за акордом і шматує всю душу мою".

„...Бачу худі руки, простягнуті руки за хліба шматком; бачу на їх я кайдани і регіт тиранів; бачу падіння людини, її затаєнні болі й придушені сльози, що сушать очі її, — і мої очі відвернутись бажають; та стогнуть акорди, і я, зачарований, ніби прикутий, все слухаю, все ще вважніше, ще пильніше дивлюсь, прислухаюсь"...

„... В тій пісні все лихо відбилось мені, вся недоля Вкраїни там плаче, та їх заспокоює, пестить любов, що богиня мені дарувала".

Бачимо, що Плющ ще ратується любовю, яку дарує йому богиня. Етика його має підстави, є любов — сила. І він лагодиться розвивати себе, „збірати фарби в житті", творити образ нового життя. І можна думати, що він ростиме вгору духом, що волітиме життя, що гукатиме стихіям про свою волю, що стане, як Ісус Навін, приказувати сонцю, природі, життю змінити свій напрям і йти, вести людей, Україну до землі обітованої; що він так зрозуміє волю творця, що він так відчує себе. І тоді б життя його зовнішнє було б виявом внутрішньої волі, реалізацією його суті духової, було б гармоничним розвитком його природи. Але чи воно могло бути таким, коли ґрунт Плющевої душі був инший:

„Можливість забувати власну недолю для світової, здатність минати своє лихо, коли до очей тиснесь велике чуже, загальне, всесвітнє, сила уяви, потрібна для сього, сила відчуття і здатність широко розкрити свою душу, піднесшись над себе й над усе, що затримує тебе на однім місці в узенькій клітці, — сі душевні переваги вносять силу щастя тобі! А що-ж тому, хто здатен боліти лишень своїм горем, кому і воно вже занадто важке, важке особливо тим, що чужого в'явити собі не здола він, шо на відчуття йому не почува в собі а-ні снаги, а-ні сил? щож йому в богому?.. і як?

От що засмучує мене, коли мені гоїть душу натхнення!"

„...І я ладен своє натхнення подрать на малесенькі шматочки, щоб поділитись ним з усіма, що плачуть, стогнуть і страждають нерозважені, закинені, занедбані всіма, всіма, бо лихо роз'єднує людей і лишень радість їх сполуча"...

Ми бачимо, шо етика цілком панує в душі, але разом з тим ця душа не може „забути власну недолю для світової" і через те не відчує „сили щастя" в собі, болїє, плаче над своїм горем, не може одірватись від себе, не може піднестись по-над себе, — цеб-то забути себе і віддатись „ближнім" своїм. Етична людина, як Плющ, дивно розуміє „стати по-над себе": на його думку це значить цілком віддатись „не долі світовій", „віковічній". Коли розум каже, що ця недоля вікoвічна, то яка рація їй віддаватись? І чому таке віддаванне єсть щастє, а „власні болі" — узенька клітка? Життя людського не вистачає, шоб втримати, розвинути одно життя, а людина хоче вагу всесвіту звалити на себе, взяти „всю недолю" на плечі, які й своєї голови не вдержують, не то щоб все. От добродій Плющ і мучиться тим, що всього світу не може на себе взяти, приходить до висновку, що у його нема сили, нема таланту, що він нікчемність, що він „сам винуватий", що йому „нема місця на цім гидкім світі" (слова з передсмертної його записки).

Вже сама така постановка питання неправдива:

Коли я не можу перебороти вікoвічного, цеб-то такого, що перебороти не можна, то значить я „сам винуватий" значить — треба кулю в лоб. Відкіль це? Хіба людина винувата, що на небі є сонце? Як взагалі можна виводити консеквенції з річей, що нічим з собою не звязані? це все одно, що казати: „йшов дощ і два студенти", або, як каже Плющ: „бачу на їх (руках) я кайдани і регіт тиранів".

Ставити себе в звязок з тим, що ні як не звязується зо мною, — це вже хворе перебільшенне свого „я", це вже панування етичного звіря (як в даннім разі у Плюща), а не етичного свідомого духа. І вся трагедія Плюща розвинулась з того перебільшення, з бажання „объять необъятное", з установлення причинового звязку там, де його зовсім нема: коли я не можу перебороти віковічного лиха, то значить, я винуватий, безсилий.

І вже як в'ється думка Плюща між тим етичним обовязком і індівідуальним правом на своє щастє, правом займатись своїм горем! І все таки етичного духа переміг етичний звір, вихований життєм і тенденційним українсько-російським

мистецтвом, в сфери котрого Плющ забрався слабою дитиною, отруївся і задихнувся на смерть.

Бо не вистачило с и л и. Плющ був занадто дитина, зопсована нездоровою духовою стравою, якої він вживав без міри, без перемін, а все одно та й одно.

Б е з с и л і с т ь — прикмета Плющевої природи. Ви звернули яка йсго „Муза"? Це чарівлива дівчина, з б л і д и м обличчям, т е м н и м и очима, довгі вії кидають тінь, — вираз чогось темного, блідого, анемічного. А ось і другий образ з „Плач шаленого". Теж дівчина:

„Як тепер пам'ятає б л і д е, б л і д е а ж п р о з о р е, обличчя з великими чорними, глибокими очима, на яку накидали тиху сутінь довгі вії. Як тепер пам'ятає струнку, х у д у її постать, тихий, н е ж и в и й н а ч е, голос, не е н е р г и ч н і порухи"...

Молодий юнак уявляє такий не живий образ! І він йому подобається, оте „бліде бліде аж прозоре обличчя", він милується в цій блідости, мертвечині, в йому баче щось принадне, що́ аж за душу його смокче і дає якусь невимовну естетичну насолоду. Мені цей образ нагадує оті колишні декадентські фіґури, якими милувались чудні люде: їм чомусь подобаються оті тонкі довгі шиї, руки, блідість, безкровність, мертвечина. Вони чомусь надяться до тієї падалі, розмальовують її всяко, освітлюють півтінями, ріжними тонкими кольорами, як Плющ— місяшне світло, схилена постать, бліде обличчя, довгі вії і т. п. Такий образ його м р і ї.

Постановка питання про етику у Плюща була не правильна. Це, та й инші причини: власна хоровитість, молодість, досвід життя і безпорадність — ослабили в кінець природу Плюща і він взявся за револьвер.

Простежимо за доказами.

Оповідання 1-го тому — це свого рода сповідь авторська. В кожному оповіданні зустрінете елементи, що генетично сполучаються і складають ніби продовженнє один одного, як частини однієї картини. Про ніякі суспільно-псіхологичні типи в творах Плюща говорити не можна — там скрізь панує одна індівідуальність авторська, що звязує, освітлює, определяє навіть

і де-які сторонні елементи. Але автор притяг їх і вмістив на своїй картині через те, що це було йому потрібне, для його особистої мети. Бачите, як автор „розбиває“ всі свої куміри.

Напр., самий милий його серцю — любов до людей, бажанне утворити їм щастє і т. п.

„Ні, я вчасно почав не вірити в людей, не вірити в те, що вони здібні дати собі своє щастя, що вони можуть стати нарешті кращими й що, мовляв, рай тоді запанує серед них. Ні, в людей я не вірив, не вірив, що добро може прищепитись їм, але в саме се добро я повірив“.

Це цікаво, як людина може конкретну річ зразу перекинути в абстракцію: що люде можуть стати кращими, добрими, він в це не віре, а що добро єсть — віре. Де-ж воно? Десь по-за людьми, над людьми, в вірі чи що? Коли добра нема й не буде в людях, то може можна це добро знайти в собі, культивувати його, служити йому? І от він береться за „самосовершенствованіе“, рішає проблему не людського, а вже індівідуального добра, хоче стати сам сосудом добра. Тільки... через щось вийшло так, що він не міг перенести центра на себе і вдосконаленнє виніс по-за себе. Ідеал любови склався так: „з'єднатися метою, щоб продовжуватися в нащадках (!), щоб продовжувати в них (!) удосконалення. Се особливо припало моїй гордости, бо се відкривало мені й невміручість у будучині“. Зразу непевний тон: в людей не віре, а хоче продовжувати досконалення в нащадках та ще й про невміручість мріє. Знову для людей! Знову етичний звір висунув свою дику, волохату голову. Ніяк Плющ не зрозуміє, що моя мета кінчається зо мною, що моє життя є моє життя, що кожна людина також має своє життя, що налазити на неї з своїм „я“ — не культурно, не етично, я-б сказав. Ніяк Плющі не можуть відмовитись від ролі „благодѣтелей человѣчества“! вони обовязково хочуть продовжуватись в людях, у вдосконаленнє котрих не вірять. Це страшенна фальш, яка слабих на розум молодих людей веде такою стежкою прикростей, як і Плюща.

Але далі. Він удосконалює себе так: „аби жадна „людинка“ не могла поприкнути мене в жадній хибі“. Це остільки

вбійчий арґумент, що далі нікуди. Як це реформатор життя людського і свого може реформуватись, досконалюватись, щоб ніяка „людинка“ не могла попрікнути ні за яку хибу? Догодити всім, задовольнити всіх, буть „паінькою“ завжде перед усіма — це найбільше міщанство, слабість, повна безсилість, що виключає всяку можливість навіть поняття про удосконалювання себе!

І Плющ натрапляв иноді на певну стежку, намацував ґрунт, але його хитливість спихала зразу його з ґрунту і він знову хилитався в повітрі. Коли вже людина розчарувалася в людях і знайшла шлях самодосконалення, то чому б не лишитись на такій позиції:

„...Я поклав, що поки людина сама себе не зробить кращою, поки сама себе не спізнає, поки суспільство в кожній своїй одиниці не залишить сплячки без-ідейности, доти ніякі святі мученики за ідею не звернуть на себе щирої, серйозної уваги, бо воно до всього того ще легкодухе надто“...

Але на цьому ґрунті Плющ не довго лишався і знову намагався „объять необъятное“. Йому знову хотілося переробити світ за одним замахом. Він не міг лишитись на еволюційній точці погляду, він зразу кидався в ідейний максималізм, не маючи на те змоги. Він завжди твердив:

„все або нічого“.
„або пан або пропав“. } стр. 62.

„по мойому або жити вповні, або також вмерти“ ст. 135.

Так вхопити через край — це й велетень зірветься!

І Плющ де-далі все більше підрубував той сучок, на якому сидів — власне „я“, як вихідна точка. Підрубавши, він побачив:

„я, знесилений боротьбою рано, дуже рано, уже ненавижу життя; значить пора дати місце другим — ха-ха-ха, у двадцять років уже знеможений, негідний для життя; ну, й хай твоє місце займа міцніший, згідніший до боротьби, а ти геть — ха-ха-ха, що-ж? Се нормально...“

Так, се нормально...

Покінчив Плющ з людьми, з любов'ю до реформ, з самодосконаленнєм, — що-ж лишилось ще?

Світ? Космос?

Але до цього етичному звірові нема діла, -- це турбує тільки філософські уми та поетичні, а Плющам що до цього?!

Але й вони иноді задають питання:

„Що, як людина — не безсмертна, тля, шмат глини, збір атомів?"

І рішають його так: „Там вічна ніч, там вічне забуття... Забуття тут і там"...

Коли так опорожнилась душа, голова й серце, то що може зробити людина, до того ще й безсильна фізично, але загалом „консеквентна"?

О, вона тоді фальшує вже свідомо:

„Я впав, але, Боже мій, моя ідея правдива, се я хочу доказати тим, що залишу їй служити, почутивши, що не можу з своїми здібностями".

Це Плющ каже про ідею самодосконалення, але нас не може не вражати такий парадоксалізм: правдивість ідеї доказувати тим, що залишаєм їй служити!

І Плющ „доказав" цей парадокс револьверним вистрілом.

Це все одно, що ідею „не крадь" доказати воровством, ідею „не убій" — розбоєм, ідею свободи — гнітом, ідею любови — ненавистю, ідею краси — безобразієм і т. п.

Оці докази „од противного" мені, наприклад, огидні, хоч вони і вживаються скрізь, особливо так доказуються всякі етичні і поступові ідеї в „визвольному" таборі. Так її доказував, що-до самого себе, і член соціяльно-революційної організації Олексій Плющ! Я люблю життя але я його знищу... з любовю...

Гордости мало!

Перебігши коротко по основних пунктах Плющевої трагедії, мені хотілось-би трохи сказати про неї, власне — про того етичного звіря, що гуманних, етичних людей робить душогубами.

З усього вищенаведеного видно, що Плющ належить до самогубців другого типу — до калік. Цей тип „живих самогубців" остільки розповсюджений в українському суспільстві (в Росії особливо), що, кажучи про Плюща, казатиму про його,

і навпаки. Як і Плющ, вони насамперед переносять центр ваги життя по-за себе: „для инших“, для „громадянства“, для „правди“, для „ідеї“ — і нічого для себе! І це життя вони називають щасливим, багатим, „змістовним“ і ще як хочете. А разом з тим... доходять до кулі в лоб, до алкоголізму, до розпусти, до бруду всякого — через віщо? Тому, що „объять необъятное“ вони індівідуально не можуть, після їх глупих дитячих експериментів життє не змінюється, вони розчаровуються — і самі не знають в чому. В своїх силах? Так вони своїх сил не прикладали до діла, куди слід. В талантах? Так талантів ще не могли виявити через повну нерозвитість, слабість, несвідомість. Бо що може перевернути в світі гімназист 2-го класу? В людях розчарувалися? Так вони з ними не мали до діла майже нічого. В Богові? В світі? В сонці? Так яке ж тут може бути розчарування, коли ці предмети невідомі були для їх, значить — нічим було і очаровуватись. В чому розчаровуються гімназисти 2-го класу? — В своїх власних вигадках.

Таких гімназистів багато і між сивоусими „ідеалістами“, ідеалізм котрих завжде ходить в образі наівности, глупостей і скіглення. І рішають вони на практиці свої „проблеми“ як і Плющ — „доказом од противного“: правдивість ідеї доказують її нехтуванням, шкоду від горілки — піяцтвом, „право священної власности“ — воровством, „право незайманности особи“ — убийствами, свободу — гнітом і т. п. Це похоже на те, як під час Великої Французької Революції революційні трибунали і всякі инші ідеалісти реалізували „добро“, „ідеали“, примушуючи непокірних до нового ладу, по відомій формулі:

Liberté, egalité, fraternité — ou la mort!

Свобода, рівенство, братерство — або смерть! Так проводять ідеали свободи та инших благ і наші „ідеалістичні землячки“. Через те, що вони цілком переносять центр ваги життя в практиці по-за себе, возводять ідеали в абстракції, поширюють теоретично зміст ідеалу на весь космос і — розчаровуються, бо на-чорта ті ідеали, коли від них в житті ніщо не змінюється, коли вони не бачуть плодів свого ідеалу, коли вони через те почувають повну безсилість, нездатність людей до реформування і самі ні крихти не реформуються?!

Вони хочуть розповсюднити свій вплив „на нащадків", виявитися в них і тим „забезпечити" свою „невмірущість". В чім невмірущість?

В абстракції...

Їх страшенно турбує ця невмірущість, це бажаннє накладати свою опіку не тільки на сучасне, а й на будучі покоління; вони страшенно люблять зазирати в чужий борщ, колотити там своєю турботливою рукою. Вигадають якийсь абстрактний борщ, бовтаються там без перестанку („аналізують будуче щастя"!), але не піймавши нічого конкретного в тім борщі — розчаровуються!

Замість того, щоб звернути увагу на своє життє (їм цього мало! вони почувають потребу лізти опікуватися иншим), вони глибокодумно і трагічно м і р к у ю т ь про чуже, і обовязково про в с ю будучину. На меншому вони не стануть — подавай їм всю будучину, всіх людей аж до кінця світу. Гімназист їм д а с т ь щастє, не знаючи як упоратись з своїми „двойками". Коли вже ці вияви „підлої екзаменаційної сістеми" настирливо лізуть в вічі — тоді гімназист хапається за револьвер і обовязково свою екзаменаційну „драму" розмаже по всьому світові, — що, мовляв, усе життє і люди нічого не варт, що трагедія ззіла „молоду" душу (яка постарілась в шуканні молодости), що він хотів перевернути ввесь світ (справді — „підчистить двойку") і що люде й життє його гидко зрадили.

Звичайно, коли ми пильно вдивимось в життє, в суть життя і діяльности всіх творців, реформаторів навіть не гімназичного ґатунку, то побачимо одну фатальну рису.

Б е з с и л і с т ь — імя їй.

Уявіть собі добродія, ну хоч би Плюща. Він має рішити проблему свого життя, мусить найти своє місце на землі і т. п. Клопоту, лиха в справі такого шукання багацько, так що ледві сил вистачає. Аж тут диви — „тиснесь чуже горе в його душу". Може б сил вистачило, може б людина тягар свого життя видержала б на своїх плечах, але ж чуже горе звалюється як кара Божа йому на голову, він губить рівновагу, борсається, балансує над прірвою, шукає твердого ґрунту і зрештою — зломлюється і стовбура летить в яр. Чому так?

Тому, що взяли багато не свого на себе, що вважають ніби їм власного життя забагато для себе і що вони можуть вжити його для „инших". Ну, і вживають. Але скіглення при тім! Титаничних слів, актьорських рухів, граціозних поз! хай Бог боронить.

Коли б вони звернули увагу на себе — були б сильніші, ближче стояли б до життя, були б само — життє. А їх чуже горе знищує, виснажує і вони упадають нижче тих, за чіє життє піднімають клопіт, ніби квочка про курчат. І отут вже трагичний парадокс: хто про життє дбає, голосить гімни йому, той найменше має життєвої енергії, той робиться якимсь недоноском, одкидьком життя; рівноваги у його куди менше ніж у звичайнісенького міщанина; гармонії духа ще меньше. Через що-ж ідеалізм, етика для „инших", такий безсилий в своєму ґрунті? Через що апостоли життя, поети його, трібуни такі безсилі, що „міщанин" їх переважує? Можна ж сказати, що ідеал життя — життє, а носителі цього ідеалу своєю долею доказують його нікчемність. Через те, що багато про життє кажуть ті („ідеалісти"), що мають в собі брак його, люде з мінімумом життя, люде не життєві. Про потребу життя не патякатиме той, що живе: він його легко несе в собі, як повітря на плечах, не помічає. А вже коли забалакає — значить він згубив його.

Безжизненість ідеалістичної інтелігенції — ось де антижиттєвий фактор в розвитку соціяльности, ось де трагедія всяких рухів до відродження. Тут криється страшна істина — відроджуватись треба тим, хто мертвий! І наше все відродженнє — це рух з могили, але поки ми в могилі, то хіба ж ми можемо бути борцями, творцями, поетами життя, коли ми продукти смерти. Дійсно, відродитись треба попереду нам, поетам відродження. Нам треба перебороти оту філософію смерти, поезію розкладу, що живе в нас, оте бажаннє наділяти життєм живих людей, не оживши самим. Що значить відродитись до життя? Буть остільки сильними, щоб жити, а не скіглити про життє і стрілятись.

Через те, що усякими „відродженнями" заправляє мертва інтелігенція, то і рух її — моральний прогрес — такий слабий, просто нікчемний, хоч з усіх боків несеться гімн такому

прогресові, хоч усім ясна користь його. Прогрес не може бути дужим, коли його ведуть мертвяки, етичні звірі, слабосилі до нікуди моралісти. І зла ні крихти не меншає на світі, і всі безетичні — сильні пани життя цього.

І коли б треба разом з цим сказати, що ж може дати нам опору, коли не етика, я-б сказав: культурна естетика. Вона логічно випливає з гімнів життю, з підбадьорювання, з підтримки життя, з вищої етики. Ти проповідуєш повне життя?

Живи повно, естетично-культурно, сміло, вільно. Убий в собі раба, викоріни з душі увесь той жаб'ячий елемент, що отруїв Плюща і отруює всіх таких ідеалістів.

Це буде етика нового життя.

Задуши в собі етичного звіря, цеб-то того, що хоче загарбати собі ввесь світ, обдарувати плодами своєї хвороби всіх людей, що домагається, аби його чобіт був старший у світі, щоб він єдино був „батюшкой благодѣтелемъ" людскости, — а натомість дай свободу етичному духові, що веде тебе між скелями життя до тихої пристані, обороняє тебе від бруду, від упадку, від гнилі і розкладу, що осяює твоє обличчє красою задоволенння; гармонії, рівноваги, шо виблискує з твоїх очей сяйвом творчости і перемоги, що вихоплюється з уст твоїх піснею життю, сонцю, зорям, квіткам, любови, повітрю, землі, воді, стеблині, комашині, врешті Україні чи ще кому — і тоді ти будеш життєвим типом, і це буде плюс в житті.

І це буде нова естетика.

Плюща я назвав „одним з піонерів" в тім розумінні, що він один з перших борців за нову естетику, за індівідуалізм (у нас в літературі і житті) і одна з перших її жертв, розуміється.

Ця молода людина, що з усім завзяттєм віддалась служенню иншим, „ближнім" своїм, на собі відчула страшну трагедію цього служення, страшну гнітучу силу, зневолення, побачила, що вона руйнує мрію життя — свободу! І категоричний імператив християнизму, жертвування себе „за други

своя" поблід, згубив свою силу, бо він веде до зневолення людини. Зневолює апостолів самопожертвування, в корінь підтинає ідеал свободи. І коли такий діяч відчує цю гнітучу силу на собі, і поставить себе на становище „инших" (має ж право він причислювати і себе до тих, на кого хоче розповсюднити свій ідеал!), то побаче, що ця етика — етика неволі, самогубства. Де ж тоді прикласти життє, де воно взагалі є?

Виникає кольосальна боротьба між „я" і „ми" в тім напрямку, що „я" хоче визволитись од гніту „ми", а не побороти його і кинути його собі під ноги. Тут нема вибуху еґоізму, а лише боротьба за свободу, визволеннє од еґоізму. Бо хто скаже, що то не еґоізм — накидати свою волю иншим, определяти формулу щастя, обовязкову для инших, як це роблять всякі наші „народники", „демократи", „соціялисти" і т. п. дорослі гнобителі, що не зрозуміли ідей свободи, не всмоктали їх в собі в душі і не реалізували ніколи в житті.

Так, боротьба за визволеннє свого „я" є боротьба з своїм еґоізмом. В цій боротьбі ховається корінь здорового (не хворого) ідеалізму. Я знаю, що партійні обскуранти назвуть це іменем скомпромітованого „самоусовершенствованія", але це буде неправда. Що поганого в самій ідеї „самоусовершенствованія"? В розвитку своїх творчих сил, в очищеній від бруду, марновірства, тьми? Шкода, що всякий пройдисвіт називає свої темні діла „самоусовершенствованієм", але в цім компромітується тільки слово, а не ідея.

Ні, ідея в корні життєва!

І Плющ натрапив на неї, почув її могучий голос, тільки... не міг озватись на її заклик своїм хворим скаліченим розумом, слабим організмом, але вже по тій страшеній боротьбі, яку він підняв за вихід на нову стежку, видно, що його „ідея правдива" і він це гукнув, але... паганий доказ служення їй дав, вистріливши в свою голову. Не виніс боротьби. Де потрясаються основи, валиться небо на голову і роздавлює людину, там треба сили титаничної, щоб з переляку не повіситись.

Відчув нову ідею Плющ і за неї поклав голову. Який страшний парадокс — жива ідея знищила його. А що стара ідея вилетіла у його з пошани і признання, це видно з кож-

ного рядка, написаного ним, Не в силі був він перемогти звіря: природа його була квола, нерви зопсовані в-край, неврастенія просто задавила його.

І можна сказати — коли б хоч трохи підмоги — Плющ переміг би! Натяк уже є в передсмертній записці: він побачив, що „нема йому місця на цім гидкім світі", він вже переміг світ, але ще не переміг жаб'ячого елементу своєї душі, ще не визволився від старовини, якої так багато напхав у душу і цим розбив її.

Визволеннє себе з під влади світу — і є перемога людини.

І до цього обрію летить думка, цією мрією запалюється душа: перемогти в собі раба, — чи людського, чи світового, чи раба етики, чи естетики — взагалі р а б а, і стать вільною істотою, сильною як Бог, аморальною як природа, красивою як схід сонця, величною як його захід, гордою як смерть, ніжною як уста дитини...

М. Сріблянський.

В справі конкурсу проектів памятника Т. Г. Шевченкові [1]).

Минув чималий час від другого конкурсу на проект памятника Т. Шевченкові і багато людей виявили свою гадку в сій справі. Добре наслухавшись всього того, що говорилося й писалося і добре розглянувши, я зважився й собі забрати голос в сій справі. Хотів би, аби люди вислухали мене уважно, без пристрасти і легковажности, та байдужности, бо говоритиму о тім, о чім багато передумав на протязі кількох літ, говоритиму, як перед своїм непідкупним сумлінням, без ніяких своїх особистих затаяних бажань.

По моєму, найбільше було, та і до сього часу не вгаваюче, нарікання на безідейність мистецьку, несправедливе в обох ми-

[1]) Редакція, не погоджуючись в деталях цеї статті, дає місце їй тільки зважаючи на важливість справи піднятої ш. автором.

нулих конкурсах. Мені здається, що тут були винуваті, навіть неголосно висловлені „незалежні обставини", які так охоче українцями всюди висуваються, як та невістчина плахта, коли невістки дома немає. А то таки простісінько сама наша українська недоношена суспільність посередно, і її „некороновані" королі, що проводять її як во всіх прилюдних справах, так само і в справі памятника Т. Шевченкові безпосередно. Щоб небути посудженим в голословности позволю собі пригадати все, що я читав в головних українських газетах і журналах, а також в саморучних листах одного з видатних діячів Українських, що близько стояв до судіїв конкурсових у Київі, з приводу мого недокінченого проекту на першому конкурсі під гаслом: „Або здобути, або живому не бути!"

„Рада" поставилась до сього проекту дуже невиразно, і більше жалувала не за проектом, але за автором його, котрого невідзначили ніякою нагородою. Я розуміється вдячний „Раді" за її добре серце, але нагороди не чекаю і таким співчуттям швидче погорджую, ніж бажаю його. Л.-Н. В. (як і все до мене на моє щастя), поставився скрайно вороже. Писалося в нім, що проект є одностороннє зрозумілий і, що найбільше може бути доброю картинкою до якогось моменту із „гайдамаків", хоч там ніякої „ілюстрації" не було, чому може послужити, яко доказ, замітка того ж таки самого судії — Кричевського в тім таки ж Л.-Н. В. про ту ж таки группу „відродження України", взяту з попереднього проекту і до другого мого „компромісового проекту". Після другого конкурсу він пише, що — группа є дуже добра не тільки з артистичного боку, але й глибоко продуманною, та ідейною і ще там щось. Дивно що та сама річ одним і тим судиєю неоднаково осуджена. Чому ж така непослідовність — нерозумію, як хіба не то що Вп. Добродій судія не розуміє з чим має діло. А як не розуміє, то хіба ж він має право, так авторитетно судити, навіть в часописях прилюдно і кривити душею і вдавати що він знає все... Чи ж вільно йому брати на себе моральну відповідальність перед народом, а головним чином перед грядущими поколіннями, перед історією за наслідки його високого суду. І чи може нарід доручати таким судіям такої ваги діло?... Я думаю, що ні... а останній конкурс і вислід його затим „ні" голосно промовляють.

А „Рідний Край“ дав велику замітку з приводу вище згаданого проекту просто обурюючу своєю якоюсь рознузданою сміливостю і скрайно смутячо-пригноблюючу своїм галушницько-українофільським туподумством. Там писалось, що Шевченко неподібний (так ніби в такому маленькому нарисі десь на світі вимагають подібности, та й загалом в композіціях ніколи хоч мало думаючі люди не шукатимуть фотографічної буденно-щоденної схожости. Композіція займається видобуттям такої людської сторони, яка невидима є для всіх і що дня), що то не Шевченко, а якийсь Мойсей, Осіан і навіть, Гарібальді. На се тяжко щось навіть сказати, бо очевидно для „малоросійського писателя“ наш Кобзарь-Мойсей ніщо иншого, як „Стецько“ з „Сватання на Гончарівці“, або митичний „Воропай“, а не пророк народу. Гуртокъ із трьох — „відродження України“, — „писатель“ так описав: „йде женщина, а по боках її двох вояків, яким вона на плечі руки поскладала“ і т. д. Розуміється, що нічого подібного в тім гурткові не діється, але то не шкодить „писательові“ з балакучістю „Баби Параски“ теревені точити не тільки про зовнішний вигляд, а навіть про психічний її настрій і зміст, і нарешті наших бідолашних Галичан, Гуцулів і Лемків з угорськими українцями, загалити сміло і „нічесоже сумняшеся“ в дружинники княжої доби. Бідні Галичане й Гуцули! „Малоросійський писатель Воропай-Галушник“ не дає їм місця між живими людьми на землі!

А найцікавійші документи в сій справі, то се два листи, які мені довелося читати, писані одним видатним українським діячем до одного мого доброго знайомого, людиною близько стоящою до конкурсових судіїв і заслуговуючу на найповнійше довірря. Отже він, о скільки пригадую, в першому листі писав, що проект під гаслом „або здобути, або живому не бути“, узнаний за найліпший, але занадто революційний і тому непридатний (що за запобігливість!), а в другім листі додавав, що крім вище сказаного односторонний, тенденційний, дуже коштовний, і що сам Шевченко неподібний до Шевченка, а до якогось Мойсея. Ну що ж на такі закиди можна сказати? Вони навіть негідні, аби з ними перечити.

До більшої характеристики складу суду конкурсового послужить ще й отся маленька дрібничка. Майже за мі-

сяць перед засіданням жюрі, ще перед висилкою мого проекту, мене один з українських артистів приготовляв до того, що з другого конкурсу нічого не вийде. Коли я сперечався, що того бути не може, що се конкурс останній, то той, взявши з мене слово чести, що я не зраджу його імені росказав о тім, що один з українських „артистичних авторітетів", будучи членом жюрі намовляє одного польського скульптора К. аби той зробив на третій конкурс після, його члена жюрі, рисункового проекту. Модель проекту памятника Т. Шевченкові, рисунок члена жюрі, дасть він йому з тою умовою, що коли д. К. дістане премію, то поділяться пополовині і запевняв рішучо, що з другого конкурсу нічого не вийде. Звідки така всевідущість у члена жюрі за місяць перед конкурсом, коли ще ні одного проекту до комітету не було надіслано і він пробував в той час у Львові? Сей же, вище означений „артистичний авторитет", помимо моєї волі ходив у мою робітню під час моєї роботи над другим проектом, і так сильно докучав мені своєю критикою і „порадами", що я нарешті поламав зачатий, перед тим добре обдуманий проект та зачав сей мій компромісовий на швидку (менче ніж за два місяці) зробив. Я, розуміється був певний, що запрошений „член жюрі", будучи свідком моєї роботи, непоїде на суд до Київа, бо вважав, що він немає морального права на те, тим більше, що я не міг йому заборонити заходить до себе, бо я мав робітню по нім, завалену його всякими річами, і він замість того щоб все забрати, як обіцяв, заходив до мене по ділу дуже часто. Одначе сей „авторитет" був у Київі на засіданню жюрі, і судив і тим самим нарушив потайність конкурсу і то тим більше дивне те, що сей добродій є моїм особистим більше ніж неприхильником.

Рішенець конкурсу обидва попередні рази був дуже короткий, а до сього треба додать і те, що наші молоді артисти, особливо сини народу в дуже невідрадних обставинах, живуть. Мужицтво про мистецтво нічого навіть не знає і занадто бідне і пригноблене аби помагати мистцям в їх стремліннях, а наша високопросвічена громада, як зрадники народні, так само й щирі українці, саме слово „мистець" зустрічают з затаєним усміхом погорди. Особливо коли бідолашний мистець є „мужиком", о, тоді він буде, як заповітрений проказою, відмежо-

ваний від цілої суспільности й життя, мандрувати до холодного гробу, як зсамітний, бездомний, безробітний жебрак. Тіж таки самі мистці не мають між нашею суспільністю кутика де могли б росташуватися з глиною, хоч би зробити, тойже таки проект на памятник Шевченкові, а між тим суспільність наша в той же час дуже добре оплачує порнографію та прилюдну роспусту і оточує більшою увагою і опікою їх. А ще до того повна відсутність свого смаку і віри в себе, і з того походяче рабське недовірря до всього свого, і скрайно образливе для наших мистців, шукання чужих богіх і князів по за морями, аби прийшли і правили нами бо: „Земля наша велика й обильна, а порядку в ній нема".

От се далеко неповна картина тих обставин в яких відбувалися перший і другий конкурс на памятник Т. Шевченкові. Ну й що можна при такій духоті, такій затхлости духовній путнього зробити і чи можна сподіватись пристойного розвязання сеї справи поминаючи „незалежні обставини". Чи ж можна після того всього нарікати на самого Балавенського за те, що він посадив замість Шевченка якогось пянюжку на якімсь підмурку-застінку, де можна висипати сьміття і всякі нечистоти, а в найліпшому разі спати пяним босякам, ну и ще щось подібного робити? Чи ж не відгадав Балавенський задушевної мрії своєї суспільности в особах її провідників, чого доказом і є само відзначення сього проекту другою нагородою і та велика ворохобня коло того, аби його „трохи" змінити, а те „трохи" ось в чому виявлялось: змінити саму постать Шевченка, гурток з дівчаток, (який властиво був там ні до чого, бо він годився б швидче якомусь добродієві, що заложив сирітський приют, а не поетові), а потім і саму підставу. І то все називається „трохи змінити". Може Балавенський зумів би щось і ліпшого зробити, але ж він знав, як до того поставиться жюрі.

А прочитайте, мої панове, статтю поконкурсову одного з членів жюрі „артистичного авторітета" де він розлагольствує про те, що йому членові жюрі, сподобалось на конкурсі, як він „хвалить" Балавенського, а властиво знущається над людиною, бож те, що похвалив, через кілько слів страшно зганив і знов похвалив і ви побачите, що

маєте діло не з людиною-горожанином, але з типовим шарлатаном, якому би нігде не позволено так глумитися не тільки над своєю суспільністю, а й над самою справою великої ваги і нігде би його не допущено до прилюдної чесної справи, хіба тільки в нас. І мимо волі насувається думка: чи не навмисне ся справа другого конкурсу провалена, такими „членами" і жюрі і нашої суспільности, аби свої особисті амбіції і апетити заспокоіти.

Треба на далі рішучо боронити справи памятника Шевченкові від таких „авторитетів" і очевидної корупції. Правда, наша суспільність сама трохи відчула, що воно не все гаразд і отамани її кинулись шукати виходу в збірній творчости, але сей самобутний „спосіб" дав нагоду виявити стільки українофільського туподумства і духовного ледарства, та неохайности, а часом і простісінького чорносотенного малоросєйського хамства, яким, наче рястом по весні, оповита наша славна та нещаслива Україна, що про його не варто й говорити. Можна хіба загалом дивуватись тій більше ніж сміливости всяких „композиторів", що виривались зо звоєю балаканиною. Там де треба зкришталізованої думки і форми: окреслення сучасного історичного моменту, вибору алегорій і наділення їх матеріяльними й духовими прикметами і все те повинно бути з'язанно і духом і формою з Т. Шевченком, котрий, як огнений маяк стоїть над землею українською, розбиваючи пітьму, ведучи народ за собою до сонця нашої народної Долі. Там де треба дивитись і слухати і навіть заговорить немовлятам о тім, що кожне слово Шевченка — пророка паде, як стріла божого грому пориваючи в шалений бій найпалкіші серця найкращих синів України за Неї і повергає в переполох і метушню її „недолюдків" - зрадників і ворогів, там саме з зовсім поважним лицем говориться про якусь молитву з елегантними додатками: „і т. д., і т. д." про шапку й кожуха, і чому то ще не про плящину?.. нерозумію... Я вже поминаю те що то навіть з технично-артистичного боку ті „кожухи" незручні, а ті шапки закривають сімволично ту божественну голову Шевченка з дійсно пророчою лисиною, але того наші Галушники-Воропаї малоросійські ніяк не чують, не бачуть, не знають. І що вони ті добродії думають, подаючі міщанско-різ-

ницькі проекти. Невже вони думають, що між нашими мистцями немає таких, що трохи більше думали ніж вони, горіли більше душею, мозком і кров'ю роблячи проект памятника Т. Шевченкові. Мабуть думають...

Не зайвою річчю буде обговорити і міжнародність конкурсу. Не те мене непокоіть, що премію хтось чужий може дістати, а те, що наша рабська душа так росточена, що вона немає ніякої своєї народної волі до сього часу, боїться самостійно рухнутися, поки чужинець її не „поблагословить". У нас не тільки до сього часу „інтеліґенція" вважає свій язик „грубымъ и неудобнымъ", але й наших мистців сами ж таки свідомі українці вважають також „грубыми, неудобными" для вислову вищих почувань і тому до сього часу ми не маємо не тільки мистецької школи, а навіть музею, все наше мистецтво роспорошено по чужинецьких скарбницях, а самі світила українського відродження прикликають всіх мистецьких приподобників з цілого світа, аби вони разом виявили глибокі почування українського народу, зміряли штучними мірилами його безодню глибину болю й страждання.

І хто ж ті чужинці так витончено вражливі на всякі страждання, утіхи й надії людські? Хто б же инший, як невідгодований дебелий німець заквашений пивом, або поражений, зледащілий роспустою, роспещений долею легкодухий француз?.. Вони, певно вони, в них найбільша всякого рода цівілізація. І побіля того, що попередні два конкурси показали досить, що чужинцям байдуженько до нашої душі, а тільки мають слабовитість до нашої кишені, наші архипатріоти і третий конкурс оголосили міжнароднім, ясуючи світові про злиденність своєї душі, про свою рабську покору перед цівілізованими варварами заходу. А всякий здоровий, незатроєний „цівілізацією" чоловік се про них скаже, побачивши ближче сих західних розсадників всіх благ на землі. Нічим вони невищі від нас, а в багатьох випадках ще нижчі і добре б було, як би наші мандрівці за золотим руном, як найменче з відтам привозили, або й просто не вертались і не гноїли і без того вже зараженої нашої душі. Сам Париж, утіха всіх мистців світа, осередок світового мистецтва сучасного, як порівняти його з

блискучим його минулим, дуже помітно дрібніє й звироднюється і догниває в усяких „модерних“ напрямках в малярстві, так і в скульптурі.

Найбільший скульптор нової Франції Bourdelle щось плутає, побивається в усяких компіляціях Асірійського, Египетського, навіть Китайського, а головним чином старо-готицько-костельного мистецтва і він се уважає за щось свого оригінального. Одинокою постатю, яка вражає своєю феноменальною силою й спокоєм, перед якою добровільно з глибокою пошаною голова схиляється, се є семидесятилітній дідусь Rodain, який стоїть по-за всякими напрямками сам собі паном, але його неможна до нових залічити, тим більше, що немає за собою наступників, а навпаки Gauguin, потягли за собою всю молодіж і всі молоді мистці захоплені його примитивами, або якимись иншими синьо-фіолєтовими хоробами. До речі, про Родена говорять, що він є сином жидівського народу, а не французом, на скілько ся поголоска правдива не міг я нічого певного довідатися, а сама його творчість більше має Мойсеєвської фільософічної маестатичности, ніж французської раптовности і поверховности Наполеона I.

Що ж до самих памятників історичним особам і подіям то Париж їх порядних немає. Найкращий памятник в мистецькому значінню, се памятник всім помершим на одному із великих парижських кладовищ і потім в память оборони Парижа — се є великий Лев на ул. Denfert Rocherean, а вже до слабших належить памятник Вікторові Юго, не рахуючи тому ж таки В. Юго памятника роботи Родена, який більше надається до сальону, ніж на площу. Потім памятник Дантонові є добрий, не рахуючи банальної підстави, а саму группу із трьох — Дантона і двох молоденьких хлопчика і дівчинки, що йдуть на його росказ в бій. Сей памятник на Buolvarde Sien germain. А потім і нічого такого немає чого б ми могли сподіватися від Парижа, чуючи про його здалека. Памятників тих страшно багато, але по більший части все то не тільки варте подиву, але нужденне і заслуговує хіба на криву усмішку і це тоді, як по музеях така страшна роскіш переховується.

Особливо ж новійші памятники, так званого „модерного“ способу, щось, не то приємно вражаюче, а просто раздражнюючого, обуруючого і озлобляючого. І коли б людина хотіла й не дивитись на ту мізерію, хотіла би втекти, та немає куди, всюди то лизить вам в очі де би ви не пішли. Найхарактернійшим із цих „модерних“ памятників є при мені побудований і відкритий памятник Paul Verlene - ові в парку Люксенбургському. Вигляд його має нічого иншого як звичайні сінької пляшечки до пахощів для дам. Та пляшечка заткнута замість затичкою головою поета Paul Verlene - а. Сама голова безобразно уложена без ніякого чуття і поваги до бідолашного поета. На „пляшечці“ з чільної сторони, як все на подібного рода пляшечках, напів скульптура, напів горельєф — группа не всіма частинами тіла виступаюча, з голих трьох напів інтелігентних проституток; одна з них старша, треба було б думати, мати, а дві молодчі, ніби доньки; группа та нічого не говорить про себе і банальна. Ось так стоїть справа сучасного мистецства в осердку Европи-Парижі, в тій сучасній Греції, у тих уславлених західників за якими наші раби так поспішаються, щоб унаслідовати їх, щось позичити від них, або в данному разі покликати їх за творців нашого народного духа.

І нам треба не держати носа по вітру і не винюхувати „напрямів“ в мистецтві, а починати з початку чесною самостійною роботою на рідному грунті, починаючи від форми тілесної і кінчаючи духовою, як то робили греки. А вони починали з свистунців і ляльок, як наші опішнянські гончарі і кінчили Венерою Мілоською і Вікторією, які приносять не тільки покійникам Грекам невмерущу славу та гордість, а й рабівникам грецької землі — французам, що переховують сі надлюдські зразки мистецтва, бо в противному разі нам небачити свого мистецтва.

З памятника ми повинні почати, бо на чужинців даремні надії, наші шукання долі по-за морями не дадуть нічого гарного. Не потрібне нам жебрацьке збирання чужого лахміття, дамо своїй матері, як не пишну царську ризу, то хоч пишно вишивану сорочку, та за те буде то с в о є, а краще — кажуть — своє латане, ніж чуже хапане. А доки не скинемо чужинецької полуди з наших рабських душ і

очей, доки не відшукаємо сили і віри в самих собі, не збудуємо в своїх серцях свого народнього „святая святих", недоступного покрівавленій лапі чужинця і ворога, доти даремна, мої братове, метушня наша, ми жити не будемо і слідів на землі по собі не покинемо, як покинули безсмертні вигублені греки, а се є стремлінням не тільки свідомих свого „я" народів, а й кожної живої істоти людської породи.

Конкурс мусить бути народним і се буде перший вугловий камінь нашого храму народнього. Суд конкурсовий треба, як не змінити, то хоч доповнити, щоб там засідали не самі патентовані патріоти двоє-душники, напів казьонороуські, напів українофіли, а сини своєї народности. Для сього треба покликати і молодших людей, молодших мистців слова, істориків і може навіть публіцістів, одним словом, людей, що являються провідниками нової національної думки, нової психічної формації визволеної з під намулу українофільської двоєдушности, бо Шевченко дорогий нам зовсім не кожухом, шапкою і, бувало може часом, підпухлим лицем з похмілля, а зовсім чимось иншим...

Художник-різьбяр ***Михайло Гаврилко.***

Елегія.

Минають дні... В безодню небуття
Пливуть літа, невпинно до могили
Джерелом сліз. Невже це й єсть життя?
Деж молодість? Куди поділись сили?
Де віра? Де любов? Запал юнацьких мрій?
Де? Де?.. Мовчить таємний Час,
Не піднімаючи своїх таємних вій,
Мовчить... І тільки муки глас
Луною гоготить і тихо десь зника.
Минають дні... мине усе життя,
І тяжко думати, що з тебе і листка
Не виросте, а так, в якесь сміття,
Розсиплеться твоє нікчемне тіло,
Що все, чим жив, чим думав, чим страждав,
Черві на снідання призначила могила.

Сем. Воропай.

Стефан Ковалів.

З нагоди Ковалева підношено нераз факт, що для ширшої публики його треба було аж відкривати. Довгі роки писав чоловік, поміщував свої твори в періодичній пресі, і ніхто неначе небачив його, не звертав уваги. Треба було за кожним разом збирати його доробок літературний, видати окремо, показати людям — і доперва тоді неначе признавано факт істнування такого письменника. Одначе й це виразне вказуваннє на Ковалева не причинялося до його популярности. Він і на далі лишився неначе на боці, лишав дорогу другим письменникам, бачив як виринали щораз нові сили і таланти, переживав зміну літературних напрямів, крізи літературні — і з свого місця не виходив ніколи на ширшу літературну арену, лишався все в тіни.

Це факт досить цікавий. Тим не менше він зовсім оправданий, нормальний, щоб так сказати; і виходячи від його сконстатованння зможемо дійти до вияснення позиції літературної письменника.

В данім випадку важна власне перше всього п о з и ц і я, на якій станув письменник, входячи в літературний гурт. Відповідно до тої позиції укладається не тільки його власний горизонт, його світогляд, як письменника, але також і засіб його творчих сил, круг його ділання. Тому це момент рішаючий. А відтак треба взяти під увагу м о м е н т, що так скажу, з ж и т т я п и с ь м е н н и к а з с в о ї м с в і т о м, його здібність входити в його, акліматизуватися в ньому. Від цього залежить також та роля, яка має бути призначена його творчости в загальному ході літературного життя. Письменник може засмакувати в одному тільки світі, перенятися життєм одного гурту, привязатися до одного часу. Тоді він тратить всю гнучкість та елястичність своєї природи, тратить можливість орієнтуватися серед инших, нових обставин, він не може бути відзивчивий на нові подуви життя — і тому слово його також тратить свою силу та можливість впливу на ширший круг читачів. Отже від цих двох моментів виходячи можна собі

вповні пояснити факт промовчування Ковалева, те, що для ширшої публики він невідомий, а радше замало актуальний.

Стефан Ковалів — це письменник в повному значіню того слова частковий, з заздалегідь обмеженим кругом інтересів. Коли б йому шукати анальоґій, поміж другими письменниками, то знайшли б ми її хіба поміж німецькими провінціяльними типами письменників. Кожного з них ми можемо собі представить тільки на тлі специфичних, місцевих обставин певної провінції, з якою він неначе орґанично звязаний, і по-за обсяг котрої він ніколи не виходить. Коли він попробує тільки вийти на ширшу арену, схоче обробити тему загальнішу — він неначе тратить свою орґанчину опору, теряється серед чужого собі світа. Але до своєї провінції він привязаний також в часі. Раз заобсервувавши певні факти життя, раз присвоївши собі певні типи та свій круг інтересів, він не виходить вже з тих зазначених меж і в їх обсягу творить до кінця. Тому так легко йому ще й за життя, серед розцвіту сил творчих стати письменником напів історичним, приступним для того тільки покоління, в якому він виховався і виріс. Для всіх инших він чужий. І власне таким провінціональним типом й єсть Ковалів. Всеукраїнським письменником він ніколи не був і не має відповідних даних, щоб ним колись стати. Я не можу собі уявити Ковалева як письменника — наприклад Полтавщини. Він битописатель свого тільки кутка, і в своїм кутку він чує себе паном. Тільки тут він має свої типи, своїх людей, свій терен та інтереси, яким він посвячує свою творчість. Що більше: тільки складом тих місцевих обставин, характером всього того життя можна пояснити й оправдати певні характеристичні риси світогляду письменника. Не можна б, наприклад, пояснити собі того великого антисемітизму автора, тої прінціпіяльної ненависти до жидів, яку ми стрічаємо в оповіданнях Ковалева не тільки як битописателя, але й як педаґоґа, — як би не той спеціяльний круг обставин, які він з'ображує, а які з'ображуючи він мусить заняти таке а не инше становище. В той спосіб формується ціла психіка письменника, його світогляд, — а вслід за тим й означується неначе сам собою характер його творчости.

Отже Ковалів став битописателем обставин часто місцевих, життя певного кута нашого краю. Припадком натрапив тут автор на ціле богатство тем та моментів, які він весь час міг безпосередно обсервувати — на Борислав, ту, як він сам назвав, галицьку Каліфорнію. Ця обставина дає авторові змогу з'осередкувати свою творчість до певної міри коло одного моменту, коло народження фабричного промислу серед обставин сільського життя. Слідив за тим самим процесом ще перед Ковалевим Франко і в цілому ряді новель та довгих, повістевих проб дав його образ від самого майже початку. І порівнуючи ті „бориславські оповідання" обох письменників можна дійти до дуже цікавих висновів. Ковалів — як на се вже було звернено увагу — безперечно краще знає місцеві обставини, докладніше поінформований про те життє, оперує далеко більшим матеріялом та даними, взятими з без посередньої обсервації. Він не шукає за фактами, не комбінує ніяких ситуацій, не укладає ніяких психологічних перспектив,— а просто малює, засипуючи читача цілою масою подробиць, своїм богатством нелічених фактів. Він і не дбає за свій малюнок, не напружує мускулів, не заходиться коло того, щоб по змозі з'ображувані картини зробити більше ефектними, сильними, закругленними. Він просто описує, оповідає факт за фактом, ситуацію за ситуацією. А прецінь загального образу ми не маємо з усіх оповідань Ковалева ніякого, не маємо наглядности цілої тої бориславської драми, — тим часом як у Франка, який орудує далеко меншим матеріялом, — всі з'ображені ним моменти ростуть неначе на наших очах в одну, велику, грізну епопею. Ми бачимо тут боротьбу неначе живих організмів, скрізь обгортає нас та специфічна атмосфера гамору, товкотні та стогону живих людей, які йдуть на жертву грізному молохові фабричного життя. Франко так перенятий повагою хвилі, що йому не лишається навіть часу формулювати своє становище, шукати за виновниками того страшного процесу — те все належить вже до читача. Він не стає антисемітом, як Ковалів, хоч про жидів більше від нього пише і більше жидівських типів виводить. І завважмо накінець, що з'ображенне бориславської драми, яка стає перед нашими очима така повна, релєфна та всестороння, — це тільки один

момент у Франковій творчости; він полишив відтак його на боці і звернувся до инших сторін життя, і пішов дальше в своїм розвою. А Ковалів з свого круга, в якому полишився спеціялістом, щоб так сказати, — не вийшов! І прецінь ефекту того, що Франко, не досягнув. В чому ж тут та ріжниця ефектів, в чому їх вага та сила?

Скажім відразу: у Ковалева за мало було від самого початку творчої сили. Він відразу опинився в такому положенню, що не міг дати повної картини, не міг дати їй того патосу, що Франко. Оповідання Ковалева — це в більшій части ще необроблений, сирий матеріял, не проникнутий духом творчим. Тут замало ще тої творчої серйозности, тої сили відчуття, яка перероджується нераз у письменника в примус творення, в творчі галюцінації, щоб так сказати. Тому ми нічого не можемо сказати про внутрішній патос творчости Ковалева, не можемо по-за його картинами відшукати ніякого зусилля, щось, що давало б нам змогу судити про творчий характер автора. Він абсолютно не прийшов до свідомости самого себе, він знаходиться ще тільки в початковій стадії, коли в уяві письменника починаються відбиватися тільки поодинокі моменти, події та образи зверхнього життя. Тому ми можемо їх всіляко трактувати; ми можемо, наприклад, на всі типи Ковалева і на всі ситуації, сотворені ним дивитися з гумористичного боку — і правда їх від того не потерпить, бо вони ще власної правди та власної сили не мають. Їх може об'єднати тільки щось по-за ними, вони мусять бути основані на якійсь зовнішній правді. От чому Ковалів від часу до часу мусить сам говорити за свої образи, коли хоче викликати враженнє, мусить приготовляти настрій всякими, чужими літературній творчости екскурзами та розважаннями, які виявляють в додатку дуже старомодну психіку автора.

І в результаті не можемо назвати навіть того типу творчість реалістичною. Бо до реалізму за мало ще самого змислу обсерваційного, за мало самої правдивости чи навіть автентичности з'ображуваних фактів. Тут треба певної, консеквентної, що так скажу, постави до тих фактів; треба пережитя цілого того світа явищ, а не їх обсервації; треба уміти знайтися дійсно на одній площині з з'ображуваним жит-

тем, схопити його за пульс, знайти огнище, з якого розходяться всі його проміння, — а не стояти по над ним, філософувати на його тему, мірити його правду загально прийнятими доґмами. Таке власне *доґматичне відношенне до життя* — ворог всякої творчої думки. Де треба письменникові стояти посеред вічного ферменту, вічної зміни життєвих явищ, посеред їх процесу та вироблювати в собі слух для їх схоплювання і мати можливо чуйні та ніжні орґани для їх відчування, — там власне і виступають готові формули, які напевно убють той процес. Таким чином грозить письменникові відсталість, заскорузлість та *застій* творчої думки. Він весь час жити буде тільки тими враженнями, які застав з самого початку, — і репродукувати їх буде тоді навіть, коли їх час давно проминув, — а голосу домагаються инші теми, инші люде та инший світ. І от власне в такому застою знаходиться творчість Ковалева. Десятиліття минули, як він виступив з своїми першими оповіданнями, а він все на одному місці топчеться. В його діяльности не має ніякого розвою. І нехай він пише ще цілі десятиліття, — то все ж таки далі не зайде, талант його не розіється, а ні не поглибшає. Оттут, коли хочете, й єсть той фаталізм й його творчій діяльности, від якого я вийшов на початку, та його обмеженість в просторі та часі; тому я не здивований фактом, що поміж творчістю Ковалева і ширшою публикою не має ніяких взаємин, — і його треба доперва пригадувати публиці.

На підставі тих всіх наведених причин, я мушу також з резервою відноситися до педаґоґічного напряму в творчости Ковалева, до числених його „оповідань для молодежі". В них дуже гарно й уміло розвиває в белетристичній формі Ковалів певні думки й тенденції. Але абстрагуючи вже від їх змісту та вартости — яких оцінку я полишаю фаховим педаґоґам — я запитаю тільки: чи *це* єсть метою оповідань для молодіжи, для дітей? Я думаю, що ні! я думаю, що популярні виклади, відповідні, ad hoc „зроблені" педаґоґичні екскурси можуть зробити ту саму службу. А тут розходиться о *творчість*, яку не можна спеціяльно для нікого призначувати. І власне не призначували своїх творів для дітей а ні Марк Твейн, а ні Андерсен, а ні Кіплінґ — як раз найбільше улюблені моло-

дими читачами. І я думаю, що так найкраще: що молоді читачі знайдуть собі самі відповідну лектуру з творів всесвітнього письменства і своїх улюблених авторів, без того, щоб треба для них спеціяльно продукувати окрему дитячу літературу, — так само, як взагалі публика знайде собі свого письменника і відкриє його з поміж тисячі инших, без того, щоб спеціяльно звертано на його увагу.

І я власне думаю, що в письменскій долі Ковалева рішаючим моментом не були ніякі зверхні обставини, ніякий припадок, — а сам його талант, сам характер його творчої думки та його позиція.

М. Євшан.

Бібліографія.

М. Вдовиченко. *На хвилях смутку.* Видавництво „Хвилі". Київ, 1911 р., стор. 94. Ціна 50 коп.

Назву цього видавництва ми чуєм вперше і коли це видавництво не фікція, то вибір книжки д. М. Вдовиченка для першого випуску нам здається незрозумілим. Як поет, М. Вдовиченко не належить до кадру молодих представників нової поезії; муза д. Вдовиченка стара бабуся, вихована на старих громадських традиціях 60—70 рр. і багато ровесників її, одспівавши в свій час свої бажання і почуття полинули в Лету, виключаючи, розуміється, тогочасних корифеїв, сила яких лишилась назавше.

Літературна продукція д. Вдовиченка невелика: десятків три власних віршів і кільки перекладів з чужих мов; до речи сказать, перекладів Вдовиченка з Едгара По („Дзвони", „Ворон"), як і перекладів з инших західно-европейських поетів, ми рекомендувати своїм читачам не можем, уже хоч би через те, що автор не володіючи тими мовами (що ми знаєм з „Укр. Музи"), зробив їх за російськими перекладчиками і зробив невдало, вживши багато русізмів, не витримавши рітму і покалічивши первічні образи. Щасливим винятком маєм переклади з поетів польських.

Громадські і особисті почуття, любов до рідного краю в поезіях М. Вдовиченка висловлено щиро і просто, що приємно впливає на читача:

„Ідіть, ренегати... Я край свій кохаю,
Мене не купити за дзвін золотих...
Я син України, сии рідного краю
І край мій для мене — святеє святих"! (ст. 90).

Говорити про тонкість емоцій і поетичних переживань, про фантастіку, образи і витворну форму в поезіях д. Вдовиченка не приходиться. Рітміка буває оригінальна „речитативна" і цілком відповідає назві „на хвилях смутку". (В небі гроза бу-шу-ва-ла, сва-ри-ла-ся") (ст. 34).

Д. Вдовиченко не новак на ниві української поезії і за десять років його праці можна було б сподіватись більшого богацтва, чим знаходимо ми в його книжці.

Все ж таки, поезіям д. Вдовиченка, дякуючи їхній щирости і безпосередности, одмовити в якійсь вартости неможна і книжка його повинна мати своїх читачів, переважно з „меншої братії". *Гр. Чупринка.*

Княжна Кочубеївна. *Поезія в стілю „Модерн".* Оповіданнє гумористичне. Київ, 1911, стор. 32.

Оповіданнє кн. Кочубеївни се — літературний вибрик в стілю „модерн" і тільки з поважання до полу авторки ми слово „вибрик" замінюєм словом „виходка". Переказувати зміст оповідання, давати йому якусь літературну оцінку нема ніякої потреби. Оповіданнє написано для інтелігенції, але тепер можна б уже й не думать, що наша інтелігенція „все съѣстъ". *Гр. Чупринка.*

Михайло Зіронька. *Заблукавсь.* Комедія на III дії. Київ. 911. Стор. 48. ц. 20 коп.

Повертається з військової служби хлопець-українец, Петро Шкура, і під впливом обставин, які оточували його, він став певен, що перевернувся в пана, бо балакає так само, як його ротний-пан і не так як батько та мати — прості селяне. Вкупі з мовою панів він перейняв і відношення їх до простих людей, звичайно такі, які йому траплялося бачити. Приходить до-дому і не пізнає матір, батька і всіх. Зо всіма балакає на своїй „панській мові", вимагає з ним поводження „панського"... Але батько пообіцяв йому чарку горілки, коли він почне балакать по рідному. І забалакав... Правда, не довго, бо образився смішками слухачів. Коли ж далі прохання батькові не помогли, то вигнав він його з хати. Пішов „пан" шукати по селу „паньської" компанії та попав у дім божевільних. Тут опамятався і повернувся з покаяннєм, що більше не буде говорити „попанськи" та почне шанувати батьків...

Про комедію д. Зіроньки важко говорити щось серйознє, бо він так силувався написати комедію, що вийшла дійсна „кумедія"... Самий звичайний факт, котрий одбувається на селі зовсім просто, автор збільшив до неможливого. Чи буває так, як описано тут ніколи не чував. Щоб в селянина та мова була причиною хатьних неладів, щоб з-за мови та попав хлопець у дім божевільних?.. Це комедія!.. Добре. Але комедія не в тім, щоб вигадувать дурниці, які не мають нічого спільного з дійсністю. Та і що тут смішного?.. Дійсна „кумедія" лучилась, але не з Петром, а з Михайлом... Сюжет неможливий... Форма ж—ще гірша. Ні дії, ні завязки з розвязкою... Все отак якось. Одні „виходи" та і то курйозні... Петро і мати пішли у хату. Виходят на кон: Вчитель, Хвильчиха, Шкура. Балакають і йдуть у хату. Це памятайте вони балакали біля самої хати... Дія друга і починається балачка між сином і матірю. Балакають хвилин 8—10, а ті все йдуть в хату і тільки, коли скінчили свою балачку перші, входят другі та починають свою... Отака „кумедія". Або: були на коні Гапка та Хвильок. Гапка пішла, вихід III (?) першої дії — Хвильок сам... Що за „кумедія?"... Та ж він був вже на коні, на що ж йому ще виходить... І так буває впродовж цілої комедії.

Ні змісту, ні форми... „Комедія" та тільки!.. *П. Оль.*

А—евська. *Мужицька дитина—Василь Стефаник.* 1911 р. ст. 16. ціна 5 коп.

Невеличка книжечка д. Алчевської робе дуже гарне вражінне і чепурним виглядом і, головне, змістом. Коротко, простими словами, а ще більше — уміло взятими цітатами з Стефаника, котрі говорять самі за себе, д. А—евська зуміла сказати дуже багато. Принаймні значно більше, ніж можна сподіватися од маленького друкованого аркуша. Якимсь тихим рідним теплом віє од цієї книжечки. Не встигнеш гаразд узятися до читання, а вже — дивись — і кінець їй, і досадно стає, що так швидко кінець, і хочеться ще читати і читати далі... І непомітно візьмеш твори Стефаника і заглибишся в їх і... мимоволі дійдеш до того, чого й хотіла д. А—евська — до великої душі Стефаника, до його страждань і страждань нашого народу. *Ю. Будяк.*

Ар. Вержбицький. *Школа і культура.* (Замітки сельського вчителя) VI—VIII. Катеринослав, 1911, ст. 46, ціна 20 коп.

Учителює десь на Україні д. Вержбицький, робе собі відповідні експерименти і спостереження в школі, як і повинен робити учитель, і це добре. Але д. Вержбицький раз-у-раз тичеться з тими спостереженнями меж люде. І це зле. Бо спостереження ті занадто звичайні в школі, відомі навіть не учителеві і навряд чи кого зацікавлять з ширшої публики. Для учителів же тут нема нічого цікавого. Проте автор кожне своє спостереження викладає з таким видом, ніби кожний раз одкриває Америку... І через те, читаючи цю книжечку, часто стає просто нудно. Тим більше, що книжка має таку серйозну назву, як „Школа і культура". Автор мабуть не подумав про се, що не всяка газетна замітка варта друку в окремій книжці. А через те і вся книжка, не дивлячись на серйозний намір автора, викликає якраз протилежне вражіннє.

Од щирого серця радимо авторові на будуче серйозніше однестись до друкованого слова, а також і до своїх спостережень.

Ю. Будяк.

Осип Назарук. *Що таке народ або нація.* Бібліотека „Громадського Голосу", ч. 23, накладом д-ра Івана Макухи. Львів, 1911, ст. 28, ц. 14 с.

Поневолений народ, коли хоче удержатися при житті, та не дати винародовити себе зовсім, мусить звернути бачну увагу на національне питанне та забезпечити його так, щоб вся ворожа сила, з усіма засобами, якими розпоряджає, не в силі була зрушити з тверезих основ національну думку народа. А під наш народ з усіх сторін підкопи роблять наші сусіди — приятелі. При помочі чужої школи, церкви, навіть відповідно пристановленої науки і преси, війска, фабрик і т. д. і т. д. уряджено на нас справжній похід. І тільки завдяки нашій запеклости та природної неохоти до тих сусідів, ми удержалися окремішним, не кажу народом, а бодай людом, відпорною масою. Та вже найвищий час опамятатися, щоб не тратити на дальше більшої части інтелігенції в Росії на користь общеруської ідеї міщанства та робітництва в Галичині на користь Польші, інтелігенції на користь Угорщини, а села на буковинськім пограниччю на користь Руминії.

В останньому часі зроблено вже де-що в цьому напрямі. Заложено сильну пресу, рідну школу, організовано народ політично і економично; та це не у всіх провінціях і неоднаково, не пляново, бо серед відмінних обставин живе наш народ у трьох державах.

За те скрізь можливий доступ має українська книжка. Отсею то дорогою повинно йти освідомлюванне мас, широкою струєю, що вже й почалося, видаванем таких епохальних книжок, як Історія України, Географія України, цілий Кобзарь і инші. Та цього ще замало. Доводилось мені чути питанне: „Для чого нам треба українські школи?". Або: „Для чого нам треба розмовляти українською мовою?". Зараз приходить на думку відсутність книжок у нас, де б говорилось про українські національні потреби. А поміж видаваними книжками не тільки десь-колись попадеться довша або коротша стаття на цю необхідну тему, як от недавно видана М. Порша „Автономія України".

Поставити сильно український поступовий націоналізм—отсе нехай буде завданем сьогочасних робітників на народній ниві. Початок вже зробила брошура Назарука „Що таке народ або нація". Це перша проба означити, з'ясувати поняттє нації, як такої. Бо у нас (як не в Росії, то в Галичині і Буковині) саме тепер прийшов час, коли то з сірої маси, з темного люду — робиться народ свідомий своєї окремішности, що бажає йти з иншими народами світу до с в о є ї мети.

В брошурці розказано, як то крім спільности крови, мови, звичаїв, національної вдачі (характера), головним сполучником, що єднить, вяже всіх в один народ—історія або доля народня. Довідавшись і освідомивши

собі це, почуває тоді людина себе с п а д к о є м ц е м боротьби за визволення своїх попередників. Розглянено там і значіння літератури: „Значіннє мови і літератури якогось народа полягає головно на тім, що при їх помочи з темної, розсипної маси робиться злучену і тверезу та свідому силу, що називається нація або народ. А через рідну мову навчилась людина думати і бути моральним. Проте важна річ, охороняти дїти перед чужою мовою і школою тоді, коли вони зачинають розуміти ріжницю поміж добром а злом".

Зачеплено там і справу перетягання несвідомих при помочи всяких способів у чужу національність, та справу скріплення пограничча, бо звідтіля виходили найбільші діячі всіх народів. На остаток сказано декілька слів про національну ідею та з'ясовано її так: „Народність полягає на тім, що хтось добровільно признається до даного народа та почувається самим в собі о д н и м з бувальщиною (історією) і теперішністю, теперішньою культурою народа, хоч би той народ був переслідований і хоч би то було навіть дуже прикро признаватися до того народа".

Автор заповів ще й на будуче вернутися до цеї теми, що було б дуже пожаданим. Що до видавництва, основаного при „Громадськім Голосі", то воно в останніх часах показало себе досить рухливим і дало цінні книжки у руки нашому громадянству. *Богдан Заклинський.*

О. Кобылянская. *Аристократка* и другіе разсказы. Авторизованный переводъ съ украинскаго П. Дятлова, подъ редакціей и съ предисловіемъ О. Назаріева. Книгоизд. „Польза". Универсальная Библіотека", № 407. Москва, 1911, ціна 10 коп.

Нарешті ми бачимо в перекладі на російську мову твори О. Кобилянської. Авторка, велика поетеса українська з Буковини, заслугує не тієї популярности, яку їй дає українська критика. Письменник, з високою культурою, виїмково блискучим талантом і з такою — незаслуженою байдужністю в українських літературно-критичних колах! Не можна вказати у нас автора, щоб вдовольняв універсальним вимогам інтелігентної душі так, як О. Кобилянська, і тому її сміливо треба назвати виразником і тлумачем сучасної дійсно-інтелігентської душі, найбільш талановитим і глибоким, ніж її колеги по перу. На жаль, перша її збірочка в російськім перекладі зложена так, що читачі ледві чи зможуть належно зрозуміть автора. В збірці подано оповідання так, що ясно зазначується тенденція, не автора, а перекладчиків і редакторів. Більшість оповідань підібрано таких, де більше фігурує „товпа і пролетаріят", а менше автор. Що-до Кобилянської — це несправедливо. Вона належить до тих авторів, які с а м і найбільш цікаві, а не т е м и їх оповідань, і тому треба висувати наперед О. Кобилянську, а не персонажів її творів. В першій збірочці є блискучі мініатюри К—ої, хоч нема її „Битви", „Покори", „Жебрачки" і т. п., але старанно зібрано окрушини її таланту в „Банк рустикальний", „У св. Івана", „За готар". Розуміється, перша збірочка не дасть російському читачеві дійсного поняття про многогранний талант О. Кобилянської,— треба ще знати „Землю", „Царівну", „Ніобу", „В неділю рано зілля копала".

Переклад „удовлетворительный" і... тільки. Там, де описано когось „з народа" — переклад негодящій, дуже „інтелігентський". Народ може думати, відчувати як і „інтелігенція", але висловлює це не в такій формі, як „пани". Перекладач мусить держатись і ф о р м и, а не тільки перекладати думки. Форма у Кобилянської остільки делікатна, що треба великої тонкости, щоб перекласти достойно авторки. Перекладачі Кобилянської неповинні забувати елементу... артистичного, а то можуть согрішити.

М. Сріблянський.

БІБЛІОТЕКА

Метелики видавництва „Ріллі“

Київ, Тургенівська, 9.

I. Як обробляти землю під ярину. З мал. . . . . Ц. 1 коп.
II. Про насіння і сіянку . . . . . Ц. 1 коп.
III. Про томасівку . . . . . Ц. 1 коп.

Виписувати з редакції „Ріллі“

СВІТЛО Приймається передплата на 1911 шк. рік. на український педагогічний журнал Журнал призначається для семії і школи і виходить раз на місяць (од 3-4 арк). Писати в „Світлі“ досі згодилися: проф. М. Грушевський, Дніпрова Чайка, Я. Душечкин С. Ефремов, А. Калмикова, М. Коцюбинський М. Левицький, Ів. Огієнко, Н. Рубакин, О. Русов, О. Русова, Ю. Сірий, В. Чарнолуський Я. Чепіга, С. Черкасенко, В Чехов, Г. Шерстюк і ин. Журнал „Світло“ виходить з серпня 1910. Передплата на рік 4 кар., на пів року 2 кар. 50 коп. Гроші можна посилати частками по 2 карб. Передплата пріймається въ „Українській книгарні“, Київ, Безаківська 8.

ДІЛО щоденна українська газета. Передплата для Росії на рік—18 карб., но ½ р.—9 карб. Австрія, Львів, (Lemberg), Ринок ч. 10.

СЕЛЯНСЬКА ГАЗЕТА

„ЗАСІВ“

з малюнками виходить раз на тиждень. Ціна на рік: 2 карб. 50 коп.; на півроку: 1 карб. 30 коп.

Гроші приймаються в книгарні „Літ. Наук. Вістника“, Київ, В.-Володимирська, 28.

Полное собраніе сочиненій **ГЮИ де-МОПАССАНА.** 4 р. безъ доставк. 5 р. съ пересылк.

Переводъ подъ редакціей **А. А. Коринфскаго,** въ 14 томахъ съ потретами, автографами и съ литературно-біографическимъ очеркомъ **А. А. Коринфскаго.** Въ первомъ томѣ—**Оцѣнка таланта ГЮИ де-МОПАССАНА** граф. **Львомъ Николаевичемъ Толстымъ** и рѣчь, сказанная на могилѣ **ГЮИ де-МОПАССАНА** французскимъ писателемъ **Эмилемъ Золя.** ЦѢНА за всѣ **14 томовъ** въ розничной продажѣ **14 рублей** (по 1 р. за томъ). Открыта предварительная, на льготныхъ условіяхъ, подписка: **цѣна 5 рублей** съ доставкой и пересылкой во всѣ мѣста Россіи за все полное собраніе сочиненій. Книги печатаются на роскошной бумагѣ, въ художественно-исполненной обложкѣ, содержатъ въ себѣ около 5000 страницъ убористой печати, съ иллюстраціями и портретомъ автора на мѣловой бумагѣ. Въ число 14-ти томовъ входятъ кромѣ вышедшихъ при жизни геніальнаго французскаго писателя сочиненій и **всѣ его посмертныя произведенія.**

На 1-е ПОЛНОЕ собраніе сочиненій ГЮИ де-МОПАССАНА въ 14-ти томахъ подписная цѣна 5 рублей. По выходѣ всѣхъ томовъ, цѣна будетъ повышена до 12 руб. Требованія и деньги (5 р.) адресовать: **Книжный магазинъ „СѢВЕРЪ“, С.-Петербургъ, Петерб. Сторона, Большой просп., д. № 3.**

Приймається передплата на рік 1911.

на український місячник літератури, науки і громадського життя.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

Редакція і головна контора: Київ, В. Володимирська, 28.

Контора Львівська: ул. Супіньського, ч. 17.

Передплата на рік 8 руб.; за пів року 4 руб. 50 коп.

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА 1911 РІК

НА ЛІТЕРАТУРНО-ГРОМАДСЬКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МІСЯЧНИК

Українська хата

Рік видання третий

Напрямок журналу: національно-поступово-демократичний.

В 1911 р. „*Українська Хата*“ освітлюватиме можливо повно українське життя з погляду національно-культурних потреб України і міститиме: *белетристику:* поезії, оповідання, повісти, малюнки, нариси і т. и., статті *публіцистичні,* в яких обговорюватимуться справи українського життя, науки, літератури й мистецтва; статті *літературно-критичні,* з характеристикою творів і діяльности наших письменників, особливо сучасних.

До участи в „Укр. Хаті“ запрошено видатних українських письменників.

Передплата **на 1911 рік** на „*Українську Хату*“ 4 карб. (за кордон 10 корон), півроку 2 карб., окрема книжка 35 коп. (з пересилкою 40 коп.), можно виплачувати частками по 2 карб.

Передплата приймається в **головній конторі і редакції журнала: Київ, Бульварно-Кудрявська 16.** Або в „Українській Книгарні“ Безаківська, 8; книгарні „Літературно-Наукового Вістника“ Вел.-Володимирська, 28. *У Харькові:* в „Українській Книгарні“ Рибна, 25. *В Житомирі:* в книгарні В. Совінського. *У Полтаві:* в книгарні *Г. Маркевича,* Бульв. Котляревського. *У Варшаві:* в *Гр. Степури* Володим. 2, кв. 5; *В Одесі:* в Українській книгарні, Ніжинська, 53. *У Катеринославі:* книгарні *Є. Лозінської* Проспект, дім Вебера.

Комплекти „УКРАЇНСЬКОЇ ХАТИ“ за 1909-10 р.р. продаються в конторі журнала по 3-4 кар.

Ціна 70 коп.

з пересилкою 80 коп.

Редактор-видавець *Павло Богацький.*

Друкарня Акц. Т-ва „Петро Барський у Київі“ Хрещатик 40.

17870

Українська хата

Вересень Київ—1911

Зміст:

Галина Журба. Черешні (нарис) 373

Я. Мамонтов. З циклю „Узори любови“ 377

Н. Кибальчич. Флорентінської ночі (оповід.) 379

В. Тарноградський. Рожеві квіти 390

М. Петрушевич. Наші душі хилились . . . . . „

Юр. Будяк. Проклята ніч (оповіданнє) 391

Мак. Рильський. Сумно дощ похмурий 404

М. Сріблянський. Testimonium paupertatis 405

А. Товкачевський. Література і наші . . . . . —

„народники“ 417

Бібліографія 433

Увага! Ласкаво просим **шановних передплатників**, які внесли **тільки 2, 50 і 3 карб.**, поновити передплату завчасу, щоб не було задержки з розсилкою журнала.

При зміні адреси просимо зазначати свою **стару адресу** і надсилати 30 коп. марками. Листуватися редакція і контора буде тільки **при оплаті** листів завчасу.

БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА

ЧЕРЕШНІ.

З циклю «ЦВІТУЧИЙ САД»

Часом на старого Пилипа находило натхнення.

Сідав тоді і слухав музики, що грала у ньому.

Це бувало тоді, коли білий черешневий гай обливався сріблом місяця, а над безмірами зеленіючих піль плила якась таємна, пахуча тиша.

Пилип виходив зо стайні, сідав на зеленім рові лицем у ту даль і слухав.

Тоді йому вдавало що є на світі дві бездонні кирниці, та каламутна срібно-синя топіль, котра розливалась перед ним в невідомість і друга, десь там у ньому, така темна скаламучена кирниця.

З одної і з другої йшла до нього прохолодна якась тиша, овівала мертвим супокоєм і пахла мочарами, як берег озера під вечер. Пилип заслуховувався в нюю. Нагорблений, малий, з потемнілим лицем.

Думки його зривались, тоді, та падали одна за одною як пустоцвіти черешнєві, — якісь мимохитні, недбалі.

На білих стінах мурованої стайні хвилювали ніжні карунки тіні, — коні прихали крізь сон.

Дід відвертав голову і теж кашляв відповідаючи тим голосам зза муру. Часом крізь мале чорне віконце графської стайні висовувалась біла морда з роздутими ніздрями та обзивалось тихе, тихе іржаннє.

Пилип недбало повертався — зараз, зараз!... бурмотів также тихо.

Потім налітало довге мовчаннє. Писок за вікном ховався, бренів ланцюг і чулось спокійне пережовуваннє вівса.

Дід закурював люльку все заглядений в даль, з котрої плили величні якісь хвилі над пусткою рівнини, над селом над, дідом. Це були ті вічно пливучи незадержані

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА АН УРСР

хвилі, на котрих гойдався малесенький, закинутий човник Пилипового життя.

Помалесеньку плив, майже стояв на одному місці, а хвилі все плили, плили в синю даль та несли з собою шум тихий, як у пустій, глиняній банці.

Це була мелодія, в котрій дід чув усе — свою молодість, життє своє, цілу його зайвість та безглуздє.

. . . . . .

Як змалку чумакував з батьком то памятав тільки один фрагмент, — ночівля в степу на могилі з запалим верхівєм, коли батька вкусила гадюка і він помер. Памятав посинілу, напухлу грудь його.

Більш нічого, лиш довге чорне провалле років.

Потім як пристав у приймачі... Жінка вмерла у три неділі після весілля, а Пилип пішов у Туреччину і хату в нього забрали жіночі брати, сіножать та поле.

Лишився тоді самісенький на світі.

Не було в цих спогадах жалю ані гіркости.

Пилип плював байдуже, ноги спускав у рів та просижував ті безсонні ночі з люлькою в зубах.

Його думки з обірваним початком та кінцем, найдовше затримувались на Туреччині. На цім найвиразнішим шматку його життя.

. . . . . .

Як Турків взяли у неволю та „наші“ гнали їх сюди. Зіма була.

Москалі на конях, в шинелях, а вони (турки) босі, обдерті... Плачуть...

Звісно, не привишні до нашого краю... А до міста далеко. Один старий чуть дихав, — „був би здох“. Сльози замерзли йому на віях, руки покістніли, посинів.

Пилип тоді скинув шинелю — на, бери, дурний! Скинув чоботи, башлик.

— Що мені, перший раз?

. . . . . .

І в ясну ніч літню, коли пахне черешнєвий ліс, а з поля йде шум надзвичайної тиши, Пилипові легко і добре як тоді, коли скинув важкі намерзлі чоботи та шинелю.

Але Пилип не знає чи це було літ тому сорок, чи вчора. Чи було таки справді, чи снилося лиш. Так-само як не знає Пилип де кінчається та синя далекість та починається його життє, де його життє кінчається і починається та велика величність, з котрої хвилі все пливуть, пливуть.

З чорного віконця знов висовується білий писок.

Хропіннє несется зза муру. Дід відповідає своїм коротким, сухим кашлєм.

. . . . . .

Пів життя прослужив при тій стайні. Ні-вроку!... відколи вернувся з москалів.

Лошата родились на його руках і дохли старі спрацьовані шкапи. Кохав їх мов семю, балакав з ними та навчав.

Потім дурнувато всміхнений здирав зі своїх годованців шкуру.

Все було таке просте, логичне, що Пилип не перечив нічому. Спокійний та байдужий здвигає лиш плечима. Над цею страшною короткістю та безслідом всього, що не лишає знаку, як гладь ріки після затопленої тратьви.

. . . . . .

А в ніч коли цвітуть черешні душа Пилипова біла мов ті дерева сніжні і думки його легкі та спокійні, як падаючі тихо пелюстки. В рові шелепають жаби між лопухами, хрущ загуде часом і тряхнувшись в білий мур падає на землю.

Тоді зі стайні злітає глибоке зітханнє і расовий лоб жеребця маячіє в темній ямі віконця.

— „Ех, ти, збитошнику! — бурмоче тихо дід жмурячи слізливі очі — чогось-то не спить, лобур".

А в лісі співають солов'ї і хтось раз-у-раз заливається сміхом.

Далеко десь по той бік фільварку, за лісом.

Такий молодий, здоровий сміх жіночій.

Луна несется і падає серед піль, мов кинутий зухвало срібний дукач.

Якісь програні необачно гроші...

— Нехай собі... Пилип затягається димом люльки — що йому до того, нех собі... після дитину закопає під клунею... ет!

Дід підносить прижмурені очі і вдивляється в холодне мертве лице місяця. Вдивляється довго.

— Кажуть брат брата вбиває, а по-моєму ні. Дивится, собі та зі всього сміється. У-у-у, старий, десь то, здорово, літ певне зо триста має. Мабуть за ті роки чуть-чуть постарівся, наче побабчився на лобі.

— І все однаково, за стайньою сходить та заходить за гаєм. Що йому?... Ніщо не кортить, тай щирить зуби. Скоштував-би озьде в стайні, почухався-б... — Думки Пилипові так само лукаві як його балачка з кіньми.

— Що йому місяць, сват чи брат? Богові прехоньки носить, — от, як отаман Онисько економові.

— Кинеш Білому гарнець вівса більше, а він гайда! Шу, шу! у вухо — Пилип овес краде. У-у-ува! не бачив графського вівса... дурррний!

. . . . . .

Знов за фільварком обзивається дівочий регіт. Хтось здорово, низько сміється, хтось когось кличе в ліс.

— Ле-да-що! — бурмоче дід крізь зуби, вибиваючи попіл з люльки.

А з темного віконця висовується впяте білий писок молодого жеребця.

Втягає глибоко ніздрями пахощі ночі і чути тихе, знуджене іржаннє.

— Зараз, зараз!.. — відповідає дід підіймаючись важко з землі.

Болять його ноги та крижі мов після довгої якоїсь дороги. В грудях тіснота якась і тупий біль.

— Зараз, зараз!...

Нагорблена темна тінь пересовується звільна по білій стіні та гине десь, тільки зі стайні чути придушене бурмотіннє та кашель.

А черешні пахнуть якось одурюючe, — чар дивний розливають, тягнуть в блакитно-місячну глиб лісу, в необмежну далекість піль, з котрої хвилі все пливуть, пливуть над землею, над селом, над гаєм.

І все минають незадержані хвилі.

Галина Журба.

З ЦИКЛЮ „УЗОРИ ЛЮБОВИ".

I.

Я понесу з собою
Красу твоїх дівочих снів,
Твого кохання ніжний спів,
Я понесу з собою
До инших берегів.

В таємо-млисті далі
Веде мене яскрава путь...
Там инші чари росцвітуть...
Але і в нових далях
Твій спів я буду чуть.

Прощай же! Я з тобою
Візьму красу минулих днів...
І ти до нових берегів
Візьми, візьми з собою
Мого кохання спів!

II.

Шепче ніжно верболіз:
„Заспокойся, заспокойся!
Ти не лий пекучих сліз.
Чуєш? казку шепче ліс...
Заспокойся, заспокойся..."

Тихо шепчуть комиші...
„Не журися, не журися!
В серці горе задуши,
В пісні сум заколиши.
Не журися, не журися..."

Плещуть хвили у пів-сні:
„Не трівожся, не трівожся!
І вона там, в далині,
За тобою ллє рясні...
Не трівожся, не трівожся..."

III.

Як ніжно-ніжно тихі хвилі
Цілують беріг чорний!..
Так цілував я очі милі
У час той неповторний...

Як світло-світло, молитовно
Сіяють зорі пишні!..
Так я горів огнем любовним
У милі дні, колишні...

Як тихо-тихо верболози
Сумують над водою!..
Так тихо я гамую сльози
У тузі за тобою.

IV.

Мов заворожені,
Хвилі знеможені
В мороку ночі заснули...

Спогади ніжнії,
Муки невтішної
Чом же ви крил не згорнули?

В мороку срібному,
В сяєві блідному
Сплять верболози тихенько...

Чом же замучене,
З щастєм розлучене
Бється невпинно серденько?

Я. Мамонтов.

ФЛОРЕНТІНСЬКОЇ НОЧІ.

Така тиша, мов будинок стоїть не у великому місті, а серед великого саду. Повний місяць світить над головою. При його сяєві сад, котрий я бачу у низу з балкону третього поверху, здається роскішним та хорошим. Навкруги його високі будинки, за ними малюється проти темного зоряного неба готична дзвіниця. Чудно, що будинки не шкодят картині. Там скрізь світяться вікна... Там живуть люде... Так близько і наче на якійсь иншій планеті... Погасне вікно, покине цей світ та людина, для котрої воно освітилося, я на це не зверну уваги, не знатиму...

Місяць осяює верхів'є дерева і воно здається хмаринками зеленастого туману, ясного та півпрозорого. У низу, по між темним віттєм та пишними трояндовими кущами, невпинно блищать крилаті світлячки. Наче искорки вони займаються і гаснуть літаючи... Часом пахне липовим цвітом, часом якимись дуже пахущими квітками. Десь здалеку чути мандоліну, але дзвін її ледві-ледві доходить; не знати чи то хто торкає струни, чи це долітають сюди тільки окремі ноти якоїсь мелодії...

На дзвіниці Сан-Лоренцо ударив дзвін. Повний, низький згук широко та спокійно розійшовся в повітрі. Задзвонили у всі дзвони. Це якась проста, але велична музика, котру слухаєш з справжнєю втіхою і котра надзвичайно гармонірує зо старим прекрасним містом повним спогадів.

Якось чудно себе почуваєш під впливом хорошої ночі, під впливом стародавнього міста, під впливом його спогадів та тих дивних творів людського ґенія, що він має. Здається, не знаєш коли живеш, в які часи... Здається, що смерті нема, що життє то сон, помилка, омана... Здається, що всі люде, котрі сотні років лежать під мармуровами брилами, під тими мальовничими памятниками, в підземеллях старих церков, живі й досі, що дух їх живе біля їхніх могил, біля тих будинків, де вони пробували.

Здається, що знаєш їх, як живих людей... Живі люде... Свої люде... Де я їх знала і бачила? Коли? у якому житті? У якому колі? Чим вони відріжняються від тих, котрі ніби століття лежать під землею? Вони так саме досяжні та реальні тут у цьому місті - музеї, при цьому чудному сяєві місяця, як ті образи, котрі так виразно проходять в уяві.

Не зрозуміло тепер що таке горе, що таке щастє. Все минає, все хвилинне. Коли перед думкою стоять віки, коли вона вільно перелітає через їх, що значать хвилини щастя, чи горя? І життє не має вартості — це те ж хвилина. Хіба воно кінчається, коли тіло положать у землю? Життє людське — хвилина з вічного життя... Минули віки над могилами Данте, Рафаєля, Донателло, а вони живуть... Не може бути, щоб згинув той дух, що творив такі безсмертні твори. У цю дивну ніч серед славного старого міста це здається неможливим...

Як пахощі обгортають квітки, так спогоди обгортають будинки та речі... Тут кожна улиця, кожна будівля має свої спогади, і як проходиш поуз, як бачиш їх, то живеш не у сьогочасному, а у минулому.

Не бачиш тих людей, що ідуть поуз, а тих, що віки тому назад ходили тут... Ідеш містом і уявляєш кого-небудь з славних, уявляєш події з його життя... І до дому вернешся, то все думка блукає по темних монастирях, під високими стелями палат, по вузьких улицях... Наче не своя, наче сама вільна блукає...

Ось мені здається, що оце я опинилась в монастирі св. Марка де жив Савонарола і де досі живе його дух. Минуло чотирі віки з того часу, як там у низенькій тісній келійці з віконцем прорубаним в товстому кальяному мурі, під дахом, у літку роспеченому, а зімою холодному, як крига, жив Савонарола. Проте здається, що він тільки — тільки вийшов з неї і знову вернеться та сяде біля того невеличкого столу читати ті книжки, що лежать на йому розгорнуті, і писатиме далі ті рукописи пописані дрібними твердими літерами... Та вже здається й бачу високу, суху постать в чернечому убранні і, ще молоде, але змучене, негарне та суворе обличча з добрими, надхненими карими очима...

Цю постать здається бачиш і в темних похмурих коридорах, і на тих сходах, над котрими важко налягає низька мурована стеля і в півтемних салях, де з стін дивляться виразливі обличчя змальовані фра-Анджеліко...

Що передумав тут Савонарола? Він вірив, що може повернути на инший шлях людське життє і вів до його людей аж поки вони не замордували свого провідця...

Коли він ще був малий і жив при дворі феррарського сіньора, його вражало те, що в пишних салях палат блищали злото та срібло, гуляли веселі сіньори, пили та їли солодко і спокійно спали на шовком вистелиних ліжках, а в той самий час під ними, в страшних темних та вогких підземеллях мучилися їхні вороги, часом добрі та розумні, куди кращі від тих, що раділи життєм над ними...

Ще мабуть тоді він думав і шукав такої сили, котра б повернула життє. Таку силу, здавалось йому, мала церква, треба було тільки очистити від зайвого, від того пороху, яким забруднили сі недостойні люде, і тоді вона встановить рівність та братерство між людьми.

Ніщо не могло одвернути юнака від наміру стати ченцем. Він рішив це зробити зараз, але не мав сили сказати матері. Тільки, певне, та догадувалася...

Одного разу він взяв лютню і заграв щось без краю журливе... Здавалося, ніби він збіраючись взяти на себе важкий хрест прощався з усіма кого любив, з усіма радощами життя, молодости...

Мати зрозуміла ту музику.

— Сину, ти ж нас покидаєш! Цією піснею ти прощаєшся з нами! — прошепотіла вона.

Певне у неї на серці похололо як перед великим нещастєм. Син нічого не сказав, пололожив лютню і не оглядаючись пішов. З цього часу почалося життє присвячене ідеї і ні в найменшій дрібниці не зражував він їй...

Одна за другою проходять перед очима картини та події. Хіба вони невиразнійші від тих, котрі я колись справді бачила і потім згадую? Однакові вони.

Ось, наприклад, я бачу квадратове монастирське подвірря; навколо на частих, тоненьких колюнах портіки. По

стінах фрески видатних малярів XV століття. Це я сьогодня справді бачила. Але тепер мені здається, що я там бачила і Лоренцо - Медічи, котрий поволі ходив під портіками. Він зупинявся, розглядав фрески і знову помалу йшов, наче замислений. Але погляд у його був нетерплячий та гнівний, хоч він і намагався не показувати сього. Дійсно я бачила це бридке, люте, сатиричне, але надзвичайно розумне обличча, бачила не тільки намальованим та вибитим з мармуру, а живим. Бачила його живим в монастирі св. Марка. Адже не раз приходив він туди, ніби слухати служби Божої, а потім йшов ніби погуляти під портіками, сподіваючись, що Савонарола вийде до його і йому вдасться причарувати того та перетягти на свій бік. Але чернець не виходив. Гордий та хитрий Лоренцо терпів понижаннє. Як певне, він лютував ходючи поуз ті хороші фрески! Але дужий і владний, він знав, що добув собі влади завдяки умінню перетягати до себи впливових та видатних людей. Для цього він не жалкував ні грошей, ні своїх гордощів і майже завсіди досягав свого. Та Савонаролу нічим не можна було спокусити, ніщо не могло зупинити його грізних казаннь, його промов. А певне вони були могутні і робили величезне враження. Енергійні, прості та красиві, не вимислені, а просто з душі повної екстазу. Читаючи його писання, можна собі їх уявити, і можна зрозуміти чого инші жадали положити за його своє життє, а чого инші жадали послати його на смерть...

В тому величезному соборі, що з около оздоблений ріжнокольоровим мармуром, здається таким життєрадістним та ясним, а в середині таким суворим, Савонарола промовляв свої казання. Навкруги, як і тепер, стояли велетенські сірі колюни, підіймалися важкі мури, темніли саркофаги з трунами давніх епіскупів... З високости горіли червоним огнем та золотим сяєвом узькі довгі вікна.

...Савонарола промовляє... Здається, що його голос йде з гори... Екстаз захоплює слухачів, вони без вагання пішли-б на смерть, коли б чернець їм звелів... Він здається їм святим... Здається пророком... Вони вже вірять, що він святий пророк!

Знову в уяві встають монастирські мури. Там правиться служба Божа, але мало зібралось народу, не так, як бувало раніще. Блимають свічки перед образами, та не розганяють півтемряви... блищять наче смутні зірки і за ними журливо дивляться на людей образи святих.. Наче здалеку чуть виразливе читаннє св. письма... Чогось здається, що то читають над труною замученою кривдою людини...

...Недалеко від монастиря на царині св. Анунціати збірається і суне розлютована криклива юрба. Кожний узброївся як міг: у кого спис, у кого ніж, у кого вила, або кілок... Всі ідуть за купкою поліцаїв закованих у чорні залізні лати.

Безглузда, але могутня і безжалістна ненависть веде людей. Так може ненавидіти тільки натовп підбурений лихими проти того, хто був її оборонцем та заступником. Недарма ж працювали прихильники Медічі та багатих... Сам люд впевнив себе, що Савонарола — святий, що він має надлюдську силу, і коли ті прихильники переконали, що він не святий і не має надлюдської сили, то люд розлютовався так, мов Савонарола дурив його, ошукав...

Там на сходах, під портіками, з котрих безвинно дивляться немовлята Делля-Роббіх, юрба не знать завіщо вбила якогось ченця. Ніхто не мав злоби проти його, всім був він невідомий і йшов собі улицею, читаючи молитовник. Потім вона убила робітника, котрий бачучи злочинство, жахнувся. Коли до монастиря дійшла звістка, що на його йде сила народу, всі побожні повтікали з церкви. Зостались тільки ченці та кілька городян, що хотіли боронити Савонаролу.

Мені здається ніби я бачала, як по подвіррю та по коридорах бігали ченці зо списами та шаблями, і Савонаролу що йшов віддатися народові, аби через його не проливалася людська кров.

...Ченці не пускають його і плачучи цілують йому руки. Вони благають його:

— Не покидайте нас, не покидайте! Що ми без вас робитимемо, як житимемо?! Коли ви вийдете до їх, вони розірвуть вас, як дикі звірі!..

Він не може вирватись з їхніх рук. Веде у церкву і починає з ними молитись...

Юрба вже шаленіє біля монастиря, але не може розбити важких дверей. Тоді приносять соломи та дров і роскладають під дверима огнище, щоб спалити їх. Незабаром юрба вривається в монастирь.

Один з ченців бере на себе ролю Іуди і веде її до Савонароли...

Той вже висповідався і причастився, як перед смертю. Попрощався і поцілував усіх, поцілував й самого Іуду та разом з ченцем Доменіко, котрий і на хвилину не покидав учителя, виходить до ворогів...

Перед входом у бібліотеку, єдиною ясноосвітленою хатою, приспособленою для науки та розмислювання, було взято Савонаролу, щоб повести його у тюрму на довге страшне катуваннє, а відтіль на ганебну смерть...

Певне була чудова весняна ніч. Загадкові зорі тремтіли в глибокому небі, коли Савонаролу та Доменіко повели з монастиря. Юрба засвітила смолоскипи і при непевному червонястому освітленні було видно люто - радістні обличчя, блиск зброї та шоломів. Ченців вели поліцаї, але юрба розштовхувала їх, крутила Савонаролі пальці била його... Чернець Бенедетти, що був з жаху відрікся від учителя, побачивши таке знущаннє, кинувся за юрбою і благав поліцаїв узяти і його. Але люде так втішалися здобичею, що не звертали на його уваги.

Поліцаї ледві могли довести живими вязнів до вязниці. Тепер у тій вязниці музей — величезна скарбниця умілости та старовини... Здається, що треба тільки придивитись, тільки зняти з очей якусь полуду, і все те побачиш...

Савонаролу замкнули. В монастирі вороги справляли пяний бенкет.

Тричі судили Савонаролу та двох його учеників, але не могли знайти приводу їх. Сорок день катували його добуваючи „вільне, непримушенє признаннє". Коли йому у перше почали викручувати руки, він крикнув:

— Господи, вийми душу мою!

Але швидко втратив свідомість і почав бормотіти щось незрозуміле. Мусів хтось инший видумати та написати „вільне признаннє".

Чи мені то уявилось, чи я справді бачила в одній з тих півтемних саль обличча Савонароли з виразом невимовної муки? Уста міцно стиснулися, очі, широко росплющені та блискучі, непорушно дивляться перед собою... Ні, то уявилося... Але так виразно, мов би справді бачила і це тепер згадала.

В кінці травня, коли Флоренція втішалася весною, Савонаролу з учениками засудили на смерть.

...Він молився. Забрящали ключі, почулась хода кількох чоловік і до його прийшли люде сказати, що завтра рано його поведуть на шибеницю. Він не озвався і не спинив молитви. Вони тихо вийшли з камери... Їм неприємно було чути свою ходу і вони намагалися не брящати ключами...

Через який час в камері з'явився чоловік увесь у чорному убрані, з обличчєм покритим чорним покривалом. То був один з членів тієї громади, що взяла на себе обовязок перебувати останню ніч з засудженими на смерть.

У музеї є невеличка каплиця проста й темна. Там перебували останню ніч засуджені. Чудно входити туди і спокійно розглядати картини, втішатись їхньою красою... Адже каплиця повна невимовного горя і ці самі мури невидимо одбили на собі тяжкі сцени... Там царює невимовна туга, чиста та висока туга людини, котра скінчила з життєм і стоїть перед смертю...

Останню ніч Савонароли та його учеників те ж бачили ці мури. Певно тоді у цю мурована каплицю крізь заґратовані вікна входило запашне повітрє роскішної весняної ночі і напувало душу жагою життя та втіхи. Савонарола і на хвилину не упав духом, ні разу не пожалкував за життєм... Чи може і не міг він жалкувати за життєм кривди та зла?

Тепер на тому місті, де було повішено, а потім спалено Савонаролу, лежить бронзова дошка з його профілєм та написом. Над нею високо здіймається в небо і царює над містом струнка башта Сіньорії...

Тоді, чотирі сотні віків тому назад, сюди ще мабуть до світання стали збіратися люде, щоб стати на кращому

місці, себ то там, відкіль краще буде видно, як мордують засуджених. Народу зібралося сила і там було чимало тих, що ще недавно молилися до Савонароли, вважаючи його святим. Не багато треба щоб прохолодити найгарячіще, але безкористне для самої людини, чуттє. Досить кількох лихих і неледачих людей, котрі б невтомно підбурювали громадянство, щоб ентузіазм обернувся на найлютіщу ворожнечу. Це страшна небезпека для улюбленників народніх: нема нічого легше, як втратити народню прихильність. Юрба вважає свого обранця героєм і богом та вимагає від його те, що можуть робити тільки герої і боги.

Коли їй хто покаже і роскаже, що він не герой і не бог, ентузіазм стає ненавістю. Тоді легко кому лихому та хитрому зробити з народнього обранця жертву народа і примусити людей своїми руками занапастити свого оборонця.

Мабуть ще не сходило сонце і шара сутінь лежала над цариною, коли перед величною Сіньорією навкруги шибениці, що невважаючи на усі заходи все походила на хрест, роскладали велике огнище. Носючи хмиз та дрова, люде сміялися і жартували. Злостлива радість наповняла душі тих людей, яким засуджені не зробили нічого недоброго, а також і тих, що про їх до сього часу й не думали.

Певне сонечко світило дуже привітно та ясно, коли засуджених виводили з темниці. На сходах їх зупинили і звеліли скинути чернече убраннє та йти до шибениці у самих сорочках. Це дуже вразило Савонаролу, бо багато у його єдналося з тим убраннєм. Надіваючи його у перше, він думав, що з ним бере на себе величезні, але жаданні обовязки і тоді душа його була повна чистого, невимовно прекрасного екстазу...

Але він перемігся і роздягся. Віддаючи убраннє, він промовив до його, наче до живої істоти:

— Святе одіяніє, як я колись жадав узяти тебе! Сподобив мене Господь носити тебе і я зберіг тебе без плями. Не своєю волею я скидаю, а тебе у мене відбірають...

І рушив далі.

Але через кілька хвилин засудженим знову звеліли надіти убраннє. Єпископ мав сказати їм анатему, а тоді вже одібрати у їх все те, що належало їм як ченцям.

Народ з жахом, з цікавістю та завдоволенням дивився на це непотрібне знущання цілої юрби дужих, вільних людей над трьома замученими вязнями.

...Засуджені в самих сорочках з звязаними за спиною руками, бліді, з блискучими надхненими очима поволі йдуть по помості, що веде до високої шибениці на купу дерева та хмизу. Навкруги закуті у чорне залізо люде та поважні, одгодовані, в пишних убраннях слуги церкви. Вони ідуть за Савонаролою, але не боронять охочим знущатись з його. А охочих так багато, що не всі можуть вдовольнити своє бажання.

Штовхаються, лаються, пробиваючись вперед, і з усмішкою та люто зціпленими зубами, бють знеможене тіло, рвуть його, крутять пальцями... А Савонарола мовчки приймає ці останні муки...

Ось його становлять проти шибениці. Кат бере одного ученика і вішає перед його очима... Ті очі страшно росплющуються, Савонарола всім тілом рванувся вперед... Але в туж мить він зупиняється і стоїть мов зкамьянілий, дивлючись перед собою кудись далеко, на щось таке, чого інші не бачать... Кат бере другого ученика і вішає.

Всім до вподоби, що знайшовся спосіб ще завдати Савонаролі страшного страждання...

Певне йому стало легше, коли вже кат приступив до його самого і сіпаючи, потяг до шибениці — хреста. Але що він думав в ту мить коли у останнє глянув у низ на юрбу? Вона стояла цікава та безжалістна і у всіх руках були на поготові запалені смолоскипи. Всім хотілось, як можна швидче, запалити огнище.

Очі дивилися на його так глузливо і так люто, мов би він за все своє недовге життє тільки й робив, що кривдив всіх цих людей.

Його тіло ще здрігувалось, коли смолоскипи підпалили сухе віття. Воно раптом занялося. Але повіяв легенький вітрець і одніс полумя від замордованих.

Радістні розчервонілі обличчя вмить поблідли, очі з жахом зупинилися на хресті де висіло три трупи. Люд подумав, що свята сила не дає огневі спалити їх. Значить

Савонарола був святий? Де хто заплакав, де хто кинувся тікати даремне з одчаєм продираючись крізь щільну юрбу. Всі були готові впасти навколюшки і молитися йому. Маса народу бурхливо заколивалася, наче буйні хвилі моря біля високих скель.

Але вітрець затих, полумя обхопило трупи і люде, заспокоївшись, навіть розгнівались на замордованних, що через їх вони, були так злякалися.

Навколо всі гомоніли, ворушились, сміялись. Біля самого огнища танцювали та вистрибували діти — душі янгольські і влучали камінцями у трупи.

Раптом перегорів шнур, яким було звязано руки Савонароли, і права рука піднялась наче благословляючи люд.

Знов крик, плач та метушіннє. Де хто падає навколюшки і голосно молиться...

Але далі бачать, що ніякого дива не стається. Трупи горять, кров сичить падаючи на червоний вугіль...

Люде заспокоюються і знову веселяться.

Коли огнище геть згоріло і на місці лише жевріла купа жару, вони розійшлися по домах, наче з гулянки.

Прихильники Савонарали, що не сміли наближатись, а стояли отдалеки за юрбою, боючись її, теж вернулися до дому несучи у серці безобмежне, неутішнеє горе.

Над вечір забрали на віз попіл з прахом замордованих і повезли у річку кинути.

...Помалу їхав по вузьких вулицях віз, а за ним йшла юрба розмовляючи та жартуючи: цікаво було ще їй подивитися як кидатимуть в річку той прах.

По дорозі приставали инші, юрба більшала. Вона підійшла до Арно і зупинилася на Старому мості, та вдовш берегів. Тоді саме в кінці річки западало червоне огнисте сонце і вся вона там палала червоним. Ближче до міста вона була зовсім золота від хмар, що стояли над нею, а біля важкого сірого камяного мосту здавалась зовсім зеленою та прозорою. В отдалеки над золотою та червоною водою арками темніли три мости і вони здавались такими легкими, примарливими, прекрасними... Чисте небо ясніло вгорі, старі та темні мовчазні будинки дивилися у річку...

Десь, як проста та велична музика, гули дзвони.. Сонце западає, гасне золото та полумя на воді, темніє вона і наче глибшає. Он тільки далеко лишається невеличка червона цята... І вона гасне... Сутінь падає на річку, тіні від будинків покривають її... Вона чорна і безодно глибока... Люде росходяться по вузьких, темних улицях...

Що ночі у роковини смерті Савонароли хтось покривав квітками те місце, де він загинув. Хтось глухої ночі йшов темними улицями, по яких в ту добу ходили тільки лихі люде, і ніс квітки на спогад любого учителя. Кожну хвилину чия небудь шабля, або спис могли вкоротити життє вірного ученика...

Як сходило сонце люде бачили запашні квітки, що лежали на сірому каміні перед могутніми мурами Сіньорії, перед її струнокою баштою, що і досі царює над стародавнім містом...

. . . . . .

Хвилею дійшли пахощі липового цвіту...

...Я в саду під високою липою... Навколо густий вишневий сад. По-між вишнями видно далечінь широкого степу... Співають дівчата...

Чогось вага налягла на груди...

Вишні і степ мені примарилися. Навколо темні високі будинки з освітленими вікнами. За ними струнка готична дзвініця. У ночі над темними кущами без ліку миготять світлячки, наче искри підіймаються над невидимим огнищем.

Де я? Де живу? Коли я бачила той степ і ті вишні? Чи мені примарилося це: прекрасне місто, червонозолота річка зо сміливими арками мостів, темний, сумний монастирь, рухлива юрба, надхнений замучений чернець?

Я тепер не знаю...

Надія Кибальчич.

* *
*

Рожевії квіти з далекого краю!
Сумливо я, квіти, на вас позираю...
І весна, і сонце... та що мені з того:
В душі моїй сонця нема золотого...
У серці весни молодої нема:
У серці - роспука, у серці — пітьма...
Колись і весна там і сонце були,
Колись там надії щасливі цвіли
І в серці тім любо було, як раю...
Рожевії квіти з далекого краю.

Валеріан Тарноградський.

Наші душі хилились до себе
Як два квіти рожеві в городі,
Як ті верби на тихому броді.
Наші душі хилились до себе.

Наші серця до себе спішили
Як дві хвилі у струмочку бистрім,
Два лебеді на ставі сріблистім,
Наші серця до себе спішили.

Наші думки до себе летіли,
Як пташки ті од гаю до гаю,
Звук тримбіта від плаю до плаю.
Так ті думи до себе летіли.

Твої очі дивились на мене,
Як з блакиті опівночі зорі,
Ясний сокіл у темному борі.
Твої очі дивились на мене.

І так ясно було нам у серці,
Ніби горе нас і не торкнуло,
Нам здавалось, що воно заснуло,
Бо так тихо було нам у серці!

В. Павлусевич.

ПРОКЛЯТА НІЧ.

(З кавказських оповідань).

Правду кажучи, таких ночей було в нас властиво дуже багато. Після гидкого дня не буває гарної ночі, а таких днів у нас було густенько таки. Отже одна з їх занадто вже далася мені в знаки, і не мало днів промине, доки я забуду її. Та чи й забуду.

Ми одміряли вже не одну сотню верст по глухих і диких закутках Кавказу. Ні я, ні мій товаришь Джунь не знали, куди й чого ми йдем. І коли хто запитував нас видносно сього невідомого нам пункту, то Джунь охоче і цілком серьйозно відповідав:

— А чорт його знає куди!

А потім розсипався дрібним і твердим, як горох, дитячим сміхом.

На запитаннє: „чого?“ — була та ж сама відповідь. А коли звертались до мене, то в одповіт на перше запитаннє я виразно проводив рукою по небосхилі і додавав:

— Туди.

А частіше всього одсилав цікавих запитувачів до Джуня.

І ми справді не знали, куди й чого йдемо. Одно було певно: ми ніколи не вертались назад; а хоч може й вертались, то не пройденим шляхом. Се було наше правило. По правді, то се — злодійське правило і для злодія має цілком зрозумілу рацію. Що до нас, то злодійством ми, положим, не промишляли, а почали таку подорож по дуже простій причині: ми дуже засиділись на однім місці. Через те я раз і кажу Джунєві:

— Знаєш що? Давай підем!

— Куди?

— Гулять по світу... Щоб іти і самим не знати, куди.

— Ідея, сто чортів тобі на голову! Їй Богу, ти не такий уже дурень, як я думав!

— Тільки ніколи не повертать на пройдений шлях. Що ступінь — то й нове.

— Та й ще є одна причина до сього...

— Яка?

— Таким людям, як ми з тобою, двічі не слід попадатись на однім шляху...

Отак ми й пішли. Не тільки на ночівлі, а навіть виступаючи уже в дорогу, ми не знали, куди сьогодні підем. Мандрували просто тією дорогою, яка зовнішнє здавалась нам більше принадною. Через те ми не завжди трималися не тільки якогось одного шляху, а навіть взагалі шляхів. Пройдем дві-три версти — і Джунь каже:

— Підем просто на оту гору. (Гора та ледві бованіє десь).

— На яку?

— А он дивись... ото прямо... Он просто під отією хмаркою, що...

— Бачу. Чом туди?

— Дурний! А куди ж?

— Куди?.. Гм... А он тією долиною... на ліс... он ген-ген бованіє... а тоді...

— Чудак! Що в тій долині? Ліс якийсь!.. А тут ми підемо та й підемо просто на ту гору...

Я згожувався, що нам і справді краще йти та йти на ту гору. І ми помалу простували собі.

А иноді я казав:

— Знаєш?

— Що?

— Підем отим кряжем.

— А що там?

— Як що? Кручі, скелі... Будем валить камінне в безодню... Дратись на кручі...

— А справді! — після довгої мовчанки і роздивляння одповідав Джунь.

І ми повертали на кряж.

У нас було досить розваги, щоб не скучати: росповідали по черзі всякі пригоди, що траплялися кожному з нас, пригадували або видумували чудні анекдоти, вишукували які небудь фігури з гір або обговорювали цікаві для нас життєві питання. Часто глузували один з одного, головним чином — з наших пікантних фигур. Бо наші костюми з

кожним днем міняли не тільки колір, а навіть і фасон. Сьогодні, напр., у мене сірий костюм, а завтра вже — зелений, бо по густій і зеленій траві ми навипередки качались у глибокий яр. Сьогодні мій костюм має звичайний європейський фасон, а завтра вже він став схожим на індійський: лазючи по тернах, я пороспанахував холоші аж до пояса і вони розвіваються як „мокасіни".

І так собі йдем.

Иноді, як трапиться підходяща полянка, завзято боримося. А то затім безконешний спор про те, чого не було, немає і ніколи не буде. А зрештою плюнем і затягнем на все горло веселу пісню. Тільки відляски летять по суворих горах. Коли ж пісня часом наганяє сум, то Джунь зразу ж одбігає од мене сажнів тридцять, хапає камінне і, гукнувши „бережись", починає шпурляти їх на мене один за другим. Я одповідаю йому, і через десять — двадцять хвилин ми стаємо такими, як і завжди.

Триплялося, що ми натикаємося на диких кіз. Годин по дві ми підкрадаємось яко мога близше, а потім довго сидимо і любуємося на їх красу і забавки.

— Ах, що то за краса! — бентежиться Джунь, — і яка то дурна свиня людина!..

І він любовно дивиться на близькі й далекі кряжі гір, густо вкриті лісами, і сміється дзвінким, бризкаючим і сіяючим сміхом, як дитина.

Але тепер було не те.

Джунь тяжко заслаб на жовту пропасницю, і всякі жарти і безтурботне життє скінчилося. Джунь став зовсім незнайомою людиною: жовтий, худий, мовчазний. Його часто кидало то в жар, то холод, і він трясся, не попадаючи зуб на зуб, хоч на сонці температура доходила до 30°. Днів за чотирі — пять він став схожий на довгу, почавлену свічку жовтого воску.

Кілька разів на день лягав він просто серед шляху і цілими годинами корчився гадюкою. Вночі було ще гірше: холодні гірські ночи допікали навіть мені, а його — то про-

сто підкидали як мяч. Він чисто обезсилів і йшов тільки за моєю поміччю. А часто доводилося брати його на свої плечі і волокти по кілька верст.

Безцільна мандрівка наша теж скінчилася: ми невпинно простували тепер до Тіфлісу. Се був наш колишній знайомий, і ми сподівалися там і полічитися, і поповнити свої занадто вже вбогі ресурси.

Нарешті під вечір одного дня прибули до Тіфлісу. Джунь зовсім замучився дорогою. До лікарні йти було вже пізно, до лікарів — бракувало грошей. Та й вигнали б нас од лікаря запевне, — се ми знали з гіркого досвіду.

— Ходім шукать ночівлі... Десь чистеньку кофейню... — порадив я.

Але ми були такі картинні обірванці, що нас без всяких розговорів випроваживали геть. Як ми не прифранчувались, але ставало очевидним, що „чисті“ нас не пустять.

Майже на останні копійки я купив хини, і ми, до краю змучені, поплентались на край городу. Придержуючись за огорожі, не йшли, а повзли навманя по темних переулках. Колиб тепла одежа — полягали б на улиці. В роті так було сухо, що замість звуків неслося шипіннє.

Вже добре смеркло, як ми опинились на Авлабарі [1]).

Гори, яри, ями.

Багно, сморід, тьма.

Скільки хат — стільки й уличок.

Отсе Авлабар.

Ми зайшли в першу ж „ночлєжку“, яка трапилась нам по дорозі.

Неможливо брудні і низькі стіни, три таких же брудних, старих і тріскучих дивани, такий же стіл. Підлоги не було; долівка чорна, брудна і мокра остільки вкрита вибоями, що ми з першого ступня трохи не попадали. Під низькою, напів обваленою стелею блимала червоненька цятка якогось каганця і ледві-ледві освітлювала сю стару яму.

---

[1]) Авлабар — передмістє Тіфлісу.

Крім нас не було ні душі, але дихати абсолютно не було чим. Мені вперше довелося шукати притулку в такім хліві. Але може вона здавалась такою після довгих ночівель під високим і широким небом.

Я зарядив Джуня двома порошками хини, і ми, як дрючки, попадали на дивани. Падаючи, я навіть очі закрив, щоб не бачити свого ліжка. Але через хвилину мені здалось, що я лежу в комашищі: мене з усіх боків так припікало, ніби хто разом до всього тіла прикладав роспечені дротяні щітки.

То справляли пир міріади зголоднілих бліх та блощиць. Вони купами сунули з стін, з дивана, роями ховалися в моїй дірявій одежі, лізли на лице, в уха, в ніс... Я підскочив з переляку як підстрелений і почав витрушуватись. Джунь робив те ж саме. Розлютовані комахи дощем сипались на долівку, але знову цілими полками збігалися до наших ніг і лізли на нас.

Ми полягали на столі, ще раз передивилися свою одежу і хотіли зразу ж поснути, доки нові полки кровопійців не добрались до нашого тіла. Потім хай тнуть! Але...

За падшим строем свѣжій строй
Ряды смыкает.

Падаючи од утоми, ми пробились так трохи чи не до півночи, але заснути не довелось. А тут ще й пропасниця расходилася і знову почала трясти мого Джуня. І вже не можна було розібрати од чого він корчився і стогнав: од нападу комах чи од пропасниці...

Ясно було, що спати не будем.

— Підем на двір може?

— Хоч у прірву! — ляскаючи зубами одповів Джунь.

Ще раз пильно обдивились і повитрусювали одежу і вийшли.

Небо ясне, зоряне, але шарудить і розберається холодний вітер.

А з теплої одежі у нас немає нічого, крім спільного пальта, числом дірок і товщиною схожого швидче на волок, ніж на одежу.

Я скинув спідні штани й сорочку і поміг Джунєві підтягти їх. Зверху нап'яв йому пальто. Він клацав зубами, трусився і раз-у-раз жолобився, ніби яка вага велика давила йому на плечі.

— Ну? — спитав я його на улиці.

Але одповіту не було. Я й сам знав, що одповіту не буде, але спитав так собі, по давній звичці рішати все спільно. І тут же одповів:

— Підем он туди... Там, здається, є чистенька „ночлєжка"...

Ми обидва добре знали, що ніякої там ночлєжки немає, А хоч би й була, то все одно нас не впустять: дуже пізно, ніде ні огника. Але пішли. Ми звикли ходить, а йти — далеко краще, ніж стояти на глухій улиці.

Вітер вискакував на зустріч з кожного переулка і плював нам в лице якимсь неможливо густим сморідом брудних людських осель і вганяв його нам в ніс, в рот і під легеньку діряву одежу. Він уже гнав через наші голови поодиноки шматки хмар, що потроху купчились і застилали зоряне небо.

Клалось на дощ.

Джунь клацав і трясся; і в мороці холодної вітряної ночі, серед пустих, темних і смердючих переулків се здавалося чимсь кошмарним, дикобожевільним.

Джуня гнуло так, що він не видержував і часом падав на землю, куди трапиться, скручувався бубликом і сік зубами якесь грудне гиканнє, схоже на тихий, заглушений рев. По кілька хвилин я побивався з ним, щоб підвести на ноги. Він не казав нічого, не пручався, але розправити його не було змоги: на мить розправлений, він знову корчився вчетверо, розкидаючи навкруги густо зрубані зубами звуки, часом схожі на регіт якогось безформеного чудовища, що в пяних сатанинських веселощах качалось по землі під свист задушливого повітря, в темряві ночі.

А на хмарах одсвічували червоні огні недалекого городу і доповняли ілюзію чогось надмірно кошмарного, сатанинського.

Так ми йшли.

В душі займалася стіхійна злоба, і незрозумілий страх тоненьким паском стискував груди. Цілі рої чудних, невідомих звуків неслися кругом нас, але дивно було, що вони зовсім не порушали пустинности, яка оточувала нас.

Небо густо зятяглося хмарами, а вітер, здавалося, розростався ще більше.

Потроху зривався дощ.

Падаючи й спотикаючись, ми плазували по якомусь яру. Кругом нас не було вже ні вулиць, ні хат...

Ми сіли.

Дощові краплі впадали иноді цілим роєм, а потім майже одразу зникали. Час од часу займалася і ракетою проносилася блискавка, а вслід за нею з глибоким, ненаситним і довгим вурчанням тарахкав грім. Наставала коротка пауза, а сполохана тьма ще тісніше приплюскала до земли. І здавалось, що якась необмірно колосальна істота розпістерлася над землею, в океані шумуючої тьми жадно вислухує собі жертву, а потім раптом кидає туди велитенську жменю полумя, освітлює ту жертву і, натішившись її божевільним жахом, разом бурхає на неї цілі гори величезного каміння.

Клацанне Джуня стихало.

— Буде дощ, — кажу.

Але одповіту не було.

— Треба ховатись... Мабуть горобина ніч...

Але Джунь тихо лежав поруч мене. У нього починалась горячка.

Де сховатись? Як?.. Лишити Джуня і йти на розшукування? Але чи найду я його потім?

А дощ уже йде близько і загрожує цілим потопом.

Вітер аж вив і качався з радощів.

Блиски йдучої грози посипались густіше, і при їх короткім і непевнім світлі я забачив поблизу щось подібне до будівлі. Галюцінації? Ні. Кілька разів — усе одно й те ж і на тім самім місці.

Я звалив на плечі непритомного і вялого, як ганчірка, Джуня і потяг туди. Я йшов обережно, але все таки кілька разів спотикався і падав. Глибоко розпоров собі руку і на-

бив коліна. Вітер підхопив мого бриля і з шипучим сміхом зник десь в заряженій дощем темряві. Я помацав голову непритомного товариша: вона була гаряча і важка, але й на ній не було бриля.

Холод проймав мене наскрізь. Головне — хололи ноги, обуті набосоніж в благенькі протоптані черевики.

Будівля, до якої ми прибилися, була пустка і до того ще — без крівлі.

Я скинув з плечей свій живий груз і пішов її обслідувати.

Скільки там було кімнат — розібрати трудно. Може три, а може й пять. Може більше, а може й менше. Бо стеля місцями провалилась і обламки її стояли подекуди на долівці, як остатки стін.

Я вибрав кімнату поменше, що була ціліша за инші. Але присвічуючи сірниками я помітив, що стеля в ній дуже прогнулась і загрожуюче хитається од вітру. Під такого стелею легко сховатися й на віки.

А дощ поливав уже не абиякий.

В одній кімнаті стелі не було зовсім, але великий шмат її, падаючи, сперся долі на стіну і утворив щось подібне до маленького куріня. Перед тим курінем лежав цілий ворох обламків і загорожував вхід. Але пролізти можна було.

Я помацки розгріб трохи той вхід і посвітив. Із щілин вискочило на світло кілька фаланг[1]) і їх очі поблискували як дрібненькі краплинки роси. Лізти в таку компанію дуже небезпечно; крім того там могли бути й гадюки. Але дощ поливав усе рясніше й рясніше; я змокрів і починав дріжати.

Треба лізти.

Повикидавши звідтіля великі обламки глини і каміню, я вернувся до Джуня.

Він уже трохи прочумався, приплюск до стінки і, напів мокрий, здрігався од холоду.

Ми нашвидку покурили і влізли в нору.

---

[1]) Фаланга невеличкий ядовитий павучок, схожий трохи на тарана.

Гроза йшла вже над нами, і дощ поливав, як з розбитої бочки.

Ми скорчилися, стиснулись, але тепла було мало. А в боки, мов гострі кілки, давили грудки, що товстим шаром лежали під нами. Се було дуже зле. Отже коли під нас по стіні почала стікати вода, ми побачили, що ті грудки ставали в пригоді: сподом вони вберали в себе воду, а ми лежали на сухому, як на греблі.

Ми прикрились, як тільки могли, щоб захистити себе і од фаланг, і од холоду. Але все таки холод жорстоко товк нас об гостре грудде ліжка.

Од дощу і вітру стояв ревучий густий і сумний шум. Коли бив грім, то він ніби розсікав коло нашої хати той товстий шар шуму надвоє, і якусь мить по тім здавалось тихо. Але ті стіни безмежного шуму, ніби дві стіни розділеного моря, знову падали одна на другу і знову заливали наші вуха виттєм, тріском і шелестом.

Зверху на нас рясно капало; одвалювались шматки мокрої глини і глухо шльопали то на ноги, то на боки, то на лице. В щілі задувало холодним і вохким вітром, і тіло починало потроху деревініти.

Джунь часом здрігався, але лежав тихо. Я, здалось, почав забуватись, бо шум одсувався кудись далі, і мені ставало ніби тепліше.

Чи довго се тяглося і чи справді спав я — не знаю. Не знаю також, чого я раптом підкинувся. Тіло нило, мов побите ціпами, а рук і ніг я зовсім не чув од холоду. Джунь дрібно сік зубами то повишуючи, то понижуючи тон: починалась пропасниця. Дощ утихомирився вже, хоч вітер і тьма були однакові.

Але я дослухався до иншого.

Десь під нашою пусткою, а може і в самій пустці, розмазані вітром, як товсті мазки чорної фарби, тяглися людські голоси. А в слідуючу ж мить мене досягли глухі звуки ходи кількох ніг...

Пів хвилини — і хода, і голоси залунали вже близько од нас, уже безумовно в стінах нашої пустки. І раптом щось важке і мягке тяжко впало на діл. А вслід сьому на повний голос пролунала довга і цінічна російська лайка з кавказьким акцентом. І здержаний регіт грубих і не то зморених, не то пяних голосів.

Тікать!.. Але куди? Вихід у нас був лише один — просто на непроханих гостей...

Я зовсім перестав почувати себе і закаменів. Тільки рука, цілком без моєї волі, тихо впала долонею на клацаючий рот Джуня і одразу перервала звуки.

Мені здалося, що я розділився на кілька частин. Бо я, головний я, з надзвичайним напружіннєм слухав розмову нічних гостей, а інші, якісь другорядні я, в той же час уважно замічали все, що творилося навкруги: каплі води, що рітмічно скапували в нашу нору, фалангу, що швидкошвидко пробігла по моїй голові і спинилася на лобі, близький звук падаючих шматків розмяклої глини...

Я кепсько знав ковказькі мови, до того ж і вітер ще богато заважав своїм шумом. Але все таки я встиг розібрати, що наші гості, яких було не менше чотирьох, — лихі гості. І до всього були ще трохи під чаркою. Брязкіт і бульканнє пляшки чулось і зараз, і по тому, як пили, почував, що то не вода...

Розмова велася уривками, як у людей, що скінчили якесь важне діло, потомились і тепер заслужено спочивають. На жаль, чи на щастє — трудно сказати — я розумів лише поодинокі слова їхніх коротких фраз, пересипаних штучно виплетеною лайкою.

— ... може... живий?

— Ні, куди там!... шість раз...

— ... холодний... наскрізь... ге—ге...

— ... все таки... подивись.

Щось зашелестіло, ніби встало, і розмова стихла. Потім щось хрупнуло, наче в подушку шарпнуло ножем, і зараз же почувся регіт:

— Поглянув... не встане...

Вони гомоніли за пять ступнів од нас.

Джунь почав корчитись і шелестіть грудочками; зуби його разів зо два дали здушений глухий стук. Я безшумно наліг на Джуня і стиснув його ноги своїми; міцно здушив йому рота лівою рукою, а пальці правої щільно лягли на горло.

На мить наші голови ніби злились в одну і отся спільна голова твердо знала, що коли пропасниця вирве з грудей Джуня якийсь звук, то в ту ж мить хрусне горло. І той звук буде вже може останній.

Се було надзвичайно просто і на диво зрозуміло.

— Тут добре... найдуть... ніколи...

— ... взяти... туди...

— ... накрити можна...

— Світи!

Блиснув сірник. Через повалену стіну, що одділяла нашу хату од тієї, раптом винирнула з темряви ґрупа чорних сілуетів, ступнів за пять од нас. Я інстінктивно заціпив очі і закляк.

Хтось ішов просто до нас...

Підо мною в страшенно напруженій звірячій боротьбі бились людина і пропасниця. В голові закрутився вихор безобразно фантастичних думок, раптом піднявся і зник, як зграя невідомих птахів у сутінку вечора. І тільки одна з їх, маленка і чорна, як уривок траурної стьожки, лишилась у голові і була така проста і зрозуміла:

Божевілле!..

Сірник черкнув і блиснув над самою головою. Я хотів ще сильніше стулити очі, але вони разкрилися сами. А на воросі обламків, що лежали перед нашим входом, стояла невиразна фіґура і чиркали сірники один за другим. Вітер зразу ж тушив їх, і фиґура з особливим смаком лаялась кріз зуби мішаною лайкою.

Нарешті сірник занявся і заблимкав пяним, падаючим світом. Мені ясно було видно нижню половину фіґури: брудні поли бурки і рижі чувяки.

Я вже хоч і дивився, але не бачив, а тільки чув, як на ворох сміття вилізло ще дві фіґури...

Була мить, коли з грудей рвався божевільний не людський крик. Але я був лише шматком криги. Я тільки почував, що в середині в мені давно і невпинно лунає той божевільний крик, шматує мою душу і наповняє всю істоту таким громом, що в мене тріщить у вухах, і барабанні перепонки, здавалося, ось - ось лопнуть...

Інстінктивно я так здушив Джуня, що він тріпнувсь, і я трохи прочумався. Передо мною блискали тепер тисячі сірників, гули сотні голосів і шарпало стільки ніг, ніби через пустку мчала ціла товпа людей.

Я поривався вискочити і мчать як божевільний, але не міг.

А на тлі всього того я чув, як три постаті одійшли до гурту. І разом загуло кілька голосів і особливо один — різкий і скрипучий, як поржавілий ніж:

— Там добре... як... ха — ха!

— ...Тільки трохи пригорнуть...

— Ну, гайда!

І я почув, як цілий гурт людей зашелестів ногами і разом спинився на воросі проти наших дверей...

Сірник блиснув знову.

— Сюди, сюди!.. гайда! — пробурчав різкий голос і знову заплів цілий тин лайки.

І не встиг я що - небудь зміркувати, як в нашу нору посунулась якась фіґура і, ніби дрюк, разом поїхала аж у куток. Я ясно чув, як об мої ноги ударилась голова...

По тому, як сунулась побіля мене та фіґура, я зрозумів, що то був дубленний труп... І зразу ж на наші голови посипались грудки і всякий мотлох, що лежав ворохом перед нашим схо'вищем: кілька ніг розтаскували той ворох просто в нашу нору...

Часом блискав сірник і вказував, куди саме треба горнути грудде.

Я не чув себе і не розумів нічого. Лежали мерцями. Бо й були мерці.

— Стій! — твердо хтось вигукнув.

Шум стих і грудде перестало сунутись.

— ... І кінець! — сказав той же голос.

Я не розумів, що він ще сказав, але в одповіт понісся задоволений регіт і викрики.

І зараз же на шмат стелі, що був нашою крівлею, вилізло одно, а потім і друге і почали гуцать. Благенька стеля затріщала, подалась і обсипала нас цілим градом грудок і пороху. Чулось, як вона сунулась на нас...

Було ясно: ховаючи трупа, ховали і нас разом з ним.

Ось враз щось тріснуло і вдарило мене по голові...

Далі я нічого ні чув, ні бачив...

Прийшов я до памяти мабуть од холоду. Довго не міг ні ворухнутися, ні зрозуміти своє становище. Лежав боком і мені важко було дихати: щось тверде гнітило мене зверху. В роті було повно глини. Поруч, важко дихаючи, стогнав Джунь. З другого боку... Але я в мить все пригадав.

Раптом визволив руку і знову стиснув Джунєві рот.

Він возив рукою по моїм лиці, роблячи якісь знаки, і муркотав через ніс. Але я ще сильніше притиснув рота, і він стих.

Довго лежати так не можа було: мене душила стеля, я ледві дихав. Але боявся й поворухнутись.

Джунь раптом крутнув головою, випростав рота і шепнув:

— Пішли!.. вони пішли!..

— Правда? — замераючи і задихуючись шепнув я.

— Слово! Я чув!.. Ій богу!

Я рвонувся, але перевернувся тільки на груди. А потім злякався і вмишк. Та й придавлено мене було тісно.

А як бува вони тут? А як почують, що покійник ворушиться?!.

Я занімів з розкритими од жаху очима і чув, як на голові вставало волоссє...

В щіль, що лишилася проти наших голів, падав сірий світ. Очевидно розвиднялося. Вітер затихав зовсім, і не чуть було ні найменшого шуму в нашій пустці.

Я душився, мовчав і слухав...

Нарешті, холодіючи і замераючи при найменшім звукові, почав видряпуватися з своєї нори.

Обережно одгрібаючи набік грудки, я до крові подрав собі руки і поламав ногті. Але вперед посувався мало: як тільки я одгрібав спідні — верхні осипалися вниз під мене і заплішували мене в дірці...

. . . . . .

Нарешті я виліз. Глянувши туди, де були вночі наші гості, я не побачив нікого. На велику силу я випростав напів замученого Джуня і в тумані сірого ранку ми кинулись навтіки.

Падали, вставали, знову падали і лізли рачки...

А коли зійшло сонце і стало очевидно, що небезпека минулася, ми попадали на мокру траву і довго — довго реготали...

Ми були мокрі, окрівавлені і так вимазані в багно, що блищали тільки очі. Цілі шмаття калюки висілі на нашій одежі, на руках, на головах.

Але ми реготали не з того...

Юр. Будяк.

* * *

Сумно дощ похмурий за вікном шумить,
І журба таємна душу знов гнітить,
Наче чорний ворон крилами тріпоче,
Хочу я ридати — та не маю сліз,
Хочу в даль полинуть — терном шлях заріс,
Хочу лиш любити... Та чому лиш... хочу?

Сумно дощ похмурий в білі стіни б'є,
В тьмі німої ночі образ чийсь встає,
Десь звучать ридання, десь звучать прокльони...
Пісня завмирає, пісня погаса,
І бренить десь смерти сталева коса
І дзвенять далеко похоронні дзвони...

Максим Рильський.

TESTIMONIUM PAUPERTATIS.

Гарний, музично-дзвінкий сміх вважається за показчик життя. Цілком справедливо. Хіба хворий може добре сміятись? Чи не буде його сміх похожий на кашель, а обличчя в сміху—на гримасу?

Тому-ж дійсний сміх, навіть не приперчений сарказмами, не тільки приємний, а й користний; впливає на слухача не тільки артистичним своїм змістом, а й змістом предметним.

Добродушно засмійтесь з чого-небудь, що вважалося за поважне, і воно зразу зафарбиться в инший колір, здрібніє, приблизиться до вас, і може стати в певній мірі рідним, а з другого боку—згубить вираз холодної величности і серйозности, знікчемніє і зробиться достойне байдужности.

Так бува валяться авторітети, знищуються забобони, вбивається страх, утихомирюються сварки, далекі люде стають близькими.

Сміх стає приємним, коли блищать білі зуби.

І той же ніби сміх, ніби та сама комбінація смішних слів стає нудним, огидним, коли видко гнилі зуби, коли сміх вихоплюється з чорного рота. І значінне цього сміху—протилежне меті сміху: огидним стає сміх, а не предмет, який осміюється. І сміх здається не сміхом, а „сотрясеніемъ воздуха", бризканнєм слини, зайвою балаканиною. І програє тут не предмет (що може буть по суті вартим осміювання), а сам сміх, цеб то форма його. Предмет лишається не зачеплений сміхом; осміяним лишається вже сам сміх, і через це дискредітується сама ідея сміху. І коли-б хто сказав, що треба осміяти той а той предмет, то робиться ніяково не за об'єкт осміяння, а за суб'єкта сміху; жалко і смішно робиться за той сміх, що буде лунати. Сміх стає смішним і жалким, цеб то позбавлюється своєї основної прикмети.

Сам сміх попадає в смішне становище — коли він не щирий.

Таким сміхом сміємось ми, українці.

Давно ходе поголоска, що українці — юмористи. І це в певній мірі справедливо, коли говориться про українське простонароддя. Перегляд українського етноґрафичного матеріялу і безпосередні стосунки з селом можуть не раз звернути увагу на цікаві дотепи, анекдоти, з яких бризкає таким заливчастим або їдким сміхом, що безсумніву приймається за чистий сміх. Але цей сміх живе в глибинах народнього життя і на поверх „культури" попадає не він, а його імітація. В цьому — еволюція українського юмору. Фабрикантами фальшивого українського юмору була інтелігенція, та безталанна частина українського і не українського народу, що так або инакше інтересувалась українським мужиком, брала з його життя потрібні для себе т е м и, і цим заповняла де-які дірки свого істнування. Злизувала вершки своєрідної мужицької культури; не входючи (та й не можучи ввійти) в глибини народнього життя, зхоплювала що попадеться і так переломлювала це в с в о ї й, чужій народові, психиці, що з коріння народних рослин виростали дивовижні покручі, карікатури на первісні істоти. З продуктів народньої творчости родились в панському парнику якісь нові... просто у б л ю д к и.

Инакше і бути не могло. Інтелігенція, що живе цілком инакшим життєм, не має в собі центрів психичного споріднення з мужиком, відкілля тільки й можуть виходити споріднені здібности і прикмети. І коли, скажім, говорить про одну і ту річ інтелігент і мужик то ніколи не буде в їхній мові спільної форми реченнів, спільної будови, спільного методу в мишленії. До того-ж ще додати, що „наша" інтелігенція справді зовсім „не наша": вона виростає на иншому культурному полі, призвичаюється до иншої атмосфери, климату, ґрунту, а з Україною має звязки тільки формальні, зовнішні, стосунки механичні. Відчужується від українського підсоння так, що коли-б з такого інтелігента прийшлось зробити українця, то треба було-б знов д о в г о і п л а н о м і р н о культивувати в його істоті елементи українськости та й ледві чи досягли б ми своєї мети. Після віспи видужати можна, але ряботиння не позбудешся.

Інтелігент український — чужий Україні. І коли він надіне сині шаровари — то ніскільки це не змінить його культурно-

го типу. І коли він забалакає ніби українськими словами (словами — ублюдками!), то це все-таки не буде українською мовою!

Це можна добре побачити на нашій „українській" літературі: виключаючи кілька імен (Гулака-Артемовського, Квітку, Гребінку, Шевченка, Куліша, Марка Вовчка, Ганну Барвінок, Глібова, почасти Нечуя-Левицького, Мирного) ми не можемо назвати її українською в народньому значінні. Це буде література, і иноди навіть добра, але не народня (національна). Це буде література окремого культурного типу, якого припасувати до національности нашої не можна без певних натяжок. Припасовування це є і буде — з політичних причин, а не по духу. Це література того чудного елементу, що виріс в чужій теплиці; а тепер хоче принатуритись до українського ґрунту. Через що він хоче принатуритись (в боротьбі за істнуваннє може) — тому є свої причини, які не розбиратиму зараз, лишень констатую факт. Елемент цей — напів-дикий, пів-освічений, пів-честний, пів-сміливий, пів-преступний, пів-розумний, пів-український, пів-европейський, пів-татарський, вірующий і в Бога і в чорта, в святих і відьом, в Европу і в Азію, в університет і в хутір Вирвихвістку, в загальне виборче право і в шибеницю, в ідеал і в кишеню, в мрію і в галушки — це такий безвиразний конґломерат тупости і мрійливости, злочинности й ліризму, якому певних означень і дати не можна, — безвиразна слизь на Україні, що якось рухається, якось живе на поверхні соціяльно-мужицького организму, тече в ріжні боки, без линій, без форми.

І от, в його житті, звичайній вегетації розберіть нитки творчости, основи будування, найдіть линію развитку! Це задача трудна. Одно помітно: в йому нема українськости, як її розуміється в народньому, мужицькому царстві.

Натурально, що народня творчість, препарована цим елементом, виглядає перед нами зкарикатуреною, переломленою як предмети в воді. Таким є і український юмор, що виходить з нутра цього псевдо-українського елементу.

Основа цієї юмористики — карикатура. Конкретно: ви сміялись, коли бачили в укр. театрі „Кум мирошник, або сатана в бочці"? Очевидно, тоді, коли з бочки виплигнув чоло-

вік, ввесь в муці. Або в „Панні штукарці“ тоді, коли наймичка реве, як корова (ніби плаче), або як Стецько в „Сватанні на Гончарівці“ надіває на голову гарбуза? Або як він лускає оріхи, підбиваючи долонею під щелепи? Правда, що це — юмор? Або, чи не смішно, як хто перекручує слова на сцені? Перекручує так, як ніколи й ніхто не перекручує: перегляньте п'єси навіть такого писателя, як Кропивницький і ви скрізь зустрінете таке безглузде варняканнє і перекручуванне, що гидко робиться.

А Кропивницький — один з „батьків“, „творців“. Епігони Кропивницького сидять скрізь по Україні і „корчать хвазаномію“, як каже „батько“. Такі українські „юмористи“ в літературі понаписували „Вуси“, „Мертві тіла“, „Бички“ і т. п. крам, та й видають це як „юмор“. Його основа — карикатурність і неприродність, конячі анекдоти і дотепи. Широко-роззявлений рот, вимазана сажою — чи чим хочете — фізіономія, незвичайної ширини штани, шапка як бовдур, наклеєні кінські хвости замість усів, надіваннє гарбуза на голову чи старих калош, гупаннє ногами, неймовірно грубі, глупі, і неприродні слова — оце основа українського „юмору“, який виставляється на показ на всіх перехрестях життя.

Така й слава пішла про нас... Гендлюваннє таким юмором залізло і в літературу. Нема нічого більш огидного, як читати українські „фельєтони“, дотепи і т. п. юмористику. І смієшся не тому, що весело, а через те, що так глупо написано, через повний брак сміху, що от найшовся-ж чоловічок, що так бездарно корчиться.

І не дивно, коли „Рада“ об'явила конкурс на юмористичні оповідання. Воно, розуміється, дивно, що грошевою премією можно підняти веселість укр. писателів, бо грошима разбуждувати талант ніколи не вдавалося, але...

Коли вже українці могли-б повеселитись хоч за гроші, хай ідуть гроші. Газета мусить платити гроші! Бо читачі те ж платять за веселість.

В усякім разі, сучасний буржуазний лад всі цінности оцінює грошима, то не дивно, що й мистецтво підлягло цьому „законови“. Колись було так, що платилось за твір, коли він був уже сотворений, і в залежности від його вартости і інте-

ресу якийсь меценат давав певну суму грошей і „соболей". А тепер, ще твір і не наклюнувся, крамарь установлює: який мусить бути твір, стільки-то аршинів довшини, таких-то градусів „давленія" (натхнення!) і в залежности від того градусу — кількість карбованців! Словом, це основа конкурсу на творчість. Смійся на 1 коп. рядок, смійся на гривеник, на карбованец! Насмійся на 25, на 50, на 75 рублішек... І „творці" починають напружуватись, щоб видавити на більшу цифру.

Яка причина, такий і м е т о д творчости: платять за надіванне гарбузів на голову — надіваймо! І ось, один надіває одного, а другий примудрить, щоб десять гарбузів надіти на голову. І виходить, що веселість збільшилась на 10 градусів.

Консурс — на юмористику, конкурс на памятник, конкурс на завіси, — за це доводиться платити, але конкурса на глупость і бездарність ніхто не призначить, бо він міститься в основі кожного конкурсу, і люде конкурують в цім напрямку безплатно і безпереривно!

Коли настане час, щоб і за це довелось платити? Єх, мабуть ніколи, бо творчість тут вже стихійна, природня...

Але вернімось до нашого конкурсу. Оповіщено, що хто краще засміється — достане 75 рубльов.

Я з жахом ждав тієї хвилини, коли виявиться результат конкурсу і мені, з обовязку патріота, доведеться читати п р е м і й о в а н и й у к р а ї н с ь к и й ю м о р. Я уявляв собі „веселих малоросов", їхні жарти, „штучки"; бачив ніби живих Стецьків з гарбузами на голові, з ковбасами і горілкою під руками— чимчикуючих в веселій процесії і наповняючих повітря таким юмором, що хоч сокиру вішай. І шукав такого кутка, де-б заховатись на віки. Але... дочекався иншої хвилини... Юмор премійовано! Прочитав одно, прочитав друге і третє. І як я не луснув од сміху—дивуюсь собі, та ще й ось поділяюся враженнями.

Першим премійованим оповіданням було надруковано „Справжні люде". Боже України! премійовано твір... собаки Тумра. А де-ж були українці? Невже вони проспали навіть конкурс? Моє патріотичне чуття ображено. Як? собака получила премію? Але заспокоївся: премія попала не в лапу Тумра, а С. Черкасенкові, як оповіщено від редакції „Ради". Мене це трохи зжолобило, що „колега" получив гроші за чужий твір

але, думаю собі, в боротьбі за економичний добробут української нації можна в де-яких вйпадках (коли ми настроєні соціялистично) не признавати права приватної власности. Зрештою, у нас були і є випадки, що за твір одного луплять грошики инші. Але... одержав премію за веселість Тумр, собака Тумр! не можу помиритись. Ми, признані юмористи, — прогавили 62 р. 50 к. Ми, весела нація, не премійовані. Скрізь ми попускаємо своє, скрізь нашим добром користуються чужинці, а ми „спимо", „не дбаємо"... Тут я з вдячністю пригадав ламентації Пісочинця, Гр. Сьогобочнього і инш. ревнителів украинства, що вічно нагадують нам „дбати", „не спати", „гуртуватись", захоплювати рідні позиції і т. п. От же не слухають їх і прогавлюють одно добро за другим. Але де були весельчаки з „Ради", що прогавили конкурс в своїй же редакції? Де Провінціал, П. Михайлович, Шершень, Amicus, Могар—їх же там так багато і всі такі веселі й моторні? Ех, такі талановиті хлопці, а зівака дали!

Але я заспокоївся: хоч прозівали премію за талант, але гроші пішли все-таки в українську кишеню. Ну, погляньмо на твір собаки-юмориста[1]). Критик мусить критикувати хоч і собачі твори—це його обов'язок. В даннім разі навіть приємно поговорити про нового ґенія українського, собаку Тумра, що одержав в 1911 р. премію на конкурсі, оповіщенному „Радою". Виступ щасливий. Молодий письменник і такий вже талановатий! Перше оповіданнє—і премія. Це не всякому доводиться. Як годиться молодому белетристові — він почав описувати „справжних людей". Я думав, що він говоритеме, які є справжні люде, цеб-то якими повинні стати ми, українці, — прецінь-же кожний наш письменник дає зразки, моделі справжніх людей і закликає нас буть такими. Розуміється, це у нас в літературі—обридливий шаблон і за його, я певен, навіть дурень не дасть премії, але коли вже премійвано проект нових справжніх

---

[1]) P. S. Мені трохи непріємно, що в українські письменники попав собака Тумр. Але... хто у нас не попадає в письменники? Що в тім образливого, що Тумр иншої, так сказать, нації — у нас є і такі. Аби талант, а національність тут ни при чім... Та все-таки це виявляє й силу української ідеї, навіть Тумр пише по-укрїнському.

людей, то мабуть не дарма. Тумр пише про справжніх людей в дуже прихильному тоні і досить докладно, але... така вже собача звичка: крутить хвостом, залицяється, а потім хіп!.. за литку. Так і Тумр.

„Справжніх людей" він знайшов на шахтах, там, де бере теми і його колега-писатель С. Черкасенко. Конкретно: ці люде—інженер Антось, його жінка, дві прислуги і ще де-хто.

По характеристиці автора Тумра люде ці такі:

Вони нічого не роблять, опріч того хіба, що їдять, танцюють, музичуть, вітають гостей і т. п. Тумр докладно описує їх мешканнє, життя і т. п. Напр. мешканя. Гарна камяниця в 11 кімнат, кожна кімната має окреме призначення („в одній кімнаті вони тільки їдять, у другій сплять, третій пишуть, у четвертій—нічого не роблять, або, як вони кажуть, вітають гостей" і т. д.)

Страва у їх погана. Про це Тумр пише так: „Встромив я носа в горщатко й нюхнув їхньої страви,—дак у мене аж голова обертом пішла, насилу одсапнув, такий важкий дух".

Непотрібна роскішь. („Люде не люблять коли щось б'ється, проте усюди, де тільки порожнє місце, понатикали таких тендітних дурниць, що навіть хвостом треба обережно махати, аби не зачепити та не звалити").

Ви бачите, який пильний дослідувач з нашого літературного пса. Він непропускає ні однієї дрібочки з життя інженерів на шахті. З усього виходить, що пес-гражданин, демократ, і дуже не любить буржуазности. По певній програмі він критикує все в житті справжніх. Ми вже навели кілька дотепних коментаріїв гражданина-пса, а теперь поглянем ще.

Кохання у буржуїв ось яке: „Кохають люде так само, як і ми, але, щоб як небудь одрізнятись од нас, вони ховаються з своїм коханням і не люблять, коли хто помічає їхнє кохання". Критицизм пса мене дивує. Він хоче, щоб і люде так робили, як собаки? Ого, це вже занадто. „Рада" не любить коли хто навіть говорить про „полове питання", а не то щоб дозволяти розрішати його практично серед вулиці. Словом, розмова Тумра про коханнє—ересь.

Тумр критикує й мистецтво. „Вони (люде) дуже люблять природу, і здебільшого сидять в кімнатах, дивля-

чись на ту природу, коли її намальовано на полотні почеплено в позлотистих рямах на стіні; так вони й любують з неї, сидячи на канапі й позапинавши вікна". Тумре схаменись! Це ж художне мальовництво. Це ж людське мистецтво! Коли Тумр так задивляється на мистецтво, то завіщо конкурсове жюрі, що складалась з таких компетентних і горячих прихильників мистецтва (недарма-ж воно взялось оцінювати мистецький хист українських юмористів?!), завіщо, питаю, воно присудило Тумрові премію? Але далі. Які справжні люде, такі й прислуги у їх: „Вони (Франя й Петрусь) тільки про їжу й думають, тільки про їжу й дбають, тільки коло неї й ходять, а щоб робити, то нема". (А ще демократ Тумр каже, що прислуга нічого не робить. Чи не відомо тобі, Тумре, що буржуазія з пролетаріату воду виливає? Адже-ж ти сам пишеш, що робітники на шахтах дуже багато працюють, живуть пагано, страждуть через буржуазію, то хіба становище взагалі прислуги не однакове. Схаменись!) Культурний здобуток, як годинник, Тумр оцінює так: „Це така тварючка, що висить на стіні й одно хвостиком махає. Повишено її за для того, щоб пан Антось за великою працею не забув відпочити й попоїсти". Тумре, йолопе! а за для чого такі тварючки часто висять і в халупах шахтарів? Ти міркуєш так, як мокре горить. Ти хочеш сказати, що годинник зайва річ, що можна-б їсти й без загаду, але я певний, що коли б ти дістав у лапу реальну премію, то певне купив би калоші, годинник, зонтик і кілька непотрібних дурниць, які збивав хвостом в панських покоях.

Тумр далі їдко критикує гру в карти, цю панську забавку, і не знає, наче, що не тільки пани грають в карти, а й пролетаріят „жарить у фильку" безпощадно.

Тумр осміює куріння тютюну: „Ви знаєте, що то за погань, оті цигарки?.. Кожний Антось повинен взяти в губи папіряну дудочку, напхану тютюном, запалить її й тримати вогонь під самісіньким носом (мені дивитись і то страшно), а дим нюхати... Мало того, що нюхати, а ще й ковтати. Щось божевільне!"... вигукає Тумр. Ах, жюрі, жюрі! Воно премійовало Тумрову глупость про тютюн і цигарку. Певне, прочитавши Тумрове оповідання, затяглись смачно всі члени жюри

табачним димком і присудили премію за проповідь... проти вживання тютюну. Най хоч як Тумр присягатиметься „цебром з помиями", а члени жюрі куритимуть цигарки...

Тумр осудив брехливість: „Янко бреше, але в людей так годиться,—то їм так Бог дав, щоб одріжнити од инших тварів. Брехню вони часом звуть іще етікетом і ввічливістю".

Що з Тумра паганий обсерватор, те вже помитили ми, але він ще й брехун сам, кажучи так про людей. І хоч би брехливість була прикметою тільки „справжніх людей"—щеб нічого, а то він каже „люде" взагалі. Думка остільки брехлива, що вибачити її годі навіть Тумрові, який належить до нації тих, що брешуть.

Чи разглядати нам Тумрові рефлексії од забастовки на шахтах? Ми й в цім пункті спостерігаємо дивовижну неспостережливість письменника-собаки: і про городового, і про тактику Антося, й про козачого офіцера—наплетено великих дурниць. Коли цього всього, натурально, не тямить Тумр, то де-ж було жюрі, чим воно думало, коли премійовало таку дурницю. Теж саме можна сказати про характеристику жида Янкеля, „що продає шахтарям гнилий крам". Оськільки нам відомо, члени жюрі—завзяті юдофіли (од слова „жид", а не „Юда"). В писані Тумра пропустити до друку цю нісенитницю (не кажу вже щоб її премійовати!)—це значить виступити всупереч колишній своїй палкій боротьбі з клеветами на жидів. Власне, так неприхильно про жидів колись писав д. Немо в „Рідному Краї" і що вже йому досталось од „Ради", тої самої що теперь преміює антисемитську вихватку Тумра.

З побіжного розгляду Тумрового твору видно, що цей твір:

1. бреше на людей
2. бреше на мистецтво
3. бреше на здобутки техничної культури,
4. бреше на пролетаріят,
5. на жидів,
6. пишається своїми собачими звичками.
7. З погляду собачої „культури" критикує людей.

Можна ще нарахувати щось подібного, але хіба не досить вищенаведеного? Видно, куди загинає собака.

Але я не розумію, як українська голова могла додуматись, що писанина Тумра представляє „цікавий документ, котрий яскраво свідчить, що навіть собака, під впливом людини, виявляє культурність і правдиве розуміння річей"? Невже то правдиво міркує Тумр про годинник, про мистецтво, про „вільне кохання", про шахтарів і т. д. Як це могло так здатись С. Черкасенкові правдивим, що він одтарабанив Тумрового листа в „Раду" на конкурс? Коли такі річі здаються С. Черкасенкові „цікавим документом" для літератури, то мимоволі хочеться запідозрити літературний смак Черкасенка в ненормальности. Такі річі подавати, як правдиві! їх можна би було подати хіба як зразок собачої нелогичности, цікавої не для української літератури, а для науки, псіхопатології. Але, зрештою, можна вибачити С. Черкасенкові такий брак літературного смаку, адже з його письменницької діяльности видно завжде було цей брак, та чи можна було вибачити це нашому поважаному жюрі, в склад якого входили такі високі прихильники і знавці мистецтва як Є. Чикаленко, С. Ефремов і Л. Жебуньов.

Нам же відомо, що ці добродії чимало, коли не більше всіх, заслужені діячі письменства нашого, так зв. мистецтва, напр.: С. Єфремов—не тільки писав оповідання взагалі (їй-Богу, белетристичні), а й критичні статті, через які ніколи не вийде з критичного становища вишукувача „джуми нігілізму, індівідуализму і краси" в нашому письменстві. Хто у нас краще його „розносить" ворога? хто вславився „сміливими" і „честними" походами на крамольників? хто так постійно не признає постулят естетичности, краси в творчости? Та це ж самий найтонкіший таксатор українського мистецтва (хто не згоден, що красне письменство—мистецтво, а основа мистецтва—краса?) В усякім разі—цей член жюрі „внѣ сомнѣнія".

Є. Чикаленко—те ж саме. Славнозвістний автор таких творів мистецтва, як „Розмови про сельське хозяйство" з повним правом уважає себе за оцінщика красного письменства. Він же мусить розумітись на тонких річах, бо писав „розмови" і про сад, і про чорний пар, або плодозмін, і про корови, коні, воли, свині... Ці персонажі його творів, тонка аналіза їхнього життя,—вдячнй ґрунт

для розвитку естетичного літературного смаку. Не дивно, що коли він почав читати твір Тумра, то зразу побачив талант! Знавець психології „животных, развращенныхъ человѣкомъ", до яких належуть свині, вівці, корові, коні і собаки— зразу орієнтувався в конкретних творах і побачив, що один з об'єктів його виховання пішов уже навіть в літературу. Премію йому за сміливість і талант...

Да пак, ще третій член жюрі—Л. Жебуньов. Хоч він у літературі і не звісний (правда, писав „де-що" в „Раді" і спомини про свою революційну діяльність в ЛНВ.), але це не шкодить бути її цінителем. У нас так здавна, що всі українці поети, а хто не поет—той критик. В усякім разі, щоб бути членом якогось конкурса на красу, на твори мистецтва, то досить компетентности і Л. Жебуньова (?).

Жюрі—народ все, бачите, такий завзятий та лихий... чому їм було не назвати себе „жюрі"? Ми оповіщаємо конкурс ми й „жюрі", цим вже ми й придбали титул знавців мистецтва... І письменники мусять повірити в нашу компетентність.

Справді воно вийшло не так: ніхто з відомих у нас письменників, що могли-б весело написати (Винниченко, Вол. Самійленко, Гр. Коваленко і ин.) не полізли, як видно, на конкурс, бо тоді б вони дістали премії. Не повіримо! Не захотіли чести зазнати й шаноби та грошенят дістати від „жюрі". На конкурсі було більше мабуть членів зоологичного кабинету: собака Тумр, Зелений Змій, і туди приліпився І. Круча, досі невідомий в нашій літературі. Все, як бачите, молоді таланти! Честь жюрі, видвигає початкуючих, що „сприяє розвиткові рідного письменства". Але за віщо присуджено все-таки премію собаці? Хоч молодих письменників годиться „поощрять" і за незрілі твори, але конкурс?.. тут не розбирається хто молодий, хто старий? Тут же такі таємниці, щоб і стиль, і почерк, і автора не знати, для правдивости і „нелицепріятности" в присуди--значить, оцінка тільки талановитости. Що-ж юмористичного в „Справжніх людях"? Вкажіть мені хоч одну фразу, яка не викликала б на обличчі читача огидливої гримаси? Де художність, де правда, де краса, де розум, і головне—де юмор? Конкурс був на юмористику, а премію видано за опо-

віданнє сатиричне по формі і змісту. Невже жюрі не знає ріжниці між юмором і сатирою? Дивно, а ще такі знавці письменства і його сталих форм...

Оповіданнє, яке б воно взагалі ни було бездарне, не відповідає основній меті конкуру: на юмористичне оповіданнє, а не яке инше. Що собака не розшолопала справи, і на конкурс юмористики послала свою сатиру на людей — не дивно, прецінь же собака—„новичекъ въ литературѣ", але як жюрі цього не догляділо? Далебі, це не конкурс на юмористику а—юмористичний конкурс... Оповіданнє грубе, нецікаве, бездарне, брехливе, сатира на автора, а не на людей, — дістало премію.

Я не знаю, що це був за конкурс,—одно ясно, що премію можно видати швидче самому жюрі, ніж бідолашним авторам... Таке-ж саме бездарне і глупе оповіданнє, що поділяє лаври з „Справжніми людьми" і „Вентіляція" Зеленого змія і таке-ж оповіданнє Івана Кручі „З життя одного волоцюги". Невже в „Раді" не було кращих оповідань, присланих не на конкурс, щоб надрукувати їх як конкурсові, а не соромитись оцими премійованими глупостями?

Пес-гражданин з своїми розмовами і наївностями—просто уманьський дурень, але за його розмови „Рада" дала премію... Очевидно собачі рефлексії, передані в такій роскішній інтерпретації, вподобались шановному жюрі, здалися розумними. Трохи переиначивши відому приказку, можна сказати: „скажи, що́ тобі подобається і я скажу хто́ ти"...

Так-то, панове жюрі.

Конкурс цей видав премії за глупость. Та цього-ж добра у нас так богато, що нема чого й гроші на його витрачати! А собі жюрі своїм смаком в літературі видало:

Testimonium paupertatis!

Оце і есть дійсний результат знаменитого конкурсу.

„Історія" з конкурсом має велике значінне. Тепер ясно: хто у нас таланти-юмористи, хто компетентні судді цього краму. Єх, двигачі культури національної, з вашими псами-громадянами і зміями—пресмикающими. Вам аби—громадські тенденції, а що ці тенденції йдуть в життя з собачої голови —про те байдуже. Вам аби карикатура — то це й юмор, це й література, добро, культура. Жаль за таку культуру!

М. Сріблянський.

Література і наші „народники".

Сучасна суспільність виявляє дивовижну любов до батога. Вона соромиться (а може ліниться чи боїться) виявити свій розум, хист і волю, ходити на власних ногах, робити по власній ініціативі; їй конечно потрібні інструктори і погоничі, і вона своїм коштом утримує цілий штат поводирів, які ніби то кермують нею по шляху поступу, і „несмѣтныя полчища" людей, озброєних дреколієм, які повинні гнати отару, що зветься сусільністю, до блескучого царства „будущої гармонії". Куди не глянете — скрізь побачите або поводиря з ціпком, або пригінщика з міцним канчуком. Розуміється, не без того, щоб колинибудь суспільність не обурювалась діяльністю своїх поводирів чи пригінщиків, але не траплялось такого випадку, щоб вона обурювалась самим фактом істнования погонича і канчука. Проганяли одного погонича тільки для того, щоб поставити на його місце другого, знищували один канчук, щоб сплести другий — міцніший. Мінялись — віра, мораль, ідеї, одежа — все, що хочете, і тільки одно осталось незмінним, в одному виявилась „вѣрность до гроба" — в любови до батога.

І треба признатись, що ця властивість громадянства — любов до батога — дуже похвальна і користна. Похвальна тим, що відріжняє людей від скотів (як відомо, звіряча „суспільність" дуже неприхильно ставиться до батога, за винятком ледачих коней та волів, — які через довгий побут з людьми „цівілізувались", це б то запозичили в людей де-які прикмети, не властиві звірям). Користна ж через те що суспільність, яка припадково лишалась без поводирів і пригінщиків, не тільки не могла зробити й кроку по шляху поступу, а навіть перла назад, як дурні овечки. Най кращий доказ — українська суспільність. Українське громадянство не мало змоги утримувати вистачаюче число доладніх пастухів — і що бачимо? Воно зрештою опинилось на роздорожжі, згубило шлях і от-от коли не прикипить на місці, то подасться в зад. І не можна сказати, щоб громадянство не відчувало небезпеки свого становища. Пригляньтесь ближче до внутрішнього життя грома-

дянства, і ви скрізь побачите якусь ростеряність, незадоволення. „Що робити? Кудою йти? Хто поведе?" Ці питання висять в повітрі. І що найбільш характерно в даннім випадку, — так це те, що більше шукають людину, яка б знайшла цей вихід, ніж виходу з неможливого становища. Всі ждуть пастуха, як „манни небесної", шукають за ним, і готові здається кинутись в обійми першому ліпшому безумцю, аби тільки він сміливо впевнено сказав своє слово. Досить пригадати нещасний випадок з львівськими гімназистами — українцями. Розуміється можна сказати, що то були молоді люде яким хотілось чогось надзвичайного, ефектовного, але все ж лишається фактом те, що 1) тут був елемент туги за чоловіком, який би знайшов вихід з незадовольняючого становища, і 2) що цю тугу подиблемо не лишень у молодих і не лишень у гімназистів.

Одним з найбільше популярних поводирів суспільности вважається література.

Коли більш розвинені суспільности вже давно прийшли до думки, що з літератури дуже непевний поводирь, який з однаковим успіхом може показати шлях на гору і завести в болото, то у нас за літературу вчепились руками й ногами. І яких тільки надій не покладе наша суспільність на літературу, яких обов'язків не накладає на неї, яких вимог не ставить до неї! В основу своїх поглядів кожен кладе той самий принціп, який приняв за основу Ефремов в своїй „Історії Українського письменства" — принціп „громадського слугования письменства народові, тим широким масам трудящого люду, що кинець кінцем дають життя, підпору і поживу всім заходам рук людських, а серед їх і письменству". „Громадське слугованнє" письменства розуміють не як провідну ідею літератури певного періоду, а як певний категоричний імператив, поставлений громадянством письменникові і літературі, як критерій етичної вартости письменника, як особи, і літературного твору як твору мистецтва. Опираючись на цей принціп, від художника вимагають, щоб він служив народові, а від літератури — щоб вона задовольняла реальні потреби народа. Таким чином художню вартість письменника міряють етичною міркою, і художню вартість твору — користю. Через те, що етика нашого громадянства те ж міряється користю, можна

сказати, що в відношенні до письменства наше громадянство тримається грубо утілітарного принціпа. Користь не в широкім розумінні цього слова, а в його звичайнім, буденнім значінні — от вся літературна етіка і естетіка нашого громадянства.

Завдяки своїй приступности, принціп громадського слугования знаходить собі прихильників серед найширших кол нашого громадянства. Його тримається однаково як селянин, що тільки що навчився читати, так і висмоктаний мійським життєм зденервований інтелігент. Коли б можна було признати рацію твердженню: „істина завше проста", тоді довелось би згодитись, що наше громадянство має рацію, тримаючись грубо-утілітарного принціпа. Але кількість прибічників і простота ніколи не свідчять, що данне твердженнє правдиве. В житті кожної ідеї буває момент, коли її визнає тільки один чоловік, а про те це не значить, що вона хибна. Поширеність ідеї часто свідчить тільки про те, що вона перейшла вже в сферу інстинктів, спільних великому числу людей, це б то віджила свій вік. Такою ідеєю, що вже пережила сама себе, являється і ідея громадського слугования літератури. Тепер це — жолудкова ідея, — через це вона для всіх приступна. Але через жолудковість і поширеність вона стала хибною. Це брехня, яка колись була правдою. Факт, що ця брехня для нашої інтелігенції й досі не являється брехнею, свідчить тільки про поражаючо низький рівень інтелегенції. Естетичний критерій нашої інтелігенції далеко нижчий, ніж естетичний критерій не зачепленого мійською культурою селянина: селянин ніколи не цінить пісні за її практичну користь, а тільки за її художність.

Наша інтелігенція на власнім прикладі ще раз довела, що історія не знає повороту, що в ній нема тотожніх явищ, а тільки аналогічні. Адже ж принціп „громадського слугования" інтелігенція придумала тільки зі згляду на „бѣдный наш рускій народ"; він потрібен був їй для того, щоб зблизити мійську культуру з селянською, щоб зарівняти то провалле, яке історія вирила між інтелігенцією і так зв. „народом". Інтелігенція хотіла „опроститься", наблизитись до народу — і спустилась нижче його. Грубий практицизм інтелігенції перевиж-

шив цілком зрозумілий практицизм селянства, а головне — виявився в зовсім невідповідній сфері. „Опрощеннє“ привело не до зближення з селянством, а до повного морального банкротства самої інтелігенції, бо убило в ній живу душу. І це банкротство як найяскрявіще відбилось в поглядах нашої інтелігенції на літературу і на самій літературі.

Порівняйте погляди первостайних народів на поетів поглядом напр. Черкасенка. Яка ріжниця! Коли для первостайних людей поет був богом, коли для таких культурних людей, як Емерсон, він являється секретарем природи, людиною, якій приступна суть річей, то для Черкасенка і прісних йому поезія тільки ремесло, поет тільки ремісник! „Поет, пише Черкасенко, так само факт громадського значіння, як і хлібороб, робітник, учений, громадський діяч і т. п., так само повинен творити життєві вартости, як і всі иньші, що не поклали своєю метою коптити небо“. Розуміється, Черкасенко скаже, що в наведеній цітаті нігде не говориться про те, що поет повинен бути ремісником, що творити життєві вартости ще не значить ремісникувати, але раз від поета вимагають щоб він писав на певні теми і в певнім напрямі, раз поетові нав'язують чужу для нього етику — тим самим примушують його бути ремісником! [1])

Небезпека всіх принціпів, подібних до принціпа „громадського слугования“, в тім, що вони рзотяжимі до безконечности. Що таке „життєві вартости“? Як розуміти це поняттє? Поезія як така, без ніякого відношення до того, чи користна вона з грубо утілітарного погляду, чи ні — уже є величезна життєва вартість, релігія — теж життєва вартість, ідеї — займають не останнє місце в ряду вартостей, — разом з тим і горщик, сокира, теплий куток, свій шматок хліба — теж вартости. Кожному дається повний простір в розумінні „громадської користи“, — кожен думає про себе, що цілком добре

---

[1]) З більшим цінізмом думку Черкасенка висловив Винниченко устами одного з героїв драми „Щаблі життя“: ....„простітутка є такий же користний член общества, як і носильщик, баньщик, лікарь, наймит, поет і философ. Проституція также задовольняє потреби, як і лікарь, носильщик, поет і философ. Чули?“

розуміє, що значить „служити народові", і через це вважаэ себе компетентним в справах літературних. І хто тільки не насміхався над бідолашною літературою, хто не виливав на неї помий з своєї душі—помийниці, хто не топтав її в грязь, не ображував пяною маскою! Коли я беру в руки „Кобзарь" я не можу позбутись почуття обридження. Я бачу перед собою всю ту гнусну челядь, що окаляла своїм брудом велике імя, бачу роскриті чорні пащі і чую смород від дихання всіх цих потворних істот, що зробили великого пророка своїм пророком. Кожне слово їх — брехня і яд, кожен рух — лукавий, кожний вчинок — мерзений. І вони сміли протягати свої загребущі руки, які перед тим запускали в кишені своїх обездолених „братів по крові", до „Кобзаря?" Ті самі руки, що перед тим били людей по лиці? Ті руки, на яких ще лишились плями крові? Вони сміли ізригати хвалу Шевченкові тими самими устами, з яких недавно вирівалась брудна лайка? Від таких похвал потемнів би і не такий діямант, як Шевченкова поезія.

В якій тільки ролі не була у нас література! Читачі, твердо пам'ятаючи великі заповіти великих учителів на зрязок Ефремова, доходили в своїх вимогах відносно літератури до неможливого. Одному подавай енциклопедичний словник, другому—поради господарські, третьому — розвяз роботничого питання, четвертому—погромні прокламації, п'ятому — веселі анекдоти „для послѣобѣденнаго развлеченія" і т. д. І література задовольняла по змозі всім цим вимогам, що більше—вона перестала підійматись над цими вимогами і фактично перестала істнувати. Нашу сучасну літературу можно б зібрати в 1—2 томи, а поза тим—лишиться тільки „обывательская" література „для домашняго обихода". Її цінність тільки в тому, що вона, як і той критерій, якому вона підлягає з боку громадянства, цілком „приступна" для найширших верстов громадянства, і таким чином наглядно доводить, що у нас нема нтелігенції. Бо неможна ж назвати інтелігенцією верству, яка витворила літературу як раз по росту диких некультурних селян і сама не стоїть вище своєї літератури!

Так в практиці розмінявся на дрібні гроші той принціп, що був колись великим в устах великих людей. Лишився тіль-

ки брязкіт слів, який нагадує, що і в межах „громадського слугования“ вважався колись можливий (і навіть дійсно був) широкий розмах літератури. Практично—від літератури вимагають служення щоденним інтересам широких мас, теоретично ще й досі белькочуть щось про визволеннє трудящих мас з неволі, про велику виховуючу ролю літератури і т. д.

Розуміється, визволеннє „человѣчества“ задача досить широка і поважна, але чи література придатна до цієї ролі? Чи може література взагалі мати службовий характер, а тим більше — чи можна вимагати від неї, щоб вона „служила“ безпосередньо широким масам? Чи можна сказати, що визвольні ідеї літератури становлять її суть, а по за тим нема літератури?

А може література тільки припадково опипилась в ролі акушерки при народженні народньої волі? Може „громадська“ роля літератури (так, як розуміє цю ролю Ефремов) ніколи не становила суті літератури і тільки при певних умовах була можлива, а тепер — ні? Всі ці питання не турбують ні публіки, ні наших письменників. Воно впрочім, і зрозуміло. Принціп „громадського слугования“ вигідний і для публіки, і для письменників: письменники, тримаючись його, можуть тішити себе мрією, що вони—проводирі людства „до світла, до сонця“, як люблять висловлюватись де-які галицькі промовці, а публіка—коверзувати своїми проводирями.

Тепер про письменників.

Кажуть, що героїв родят обставини. Коли ми до цієї хибної тези додамо ще одну не меньше хибну—які обставини, такі й герої, і прикладемо обі ці тези до українських письменників, то побачимо щось надзвичайно цікаве: українське життє потверджує ці хибни тези! Побачимо дійсно повну відповідність між мотивами так зв. „співів“ так зв. „поетів“ і смаком та поглядами громадянства, немов би наши „співці“ співали по заказу! Цей факт дуже зле свідчить про співацьки здібности наших письменників. „Отличительной чертой посредственнаго таланта—пише Гюйо—служит то, что он есть производное, всѣ элементы котораго можно найти и узнать, изучая среду и внѣшній характер автора в том видѣ, как он развертывался в жизни“. Пропоную нашим „писателям“ зробити висновки з цієї тези відносно себе. А впрочім можна й не робить. При-

пустимо, що який-небудь Панченко „по долгом размышленіи“ прийшов до думки, що в його нема ні крихитки таланту—думаєте, що це б його вбило? Нічого подібного. Він може вкупі з де-якими критиками сказати: для „народа потрібні не таланти, а щире слово; я щиро працюю на народній ниві, орю свій переліг—і з мене досить. Прийдуть иньші люде, що краще від мене зуміють допомогти народові — нехай працюють! Шасти Боже“! І по всьому. Ця відповідь задовольнить нашого поета. Принціп „громадського слугования“ тим і убійчий для літератури, що під його захистом „кожний пнеся в віршомази замість пасти свині“, говорячи словами одного свинопаса з Парнаса. Головна річ в тім, що можна обходитись без таланту. Досить мати в грудях „гаряче серце“, охоту „щиро працювати“ для народа—і поет готовий, та мало того, що поет—пророк! І скілько їх у нас—ціх пророків! Чи є такий віршомаз — народолюбець, який би не вважив себе пророком?!

„Мій дух — се громовладний клич до бою,
Рабів рахунок із катів юрбою,
Останнє слово гноблених, ганьблячих,
Душа всіх душ і серце серць терплячих!
Стрівайте! (О. Шпитко: „Осінні квіти“).

Так промовляє один з українських„ пророків“.

А ось ще один зразок:

„Я вгорі! Я на дзвініці!
Я на варті, стережу!
Серце маю я із криці,
Як ударю — розбужу!
. . . . . .
Дужий я! Я сонце бачу,
Пітьму ночи розібю“ і т. д.
(С. Черкасенко: „Хвилини“).

І таких „пророків“ у нас багато, так багато, що „пророчій“ патос неначе трохи почав й обридати уже і не тільки звичайним смертним, а навіть „покликанним“. Принаймні один з них, коли йому Господь Бог запропонував посаду пророка, перелякався страх як і слізно благав:

„Помилуй вутлого раба!
Воздвигни иньшого пророка!“
(П. Панченко: „З вільних часів“).

Я розумію бідолашного поета. „Комерческа голова!“ Розсудив, що „пророки“ тепер товар дешевий, бо спрос на нього малий, а „предложеніе“ велике.

Пророкуваннє—це тільки один з видів „громадського слугования“ наших поетів, (і треба правду сказати, що ця діяльність грає побічну ролю в загальній сумі і діяльности) по за тим ще лишається безмежне поле! Передовсім—„співати“ про „убогий український люд“, як жидівські газети „співають“ про „бѣднаво еврейскаго малчик“, приблизно по такій програмі:

„Заспівай лиш нам, кобзарю,
Про наш тихий край,
Надто тихий, як в безвітрє
Над річкою гай;
Про обідрану хатину
У ріднім селі,
Як красується пшениця
На чужій ріллі;
Як старанно хлібороби
Чужий переліг
Орють з досвіта до ночи,
Збиваючись з ніг;
Як дівчина, мов пташина
На зорі співа,
Поспішаючи до дуки
На чужі жнива.
Заспівай про те, як діти
По рідних хатах
Пухнуть з голоду без ліку
Матерям на страх“...
(С. Черкасенко: „Хвилини“).

„Наш тихий край“, обідрана хатина, хлібороб на чужій ріллі, дівчина на чужих жнивах, голодні діти—це все теми, які милійон раз виспівувались і переспівувались в нашій літературі нашими „поетами—громадянами“. Не знаю тільки, чи велика користь з того всього пришла „бідному народові“, а от що письменникам від цього де-що перепадає, так це факт. Розуміється, не гроші, бо раз що українське громадянство на гроші не багате, а по друге—поети здавна вславились своїм „презрѣніем к презрѣнному металлу“. Але загляньте в душу цих поетів, подивіться на їх тоді, коли вони знаходятся в товаристві звичайних смертних (тоб то таких, що не пишуть віршів) і ви зрозумієте, що перепадає письменникові за його „діяльність“. Кожен „индивидуа“, що спромігся видати хоч маленьку збірочку віршів, переповнюється такою повагою до себе і таким призирством до „всей окружающей братіи“, що в присутности його стає ніяково. Зрозумійте, скілько нахабства треба, щоб видати збірку нездалих віршів і присвятити її не більше не меньше, як самій неньці-Україні.

Тобі,
Ненько Україно!
Од блудного сина.

Так і підписав сердешний автор, в простоті душі своєї навіть не догадуючись, що його присвята — смішний, невдалий актьорський жест — і тільки.

Як мало треба естетичного смаку, щоб насмілитись підписати своє ім'я під такими, напр. віршами:

„Ой дайте бандуру:
Я буду вам грати;
Пісні, українськи,
Вам буду співати.
Як вдарю по струнах,
Хай, згуки польються:
Хай згуки бандури
Далеко несуться і т. д.
(О. Кирій: „На рідній ниві").

А таких віршів ціла збірочка! І вся ця череда естетично неграмотних людей скавулить про долю народа і вважає, що робить цим великої ваги діло: „визволяє народ з кайданів". І ця череда що року побільшується, бо становище поета таке почесне, так легко його досягти, а українці така „поетична" нація! Кожний студент гімназіяльний, що має добрий бал з української мови, кожен академик, кожен розбитний українець мріє про працю на народній ниві і о б о в'я з к о в о на полі літературнім. Це ж так здається всім легко!

І в літературі що року з'являються нові і нові гастрольори, які приєднують свої голоса до попереднього концерту всеукраїнських лірників. Все це не щире скавулінне, всі ці фігури і фігурки в нашім житті з їх безконечними закликами до роботи, так остогидли в літературі настілько противні в житті, що... Ні, я не годен висловити до кінця своєї думки. Але певен, що колиб „дзвони перезвони" наших лірників почув той самий мужик, про якого співають лірники, він би зайшов на Парнас і крикнув їм на своїм українсько-великоруськім наріччі: „Увойдітє вон сцедова! Чево скавуліте?

Але я далеко не переказав ще всіх „громадських" мотивів, на які співають наші поети. Ще є сила закликів подібних до оцього, напр:

„Не дрімайте, робіть,
Сміло шляхом ідіть,
По дорозі своїй
Всіх неробів ведіть.
(О. Кірій).

Що робити, куда вести тих „неробів"—про це навряд чи знає сам „поет" (вибачайте на слові). Заохочуванне до праці (до якої—однаково для поета, аби праця) те ж не на один зразок пишуться. Один просто закликає, як напр. вище цітований автор, другий—соромить громадянство за байдужність,

третій—почне сумним акордом на нуту „Лазаря", четвертий вихопиться веселим акордом і т. д. Форма заклику залежить—це теж цікаво—не від індівідуальности і хисту автора, а від зовсім инших причин: тнуть веселої, коли перед тим тягли сумної, співають сумної, коли весела надоїла. Як бачите—закон контрастів грає ролю!

Зрештою як сінтез, так сказать, цілої „поетичної" і „громадської" діяльности наших завзятих профанаторів принціпа „громадського слугования" літератури являється любов до України, а певніше—віршовані балачки про любов до України. Тут уже можна наслухатись чого хочете! Садки, галушки, дівчата, верби, ставки—все оспівано, опошлено, опошлено до того, що соромно голосно висловити свою думку напр., про який небудь гарний український краєвид,—боїшся, що на його попала вже слина якого небудь українського признаного чи непризнаного піїти. Неначе татарва яка пройшла по Україні—ні, гірше, ніж татарва: татари нищили, але не поганили, зіставалась краса руїн. А тут—Боже милосердний!

„Все розтлили, осквернили"...

А яку силу нових все опошлюючих поетів випихає з своїх надр український народ! Скільки їх виходить що року на літературну арену, на арену життєву! Скільки ще може видати їх така даровита нація, як українська? Коли я думаю про це, мені здається, що на нас насувається ціле море пошлости, що я чую недалекий плескіт його хвиль. Кричав би про порятунок! Але кому? Хто почує?

Під плащем „громадського слугования" ховається тепер стільки пошлости, гадости, тупоумства, лінивства, що люде, які виносили в своїй душі цей принціп, які дійсно любили народ і працювали для нього, могли б вчадіти від смороду, коли б їм довелось хоть одну хвилину побути в тій мізерній будівлі, що вивели бездарні нащадки на величному фундаменті своїх батьків. Одно це могло би відопхнути навіки від громадського слугования народові, хоч би навіть ця була ідея правдива. Але чи правдива вона?

Безперечно, в тій формі, в якій її підносять нам туподумні українофіли і зачучверілі великоруськи народники, вона є не то що хибною, а навіть просто абсурдною. Що литера-

тура має служити р е а л ь н и м інтересам народа, що мистецтво тільки там, де говориться про опухлих з голоду дітей і голодних пролетарів, що народницька етіка є єдиним правдивим критерієм естетики твору—все це очевидні абсурди. Найліпші твори світового мистецтва не мають ніякого відношення до „трудящихся мас"; найбільші творці мистецтва меньше дбали про народ, ніж ми тепер про птиць небесних. Полишаючи всі ці абсурди, поставлю питанне в загальній формі: чи література може бути користною для народа? Чи вона може виконувати ролю визвольниці народа з неволі капитала? На ці питання доводиться дати негативну відповідь.

В науці більш меньш установлено, що зрозуміти який небудь твір мистецтва—значить відтворити в собі ті образи, які займали художника. Розуміннє твору мистецтва—творчий процес; розуміти мистецтво значить самому бути художником, і не тільки художником, але й психологом, і людиною близькою по складу своєї душі до художника, який утворив данний образ. Цей „закон воспріятія художественнаго произведенія" проф. Д. Овсянико-Куликовський так формулує: „1). Пониманіе художественнаго произведенія есть повтореніе процесса творчества. 2). Это повтореніе никогда не может быть полным, точным,—оба процесса (творчества и пониманія) не могут совпадать по всѣм пунктам, не могут быть адэкватными; они только аналогичны". Атже, виходячи з цього, що потрібно для зрозуміння данного твору, які данні? Передовсім „опыт жизни и извѣстное умственное развитіе". Щоб зрозуміти Отелло Шекспіра, треба самому пережити попереду муки ревности. Щоб зрозуміти Рудіна, потрібна певна очитаність. „Людина, яка не читала Білинського, не має поняття про Герцена, не чула нічого про Бакуніна про Грановського і т. д., не зрозуміє типа Рудіна, не зуміє розібратись в тих враженнях, які вона винесе з читання". Одного досвіду і певної очитаности однак замало, щоб зрозуміти певний художній твір. Кожна людина хора на певний рід естетичного дальтонізму. Вона може розуміти красу одних образів, а на красу других бути зовсім нечулою. Одні можуть розуміти тільки красу примітивних образів—напр. красу природи, і ніколи не знайдуть краси напр. в творах Эдгара По, инші можуть розуміти красу, що так скажу, і н т е л е к т у-

альну, і бути нечулими на красу природи. Один може відчути красу образа Прометея, а другий—тільки красу типів, наділених патріархальними чеснотами в роді Тургеневської Лізи з „Дворянського гнізда". Крім того сам способ восприятія художних образів не однаковий: у одних—чуттєвий, у других—інтелектуальний. Все це говорить за те, що між художником і читачем, між данними художніми образами і характером внутрішнього життя читача повинна бути певна відповідність, або, як каже Овсянико-Куликовський, повинна бути „доступность художественнаго образа натурѣ человѣка, который воспринимает данный образ".

Але присутности всіх цих данних ще не досить, щоб бути гарним читачем. Можна бути розвиненим, мати широкий досвід, бути естетом в душі—і все таки бездарним читачем. Щоб читати і розуміти, треба мати в собі те, що Овсянико-Куликовський зве „симпатическим воображеніем". Треба вміти співчувати, входити в світ переживань другого,—навіть більше: я би сказав, що треба бути спосібним на самовідреченнє.

Отже, щоб бути добрим читачем, треба: 1) мати широкий досвід; 2) високий умовий розвиток і очитаність; 3) вроджене і розвинене естетичне чуттє; 4) „симпатическое воображеніе".

Треба мати на увазі й ще одну річ—власне, що всі ці величини—досвід, очитаність і т. д.—відносні. Чим більше елементарний твір, тим меньші вимоги можуть бути пред'явлені його читачеві, тим ширшому колу читачів він буде приступний. І навпаки—чим вищий культурний розвиток художника, тим тяжче зрозуміти його твори, тим більші вимоги до читача. Сучасна культура, як відомо, аристократична; вона являється культурою одиниць, а не культурою мас, і в той час, як творці зносяться все вище і вище, маси лишаються на тім самім культурнім рівні, і звичайному читачеві стає все тяжче розуміти твори мистецтва. Поруч з нівеляційною тенденцією життя йде і індівідуалізаційна; ослаблюється сила „симпатическаго воображенія", звичайна людина стає непримітною, мало зрозумілою для стороннього ока, а що вже казати про відзначених Божим перстом! Зверніть увагу хоч би на те, скільки скарг на нерозумінне, байдужість і т. д., скільки

прокльонів товпі з боку навіть таких людей, що тільки й годʼяться для товпи! Навіть у тих письменників, що вважали за обов'язок для себе працювати на користь народа, поруч з „патріотичними віршами“ трапляються і такі, що забувають товпу.

Обмежусь на кількох прикладах тільки з української літератури. Неприцький-Грановський в збірці своїх віршів „Пелюстки надій“ на ст. 28 пише:

„Народе мій, сумний кобзарю!
Тобі складаю я пісні...

А на ст. 126 —

„Для себе пісню я співаю,
Для себе біль душі я ллю,
Свою самотність розважаю —
З вітрами тугу поділю“. (Курсів мій. А. Т.).

А. Кримський:

„Мій краю! за тебе принять не лякаюсь
Найгіршого лиха“...

І —

„Не стану ж думать, як ви назвете
Мої пісні, що виплили із серця!
Коли в поета щиро ллється спів,
Дак що йому ваш сміх або ваш гнів?!“

П. Карманський — так зворушений долею рідного краю що в його

...З жалощів угинаються коліна,
І хочеться припасти до могил
І так ридать, щоби ціла країна
Почула в собі бунт укритих сил“!

А в передмові до тої самої збірки („Пливем по морі тьми“) він звертається до суспільности словами Мультатулі: „О суспільносте, зі щирого серця і дуже горджу тобою!“

П. Куліш, який писав такі вірші, як, напр., „До кобзи“, („Кобзо моя, непорочна утіхо“), написав страшний вірш „Поет“. до якого дав епіґраф з Пушкина: „Поет, не дорожи любовію народной!“ Ось початок цього віршу:

„Кобзарю! Не дивись ні на хвалу темноти,
Ні на письменницьку огуду за пісні,
І ласки не шукай ні в дуків, ні в голоти, —

Дзвони собі, співай в святій самотині.
Не ярмарку тебе гучному зрозуміти
Серед своїх трівог або пустих утіх і т. д.

Навіть Шевченко зрештою мусів сказати про суспільність:

„А на громаду хоч наплюй, —
Вона — капуста головата"...

Ці приклади ілюструють як мою тезу про індівідуалізацію життя, так і тезу О.-Куликовського, що процеси творення і розуміння твору мистецтва—аналогічні, а не адекватні. Індівідуалізація життя, яка відбивається на художникові в той спосіб, що його твори все меньше й меньше розуміются публікою, вимагає від читача (чи глядача, слухача) надзвичайної е л я с т и ч н о с т и душі, в противнім разі для нього художній твір буде загадкою, неможливою до развязання. В противнім разі він мусить озброїтись нахабством і сказати: „не розумію цього твору, значить — в йому нема ні краплі художности, значить він дрянь". Але хто може виправдати такий прийом. Таких прийомів не можна вибачати навіть українським критикам і читачам, хоч вони, не во гнів їм будь сказано, частенько таки критикують твори мистецтва по такому методу.

Після ціх кількох уваг перейдемо до читачів з поміж „широких верстов працюючого народу"

Які данні мають вони до прийняття художніх творів? Їх розумовий розвиток і очитаність рівні нулю, і одно це являється величезним звуженнем їх „круга чтенія". Вони не зрозуміють ні одного історично-художнього твору, ні одного побутового (такого, напр., як романи Тургенєва), і ні одного твору з сучасним ідейним змістом (як твори Ібсена, Стрінберга, або навіть драми нашого Винниченка). В цих творах коли й може що зацікавити читачів з народа, так хіба сама фабула; в характерах дієвих особ вони підхоплять тільки загально-людські риси, та й то витолкують їх на свій зразок. Напр. найчистішого ніцшеанця вони розумітимуть по аналогії з сільськими павуками, здирщиками. І так зроблять вони з кожним типом, бо у них м а л и й д о с в і д, а „симпатическое воображеніе" не сягає далі примитивних переживань. Вони не ввійдуть в світ ні Прометея, ні Фауста; для них Прометей буде безумцем, а Фауст

негодяєм. Коли б Прометея і Фауста трохи зменьшити тоді б селяне зрозуміли їх і може б навіть похвалили: вони б побачили в цих типах щось подібне до розбитних селян, які починають хозяйнувати з нічим, все метушаться, кидаються сюди й туди, ризикують—і зрештою набувають маєток і пошану від громади.

Едині твори, які приступні для цілої „працюючої верстви" це твори її самої (так зв. „изустная словестность") і—макулатура вроді романів „Родіни". Макулатура їм може бути приступна через те, що там нема ні індівідуальности, ні психології, ні художности. А в художніх творах вони не відчують найголовнійшаго—їх художности. Для них „Еруслан Лазаревич" буде цікавійшій, ніж „сказки" Пушкина, а „Конек—Горбунок"—ліпший над всі вірші в світі. І коли панове прихильники „громадського слугования" літератури хочуть, щоб література ширила в народі визвольні ідеї, тоді нехай ліпше звернуться до макулатури: це буде дешевше, а успіх однаковий буде. А затягнути в цю роботу літературу, та ще зробити її виключним і єдиним завданнєм слугованнє реальним інтересам хоч би як там працюючих верстов не удасться. Між сучасною літературою і селом століття культури, величезна прірва, через яку відразу не перескочиш. Щоб художня література була зрозуміла для селян, треба або знизити рівень літератури, або підняти культурний рівень села. Наши „народолюбці" вхопились за більш легкий спосіб — зробили свою літературу зрозумілою для селян — і позбулись літературу. Тепер замість літератури маємо макулатуру. Розуміється, цю жертву наша інтелігенція зробила во ім'я народа і для народа, але—лиха доля в таких випадках жорстоко мститься над добровільно йдучими на закланіє: українська література, спеціально приготовлена ддя народа, не дійшла до народа. Для кого ж тоді працювали наші письменники? Досі я брав на увагу тільки психологічний момент справи і доводив, що народ не може розуміти художньої літератури і значить художня література, як така, як мистецтво, не може обслугувати ніяких потреб народа. Коли ми візьмем під увагу другий момент—историчний, то побачимо, що література безпосередньо народові ніколи не приносила ніякої користи, не ширила

ніяких визвольних ідей, не викликала ніяких визвольних рухів хоч би з тої простої причини, що народ не бачив в вічи літератури. Для кого ж, питаю ще раз, писали свої твори всі ті, що хотіли своїм пером служити народові? Для кого пишуть всі наші Черкасенки, Кононенки, Панченки, Гринченки і инші, „имже нѣсть числа". Для подібних собі, для інтелігенції. Література ширила визвольні ідеї, але не між „працюючими верствами" людности, література була і є користною (в широкім розумінні цього слова) але знову ж таки не працюючим верствам, а самій інтелігенції. „Визвольна" література потрібна була інтелігенції, це був витвір її душі, плід покаяннаго настрою. В той час, коли був цей настрій, визвольні ідеї і селянське вбожество були об'єктом мистецтва, але вони ніколи не становили суті мистецтва, як цього хочуть сучасні нащадки колишніх народників. „Працюючи верстви" були таким самим об'єктом мистецтва, як і природа чи що инше. Для мистецтва всі об'єкти рівні. І коли й тоді, в епоху нарождення і дійсного розвитку народництва від мистецтва вимагали, щоб воно служило народові, то ця ілюзія цілком зрозуміла. Але як тепер може триматися ця ілюзія, — тепер, коли маємо перед собою досвід, що мистецтво, не зважуючи на всі потуги інтелігенції, таки не служило народові, коли знаємо, що це психологічно неможливо; що мистецтво не потрібне народові, доки він пробуває в стані напів дикунства? Як цього не бачить тепер, коли провалле між народом і інтелегенцією поширшало, а од покаянного пориву лишилось тільки жалібне, не щире скавулінне?

До чого фактично призвели потуги примусити літературу бути в ролі служанки? До того, що тепер бачимо на Вкраїні між українською інтелігенцією. Старше покоління гукає цілий вік молодшому:

Праця єдина з неволі нас вирве
Нумо ж до праці, брати!

Цей мотив повторюється на всі гласи, повторюється до обридження, аж доки стареньки патріоти не потомляться і полягають спочивати в запічках, лишивши свою роботу молодшим поколінням. А молоді покоління, станувши до роботи,

займаються тим же, що й батьки, це б то кличуть до работи ще молодших, а ті прийдут і будуть знову займатись тим самим. Так протягом цілих десятиліть одно покоління заохочує до работи друге, підбадьорюють, вихваляють одно одне, пишаються патріотизмом, скавулять про любов до народа, про народню темноту, а народ стоїть собі з боку та чекає: коли ж то вже інтелігенція перестане писати для нього літературу, а сама, власною персоною завітає до нього в господу? Так, не зважаючи на безчисленні заклики до роботи і обіцянки „по гроб жисті" служити народній справі, справа ця все стоїть на місці. Це дасть змогу де-яким псевдо-демократам багато де-чого закинути мені. Не буду наперед виправдуватись, скажу лишень: коли ви дійсно хочете визволяти народ—марш на барикади, а літератури не тягніть за собою і не висувайте наперед; вона сама прийде, як що ви підете.

А. Товкачевський.

Бібліографія.

П. А. Ковальчук. *На струнах.* (Поезії), К. 1911 р., ст. 31, ц. 20 к.

Автор сам зве свою збірку віршів „поезіями". На струнах— як люблять казати люди про струни, мало бачучи їх і ввічі, але чомусь так годиться, щоб виступати під поетичним вуалєм, говорити про струни, самотність, журбу, трагічне становище; і багато майстрів обезцінюють ці вартости фатально. Коли вчуєш як горнишна співає прекрасний відомий мотів на свій манєр, то вже потім не захочеш його чути. Так і з великими цінностями: коли про їх говорить людина з психологією горнишної або салдата—то будь вони прокляті, всі оті цінности. Це однаково, що робишся людозненавистником, мізантропом, начитавшись у „Раді" про „любов до ближнього".

У д. П. Ковальчука старі, притерті вже мотіви. Читати цю збірку однаково, що піти на „толкучку": скрізь старе лахміття валяється. Тиха душа у автора, жалісліва, ніжна, але навіщо казати не про себе? Ну, й писав-би автор про себе, (тільки щиро!)—може-б що й вийшло, а то про щось, що... абсолютно не цікаве. Два—три віршики про своє щось („Спомин М. Д.", „М. Д...") хоч загалом слабі, але кращі всієї збірки, і видно, що в щирій ліриці автор може шось колись знайти для себе цікавого.

М. Сріблянський.

В. Тарноградський. *Барвінковий цвіт.* Збірник віршів. Вид. „Рідного Краю", Київ, 1911 р. ст. 72, ц. 25 коп.

Вірші попереджено передмовою од видавництва. Скромно, але з чуттям самоповаги, вірші похвалено, автора відрекомендовано. Прихильність видавця до свого видання річ натуральна, хоч не завжди буває похвальна. „Своєвидий" вплив зробив Лермонтов на автора, котрий пише слабі „подражанія" йому. Навіщо нам погані підспіви під Лермонтова? Коли-б автор добре переклав твори на нашу мову—це була-б далеко більша його заслуга. Взагалі „подражательность"—низкий сорт літератури. Вже одно те, що д. Тарноградський „подражаетъ" Лермонтову, не добре свідчить про його. Це зветься—щось велике розмінювати на дріб'язок. І який зиск має література від того? Це однаково як-би з чудової картини змалював копію учень. Навіщо нам погані копії? Навіть гарні копії є все таки копії, а не твори. Людей з невеличким хистом оправдує те, коли вони дають хоч трошки, але свого. „Хоч гірше-аби инше". Можна не бути Лермонтовим, але все таки цікавим—коли не підспівувать під його. Далі. Не підспівувати і під Шевченка і під Жуковського, Цього у нас в літературі за-багато. Всі оті „гетьмани" в-ночі, на коні, з булавами і блідими промовами біля Дніпра, в киреях і тумані—обридли. Про це вже писали наші земляки 100 років.

Третій пункт поезії Тарноградського—лірика: самотність, журба і нещасне кохання. Без крихти оригінальности. Не робить ніякого вражіння. Ті вірші, які ми вчили колись по хрестоматіях, мають значіннє, але перевіршовувати їх та ще й „так собі"—не література!

Видавництво „Рідн. Краю" хвалить автора, що він читає Пушкіна, Лермонтова і инших „шкільних" старих авторів—це справді похвально, але навіщо писати слабі „подражанія" і хто за це може хвалити? Збірка д. Т-го—типовий прояв провинції куди нове приходить через 100 років, де щей досі препаровують Пушкіна, Жуковського, Шевченка і др.

М. Сріблянський.

Дмитро Макогон. *Шкільні образки.* Бібліотека „Вільної організації укр. учит. на Буковині". ч. 13. Мамаївці, 911 р., ст. 22. ц. 20 сот.)10 к.).

Маленька книжечка, а „образки" — оповіданнячка ще менші; вони настільки малі, що на 22 сторінках помістилося їх аж цілих вісім. Отже не всяка товста книга варта отсих 20-х сторінок. Правда, сюжети надзвичайно прості, що-денні, таких сюжетів скільки хочеш в школі і по-за школою, навіть не всякий учитель зверне на їх увагу. Отже не в тім річ. Справжня вартість твору не в змістові його, не в фабулі, а в тім, як само той зміст освітлено. Можна найзвичайнісінькі річі освітити так, що вони здадуться незвичайними, — то б то стане видно ті боки, яких не бачили раніше. Це вже риса художника. Така риса є і у д. Макогона: його оповіданнячка, такі звичайні змістом, лишають вражіння не зовсім звичайні, подекуди проблискує навіть справжній артизм. Жалко тільки, що ця художна риса часто губиться автором, і він переходе на звичайну балаканину, котра так неприємно вражає в мініатюрах. Зауважимо авторові, що художню мініатюру трудніше писати, ніж велике оповіданнє...

А взагалі можна сказати, що „Шкільні образки" д. Макогона не вадило б прочитати дуже багатьом з наших українців. Принаймні тим що зовсім не знають шкільного життя. А таких у нас багато, багато..

Юр. Будяк.

Ібанєс Бласко. *Новелли.* №№ 1—10. Переклад П. Дмитренка. Видавництво „Зоря". Київ, 1911, ціна по 3 коп. №.

На кожний № припадає одно оповіданнє Ібанєса — книжечка 16 сторінок; цеб-то, маємо 10 оповідань з іспанського життя.

Всі оповідання визначаються надзвичайною художністю, яка являється характерною для іспанського письменника. Ібанєс — найповніший

і найвидатніший репрезентант іспанської літератури. Як художник, він сміло дорівнює видатніших представників инших націй: Генриха Мана (Германія), Г. Банга (Данія), Р. Кіплінга (Англія), Г. Д'Анунціо (Італія), А. Стрінберга (Швеція), О. Мірбо (Франція), Пшибишевського-Тетмайера (Польща), В. Винниченка (нашого) і т. д. Де-яких з цієї плеяди він становить позаду себе гуманістичним боком своєї творчости. Через те появу цього письменника на українській мові можно як найбільше вітати, тим більш, що мова перекладчика виблискує чистотою і художністю: прямо забуваєш, що читаєш переклад, події з життя Пепе, Каспори, Рабоси, Льовета, Рафаеля і т. п. Всі новели з народнього життя. В них уже можна помітити симпатичне відношенне автора до народу і широку толерантність. Письменник не поділяє людей, як роблять здебільшого вузькі зарозумілі доктринери, на янголів і злочинців і т. д. Такий мертвий погляд дуже зле одбивається на українській літературі, хоча тепер йому нема місця уже нігде, хіба що в псіхиці готентота. Ще Пірогов казав, та й до Пірогова добре це знали, що добро і зло закладено у нас приблизно однаково і тому малювати абсолютне добро чи зло в особі людини неможливо, бо цього ніколи не буває у дійсности. Ібанєс малює, як, напр., такі люде, на котрих суспільство наклало вже тавро злочину, в виключні хвилини роблять героїчні події, достойні признання і дивування. І це не випадково. Такий широкий світогляд письменника проходить через усю його творчість. Він не навязує вам, подібно претенціозним, але пустопорожнім філософам, мірки життя, не шельмує протилежного думання, тако ж і не творить абсолютного, справедливого, певного світогляду, бо що може бути серед нас певного?

Ібанєс великий художник з орлиним зором. Його призвання — творити грандіозні картини. Подані десять його оповідань єсть лише блискучі краплі з його кисті. Кожна новелла не що инше як момент з життя. Так фіксірувати цей момент міг тільки Ібанєс. Вкупі всі ці бризки дають красну веселку, з котрої ми можемо побачити самобутність іспанського національного життя.

Видавництво „Зоря" зробила українській літературі помітний дарунок і шкода була б, аби такий гарний початок нового видавництва не дав йому змоги працювати далі у тому ж напрямку.

І. Кончіц.

В. Гауф. *Казки* (з малюнками). Популярна бібліотека „Лан". Серія для дітей. № 3. Переклав О. Олесь. 1911. Київ. Стор. 72. Ціна 25 коп.

Р. Кіплін. *Нетрі. Брати Моуглі.* (Оповідання з життя дитини між звірями). Популярна бібл. „Лан". Серія для дітей № 4. Переклав Юр. Сірий. Малюнки П. Холодного. Част. І. 1911. Київ, Стор. 94. Ціна 25 к.

Книжки для дітей... Втішний факт для нас, бо почалась турбота запобігти тому лихові, яке підтинає в коріні нашу справу сталої боротьби за відродження краю. Ми не маємо своєї школи, ми не можемо виховувати своїх дітей в чисто українськім дусі, не можемо без школи наділити їх всіми тими потрібними знаннями, які складають світогляд людини... Не кожний батько має спроможність та здібности виховати дитину в українському дусі, а ще в більшій частини їх — подібні спроби розбиває російська школа, якої, при нашім стані, минути неможливо.

Отож допомогою ще тим небагатьом одважним батькам у вихованю своїх дітей хоч в шані та любові до рідного слова, рідної книжки стануть ті діточі книжки, які маємо розглянути. Вже при цих скількох недбалий батько не може сказати, що: рад би, та нічого й читати дати...

Велика, гарна і дуже, дуже вчасна робота вид. „Лан" роспочата не що давно ним. Маленька діточа бібліотечка його по своєму складу свідчить про серйозне і розумне відношення до свого завдання. Воно добре розуміє, що давати дитині книжку це значить брати на свою совість відповідальність за розумову і моральну обстанову, серед котрої буде ро-

сти молоде покоління. Вона знає, що кожна хвиля в житті людини, то є клад і зопсувати її на дурницю — гріх і злочин. Що особливо дитина не повинна тратити того часу на не користні річі, на працю над важкими й зайвими річами...

Видавництво „Лан" дає своїм маленьким читачам безперечно добрий матеріял, але... не в зовсім досконалій формі. Як перша так і друга книжечка є твори відомих діточих письменників. Їх імена ручаться за свої праці. Гауф німецький письменник і Кіплінг — індійський англичанин обидва відомі за чудових повістярів, з дотепом і хистом, оригінальних і багатих своєю фантазією. Всім нам дорослим приходилось в свій час їх читати в російському перекладі і всі ми пережили, безперечно, своєю чулою діточою душою всі оті пригоди і Маленького Мука, Карлика Довгоносика та Пригоди Саїда. А з хлопцем Кіплінга полюбили оту вовчу родину, де так гарно жилося йому і навчилися в хижих звірів шанувати багато гарних рис людського духа, які наддавав їм письменник: чесноту, щирість, шляхетність і любов до свого товариства.

І так, змістом ці книжечки прекрасні, але форма, виклад наших перекладчиків багато потрібує, щоб стати ідеальним. Перше всього перекладі видно зроблено з російських перекладів і тому помічається багато речінь чисто російського синтаксису. Не минуло це лихо обидвох перекладчиків і це тим більш неприємно, що обидва є майстрі рідного слова... Мені здається, що більш уважлива праця запобігла б цьому лихові і ми могли б сміло, без всякого сумніву радити нашим маленьким читачам цікаві книжечки. Потім, дослівний переклад робіть багато речінь просто незрозумілими для дитини: природа української мови — лаконизм, а тут наговорено довгими періодами, щоб тільки не відступити од тексту російського і на шкоду ясности, зрозумілости.

Ще одна річ, котру вид. „Лан" забуло певне. Це діточі книжки, а тому не можна поминути а ні жадної можливости, яка б додала щось до знання дитіні, яка б допомогла вихованю і розвитку. В даннім разі забуто про художнє виховання дитини. Художня зовнішність, художньо - виконані малюнки крім того що приваблюють дитину до читання і на - вічі доповняют для неї текст, ще й розвивають художний смак дитини. Не бачимо того в наших книжечках: в казках Гауфа є чотирі малюнки зовсім чужі текстові. Малюнки арабського життя, але въ тексті німецького... Це не тільки не допомагає справі, але ще псує, бо дитина буде плутатись: уява після читання з вражінням малюнка. Потім всі малюнки не характерні, маленькі, нехудожньо виконані... Не багато втрати було би й без них.

В оповіданнях Кіплінга малюнки ілюструють текст, але це тільки так говориться, бо що дає дитині малюнок на стор. 8, 41, 89 ?.. Дитина, яка не бачила може ще ніколи ні вовка, ні ведмідя, ні малпи чи може вона собі явити їх, запамятати щоб колись пізнати живими, щоб тим уявити характерні зовнішни риси ? Ніколи . Художникові - ілюстраторові повинно памятати, що то буде дивиться дитина, а тому треба можливо точніше змалювати контур, виразно і ясно форму і всі характерні риси звіря, щоб вона знала що то вовк, то лисиця і т. д. Найкраще ілюструвати фарбами, але коли не можна, то ніколи не репродукціями з фарбованих малюнків, бо то завжди буде темно і невиразно. Тоді треба просто з малюнка пером...

Зовнішний бік видання гарний. Шріфт чіткий, але повинно б більш розбивати рядки, бо дитина губить їх, коли читає таке густе... Папір цупкий і видержує дитяче обходження з книжкою...

Ще слово. Для серії діточої варто-б було змінити малюнок на обгортці, бо він повинен бути також власністю діточого розуміння і їх цікавости, а теперешний для них не годиться... Та книжка по їх розумінню цікава, котра зовнішне цікава, котра вабить до себе малюнком на обкладинці.

П. Оль.

БІБЛІОТЕКА

В-во „ЖИТТЯ й МИСТЕЦТВО".

1. **Микола Євшан.** *Під прапором Мистецтва.* Літературно-критичні статті. (Зміст: Проблеми творчости. Поезія безсилля. М. Яцків, П. Карманський, В. Пачовський, Б. Лепкий, А. Кримський, О. Кобилянська, М. Чернявський, В. Стефаник) . . . . . 60 к.
2. **М. Шаповал.** *Самотність.* Думи і настрої. Київ, 1910 (кн. віршів друга) . . . . . 60 к.
3. **М. Сріблянський.** *„Жертви громадської байдужости".* Статті . . . . . 30 к
4. **А. Товкачевський.** *Утопія і дійсність.* До характеристики української інтелігенції. З передмовою **М. Євшана** *(Зміст.* Передмова. Утопія і дійсність. Оптимізм і песімизм в українському житті: І. Галицький оптимізм. ІІ. Український песімизм. Егоїзм і альтруїзм в житті інтелігенції) . . . . . ц. 75 коп.
5. **Ол. Неприцький-Грановський.** *Пелюстки надій.* Поезії, т. І. . . . . ц. 75 к.
6. **Максим Рильський.** *На білих островах.* Лірика . ц. 40 к.
7. **Ф. Куммер.** *Зміна літературних поколіннів.* Переклад з нім. *М. Євшана,* з передмовою *М. Сріблянського.* Київ; 1911 . . . . . ц. 25 к.
8. **Микола Євшан.** *Тарас Шевченко.* (Зміст: Шевченко і ми Релігія Шевченка; Тарас Шевченко І-ІV.; Шевченко і Куліш.)

М. Шаповал. *Сни віри. Поезії.* Кн. 1. Харьків, 1908 р. стор. 144 . . . . . 75 к.

ДОБУВАТИ ЦІ КНИЖКИ МОЖНА В УКРАЇНСЬКИХ КНИГАРНЯХ.

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА 1911 РІК

НА ЛІТЕРАТУРНО-ГРОМАДСЬКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МІСЯЧНИК

Українська хата

Рік видання третий

Напрямок журналу: національно-поступово-демократичний.

В 1911 р. *„Українська Хата“* освітлюватиме можливо повно українське життя з погляду національно-культурних потреб України і міститиме: *белетристику:* поезії, оповідання, повісти, малюнки, нариси і т. и., статті *публіцистичні,* в яких обговорюватимуться справи українського життя, науки, літератури й мистецтва; статті *літературно-критичні,* з характеристикою творів і діяльности наших письменників, особливо сучасних.

До участи в „Укр. Хаті“ запрошено видатних українських письменників.

Передплата **на 1911 рік** на *„Українську Хату“* 4 карб. (за кордон 10 корон), півроку 2 карб., окрема книжка 35 коп. (з пересилкою 40 коп.), можно виплачувати частками по 2 карб.

Передплата приймається в **головній конторі і редакції журнала: Київ, Бульварно-Кудрявська 16.** Або в „Українській Книгарні“ Безаківська, 8; книгарні „Літературно-Наукового Вістника“ Вел.-Володимирська, 28. *У Харькові:* в „Українській Книгарні“ Рибна, 25. *В Житомирі:* в книгарні В. Совінського. *У Полтаві:* в книгарні *Г. Маркевича,* Бульв. Котляревського. *У Варшаві:* в *Гр. Степури* Володим. 2, кв. 5; *У Катеринославі:* книгарні *Є. Лозінської* Проспект, дім Вебера.

Комплекти „УКРАЇНСЬКОЇ ХАТИ“ за 1909-10 р.р. продаються в конторі журнала по 3-4 кар.

Ціна 35 коп.

з пересилкою 40 коп.

Редактор-видавець *Павло Богацький.*

Друкарня Акц. Т-ва „Петро Барський у Київі“ Хрещатик 40.